
**POLOŽAJ OSOBA SA INVALIDITETOM NA OSNOVU
ZATEČENOG STANJA SA TERENSKIH POSJETA
NEZAVISNOG MONITORING MEHANIZMA
ZA PROMOCIJU, ZAŠTITU I PRAĆENJE
PRIMJENE KONVENCIJE UN
O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM
(UNCRPD)
U CRNOJ GORI**

Podgorica, oktobar 2024. godina

Organizacije - članice
Nezavisnog monitoring
mekanizma koje
su učestvovala u
monitoring posjetama i
izradi izvještaja su:

Napomena: Analiza je urađena u okviru projekta „Podrška nezavisnom monitoringu Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom” koji je institucija Zaštitnika sprovela uz podršku Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori. Sadržaj ove analize, ne odražava nužno stavove donatora i za njega je isključivo odgovoran Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore i Nezavisni monitoring mehanizam za promociju, zaštitu i praćenje primjene Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom (UNCRPD) u Crnoj Gori.

Sadržaj

I	UVOD.....	5
II	INSTITUCIONALNI OKVIR U ODNOSU NA PROMOCIJU, ZAŠTITU I OSTVARIVANJE PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM, UKLJUČUJUĆI SARADNJU ORGANIZACIJA OSOBA SA INVALIDITETOM I ORGANIZACIJA ZA OSOBE SA INVALIDITETOM SA ORGANIMA JAVNE VLASTI U CRNOJ GORI.....	8
III	PREGLED ZAKONODAVNOG OKVIRA	22
	3.1. OBRAZOVANJE	23
	3.2. SOCIJALNA ZAŠTITA.....	26
	3.3. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA.....	29
	3.4. RAD I ZAPOŠLJAVANJE.....	33
	3.5. PRISTUPAČNOST	36
	3.6 SARADNJA ORGANIZACIJA OSOBA SA INVALIDITETOM SA ORGANIMA VLASTI	38
IV	TERENSKJE POSJETE NEZAVISNOG MEHANIZMA.....	41
	4.1. Posjeta opštini Ulcinj	41
	4.2. Posjeta opštini Bijelo Polje	44
	4.3. Posjeta opštini Berane.....	49
	4.4. Ponovljena posjeta opštini Bijelo Polje	53
	4.5. Posjeta opštini Nikšić	61
	4.6. Posjeta opštini Pljevlja	74
	4.7. Posjeta opštini Kotor	83
V	OPŠTE PREPORUKE.....	91
VI	NAREDNI KORACI U AKTIVNOSTIMA I DJELOVANJU NEZAVISNOG MONITORING MEHANIZMA	96

I UVOD

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, uz tehničku i finansijsku podršku sistema Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori, uspostavio je Nezavisni monitoring mehanizam za promociju, zaštitu i praćenje primjene Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom (UNCRPD) u Crnoj Gori, koji čine predstavnici/e deset organizacija osoba sa invaliditetom i udruženja roditelja djece sa smetnjama u razvoju, kao i predstavnik/ca institucije Zaštitnika.

Nezavisni monitoring mehanizam je uspostavljen u okviru projekta „Podrška nezavisnom monitoringu Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom” koji je predstavljao dio inicijative “Unaprjeđenje inkluzije djece sa smetnjama u razvoju i odraslih sa invaliditetom u Crnoj Gori”, finansirane od strane Partnerstva UN za prava osoba sa invaliditetom, koju su realizovali UNICEF, UNDP i Kancelarija rezidentnog koordinatora UN u Crnoj Gori.

Naime, Zaštitnik je oglosio javni poziv za predstavnike/ce civilnog društva, sa posebnim naglaskom na osobe sa invaliditetom i organizacije koje ih predstavljaju, koje se bave zaštitom prava odraslih sa invaliditetom i djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju, da podnesu prijavu za pružanje podrške uspostavljanju i za učestvovanje u radu Nezavisnog mehanizma.

Na osnovu javnog poziva¹⁾ za članove Nezavisnog mehanizma izabrane su sljedeće organizacije: 1. Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore sa predstavnicom Marinom Vujačić; 2. Savez slijepih Crne Gore sa predstavnikom Goranom Macanovićem; 3. Udruženje roditelja djece i omladine sa smetnjama u razvoju „Staze” sa predstavnicom Marijom Boljević; 4. Inicijativa mladih s invaliditetom Boke (I MI Boke) sa predstavnicom Miroslavom - Mimom Ivanović; 5. NVU „Djeca Crne Gore” Tuzi sa predstavnicom Sabrom Decević; 6. „Prvo udruženje roditelja djece i omladine sa smetnjama u razvoju” Podgorica sa predstavnikom Savom Kneževićem; 7. Udruženje paraplegičara Podgorica sa predstavnikom Dejanom Bašanovićem; 8. NVU Roditelja djece sa teškoćama u razvoju „Zračak Nade” Pljevlja sa tada predstavnicom Svetlanom Dujović, a sada Sanelom Žigom; 9. Udruženje roditelja djece

1) Javni poziv dostupan na linku:
<https://www.ombudsman.co.me/34892.news.html>

i mladih sa smetnjama u razvoju „Oaza“ Bijelo Polje sa predstavnicom Rasemom Hekalo i 10. Nacionalno udruženje osoba sa intelektualnim invaliditetom Crne Gore „Samozastupnici“ sa predstavnikom Lazarom Šljivančaninom.

Na osnovu člana 33 stav 2 i 3 Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom i člana 21, 23, 24 i 25 Zakona o Zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore (“Službeni list Crne Gore”, broj 42/11 i 32/14, 21/17), Zaštitnik je donio *Poslovnik o radu Nezavisnog mehanizma za promociju, zaštitu i praćenje primjene Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori*.

Poslovnikom o radu uređen je način rada i odlučivanja Nezavisnog mehanizma. Članom 5 Poslovnika definisane su sljedeće nadležnosti Nezavisnog mehanizma:

1. prikupljanje i analiziranje pisanih podataka od institucija javnih vlasti, privrednih društava, drugih pravnih lica, preduzetnika i fizičkih lica;
2. dobijanje usmenih informacija od javnih funkcionera na svojim sjednicama;
3. vršenje terenskih posjeta organima, organizacijama, ustanovama i drugim subjektima koji se bave zaštitom i ostvarivanjem prava osoba sa invaliditetom, u okviru kojih može:
  - bez najave, izvršiti pregled prostorija, u kojima borave osobe sa invaliditetom;
  - bez prethodne najave i odobrenja, posjetiti osobe sa invaliditetom i provjeriti poštovanje njihovih prava;
  - bez prisustva službenog ili drugog lica, lično ili preko prevodioca, razgovarati sa osobom sa invaliditetom, kao i sa drugim licem za koje smatra da može da pruži potrebne informacije.
4. sastavljanje izvještaja i njihovo dostavljanje relevantnim institucijama;
5. sastavljanje periodičnih alternativnih izvještaja i njihovo podnošenje UN tijelima, a posebno Komitetu Ujedinjenih nacija za prava osoba sa invaliditetom;
6. donošenje zaključaka i preporuka za čije sprovođenje Zaštitnik preuzima poslove iz svoje nadležnosti;
7. postupanje po inicijativama pravnih i fizičkih lica;

8. promovisanje i podizanje svijesti o pravima osoba sa invaliditetom i Konvenciji Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom;
9. obavljanje i drugih poslova u skladu sa Poslovnikom.

U okviru tehničke podrške za kreiranje modela monitoringa, alata i izvještavanja, sačinjene su Smjernice za rad Nezavisnog mehanizma za praćenje i izvještavanje o primjeni Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, sa pripadajućim indikatorima. Smjernice su razvijene da podrže rad Nezavisnog mehanizma, posebno dijela mandata koji se odnosi na praćenje primjene Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, a u skladu sa Smjernicama Komiteta za nezavisne monitoring mehanizme.²⁾ Smjernice sadrže informacije o svakom članu Konvencije, i to kratak komentar u cilju unaprjeđenja razumijevanja značenja odredaba, zatim niz indikatora sa izvorima provjere za svaki član, kao i listu pitanja koja usmjeravaju istraživački rad kao i procjenu napretka države u implementaciji Konvencije.

---

2) Smjernice za nezavisne monitoring mehanizme i njihovo učešće u radu Komiteta za prava osoba sa invaliditetom. Proceduralna pravila CRPD/C/1/ Rev.1. 2016. Komitet za prava osoba sa invaliditetom.

II INSTITUCIONALNI OKVIR U ODNOSU NA PROMOCIJU, ZAŠTITU I OSTVARIVANJE PRAVA OSOBA SA INVALIDITETOM, UKLJUČUJUĆI SARADNJU ORGANIZACIJA OSOBA SA INVALIDITETOM I ORGANIZACIJA ZA OSOBE SA INVALIDITETOM SA ORGANIMA JAVNE VLASTI U CRNOJ GORI³⁾

Navedeni dio izvještaja treba da posluži **analizi institucionalnog okvira u odnosu na promociju, zaštitu i ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom, uključujući saradnju organizacija osoba sa invaliditetom i organizacija za osobe sa invaliditetom sa organima javne vlasti u Crnoj Gori**. U skladu sa navedenim, biće dato kratko pojašnjenje pojma: institucionalni okvir, i opisani ključni modeli postojećeg okvira, uključujući i segment koji se odnosi na institucionalne mehanizme saradnje između organizacija osoba sa invaliditetom i organizacija za osobe sa invaliditetom sa crnogorskim organima javne vlasti. Takođe, biće istaknuti obavezni, a nedostajući segmenti zakonodavnog, odnosno pravnog okvira koji utiču na ili uslovljavaju (ne)postojanje (adekvatnih) mehanizama promocije, zaštite i ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom ili saradnje između organizacija koje zastupaju i predstavljaju osobe sa invaliditetom, sa jedne strane i institucija/organa javne vlasti nadležnih za pitanja od interesa za osobe sa invaliditetom, sa druge strane.

Institucionalni okvir u kontekstu osoba sa invaliditetom podrazumijeva **skup institucija, organa, službi i tijela** koje djeluju u oblasti garancija, ostvarivanja i zaštite njihovih prava i interesa. U tom smislu, ***institucionalni okvir podrazumijeva institucije, službe i tijela koje one uspostavljaju u cilju pripreme, primjene i praćenja javnih politika u oblasti prava osoba sa invaliditetom***. Navedeno ukazuje da je riječ o institucionalnom okviru u sistemu sve tri grane vlasti: zakonodavnoj, sudskoj i izvršnoj vlasti.

---

3) Poglavlje institucionalni okvir je autorski rad Marine Vujačić, članice Nezavisnog mehanizma ispred Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore

Institucionalni okvir za ostvarivanje, promociju i zaštitu ljudskih prava u pravnom sistemu Crne Gore čine **vladine i nezavisne institucije** u koje se svrstavaju: **Ustavni sud Crne Gore, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Odbor za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, Vlada Crne Gore** i njeni pojedini resori u sistemu izvršne vlasti, u prvom redu **Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava**. Ako je riječ o lokalnom nivou, onda bi to bile službe i tijela koje se bave ili u svom mandatu i u okviru svojih nadležnosti imaju pitanja osoba sa invaliditetom uključujući, na primjer, kancelarije za osobe sa invaliditetom i savjete za pitanja osoba sa invaliditetom. Međutim, ovaj aspekt institucionalnog okvira neće biti detaljnije razmatran zbog svrhe ovog izvještaja, ali bi i jedna takva analiza bila značajna.

Institucionalni okvir u odnosu na promociju, zaštitu i ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori, uslovljen je svakako i zakonodavnim, odnosno pravnim okvirom, strateškim okvirom ali, između ostalog, i političkim sistemom. Ovo će posebno biti evidentno u okviru analize postojeće saradnje između organizacija osoba sa invaliditetom i organizacija za osobe sa invaliditetom i organa javne vlasti u Crnoj Gori.

Ustav Crne Gore⁴⁾, kao najviši pravni akt, **jemči posebnu zaštitu osoba sa invaliditetom**, a u svom članu 9 navodi da su svi *potvrđeni i objavljeni međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva*. Ratifikujući *Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom*⁵⁾, država Crna Gora ju je prihvatila kao sastavni dio svog zakonodavstva, garantujući pri tom primat u primjeni, odnosno **neposrednu primjenu Konvencije u odnosu na domaće zakonodavstvo**. Ovo je važno navesti s obzirom na činjenicu da **Konvencija počiva na modelu pristupa invaliditetu zasnovanom na ljudskim pravima** i u okviru svojih načela propisuje i principe ljudskih prava, kao što su: nediskriminacija i jednakost, poštovanje urođenog dostojanstva, poštovanje autonomije i samostalnosti, poštovanje različitosti i dr. Dodatno, Konvencija propisuje obaveze država potpisnica i kada je u pitanju obavezujući institucionalni okvir,

4) "Sl. list Crne Gore", br. 1/2007 i 38/2013 - Amandmani I-XVI

5) Zakon o ratifikaciji Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom ("Sl. list Crne Gore", br. 02/09)

odnosno mehanizmi koje treba uspostaviti u cilju primjene Konvencije i monitoringa nad Konvencijom na nacionalnom nivou.

Kada je u pitanju institucionalni okvir u sistemu sudske vlasti izdvajamo Ustavni sud Crne Gore.

Ustavni sud odlučuje o saglasnosti zakona sa Ustavom i potvrđenim i objavljenim međunarodnim ugovorima; saglasnosti drugih propisa i opštih akata sa Ustavom i zakonom; ustavnoj žalbi zbog povrede ljudskih prava i sloboda zajamčenih Ustavom, nakon iscrpljivanja svih djelotvornih pravnih sredstava i druga pitanja u skladu sa Zakonom. Ustavni sud sprovodi tzv. apstraktnu kontrolu zakona, koje donosi crnogorski Parlament i može da stavi van snage zakon ili njegove pojedine odredbe za koje utvrdi da nijesu u saglasnosti sa Ustavom i potvrđenim i objavljenim međunarodnim ugovorima. Ustavni sud, takođe, vrši apstraktnu kontrolu drugih propisa i opštih akata. Odlučuje o ustavnosti i zakonitosti propisa koje donosi **izvršna vlast, organi javne uprave i lokalne samouprave**. Sud može ukinuti te propise ili pojedine odredbe ukoliko utvrdi da su neustavne ili nezakonite. Kada je riječ o postupanju i odlukama Ustavnog suda u vezi sa zakonima ili odredbama zakona, drugih (pravnih) akata, povrede ljudskih prava i sloboda i drugog u vezi sa nadležnostima ovog suda, a koji regulišu prava i interese osoba sa invaliditetom, ne postoje evidencije i statistika o postupanju suda. Zbog navedenog, bez obzira na neke poznate odluke u vezi sa prihvatanjem inicijative o provjeri ustavnosti odredbi određenih zakona i drugih akata, nije moguće dati sveopštu ocjenu. Dodatno, kada je u pitanju saradnja sa organizacijama osoba sa invaliditetom i organizacijama za osobe sa invaliditetom, postoje pojedinačne, povremene saradnje, ali ne i uspostavljeni mehanizmi saradnje koji bi se mogli smatrati kao kontinuirano uspostavljeni i time i održivi.

Kako Crna Gora još uvijek nema zakone o Skupštini i Vladi, to su i nadležnosti zakonodavne i izvršne vlasti, pored onoga što je definisano *Ustavom*, propisane *Poslovníkom Skupštine*, odnosno *Uredbom o organizaciji i načinu rada državne uprave*.

Skupštinski **Odbor za ljudska prava i slobode**, između ostalog: *prati ostvarivanje dokumenata, mjera i aktivnosti za unapređivanje nacionalne, etničke i druge ravnopravnosti, posebno u oblasti obrazovanja, zdravstva, informisanja, socijalne politike, zapošljavanja, preduzetništva, procesa odlučivanja i sl.; učestvuje u pripremi i izradi*

dokumenata i usaglašavanju zakonodavstva u ovoj oblasti sa standardima u evropskom zakonodavstvu, te sarađuje sa odgovarajućim radnim tijelima drugih parlamenata i nevladinim organizacijama iz ove oblasti. U okviru svojih nadležnosti, Odbor, u skladu sa zaključkom Skupštine Crne Gore, usvojenim u julu 2015. godine, prilikom donošenja Zakona o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, treba da prati aktivnosti Vlade na sprovođenju *Analize usklađenosti zakonodavstva u Crnoj Gori sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i Konvencijom UN o pravima lica sa invaliditetom* s **preporukama za harmonizaciju**, koju je Vlada Crne Gore usvojila na sjednici od 22. septembra 2016. godine. Nakon usvojene Analize, Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava je, kao koordinator izrade *Strategije za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti*, trebalo da definiše mjere i aktivnosti koje će se odnositi na izmjene i dopune postojećih, odnosno usvajanje nedostajućih zakona.

Nezavisno od navedenog, Odbor za ljudska prava i slobode povremeno organizuje kontrolna ili konsultativna saslušanja nadležnih ministara/ki i starješina drugih organa povodom stanja u pojedinim oblastima prava i života osoba sa invaliditetom, uključujući svakako i djecu. Tim povodom, osim razmatranja određenih pitanja, usvajaju se zaključci i preporuke, a Odbor, na svoju inicijativu ili uz prijavu, obezbjeđuje i učešće organizacija osoba sa invaliditetom i organizacija za osobe sa invaliditetom. Odbor je u proteklom periodu organizovao i terenske posjete određenim ustanovama i organizacijama u kojima su smještene ili borave određene kategorije osoba sa invaliditetom, posebno djece.

Pored navedenog, Odbor u saradnji sa drugim skupštinskim tijelima, poput Odbora za zdravstvo, rad i socijalno staranje organizuje zajedničke sjednice i razmatra određene teme i pitanja od interesa za osobe sa invaliditetom.

Kada je riječ o aktivnostima ostalih odbora, uključujući i saradnju sa organizacijama osoba sa invaliditetom i organizacijama za osobe sa invaliditetom, od stalnih radnih tijela prvenstveno se mogu izdvojiti Odbor za rodnu ravnopravnost i Odbor za prosvjetu, nauku, kulturu i sport, a kada je riječ o privremenim tijelima onda svakako Odbor za sveobuhvatnu izbornu reformu (u periodima kada je aktivno ovo radno tijelo).

U radu svih odbora primjetni su različiti modeli pristupa invaliditetu

i pitanja osoba sa invaliditetom, koji se ogledaju na različite načine, kako terminologijom koja se koristi, tako u većoj mjeri i sadržajem diskusija i zaključaka. U tom smislu, trebalo bi jačati kapacitete i znanja skupštinskih tijela kako bi oni u potpunosti u svom radu primjenjivali isključivo model pristupa invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima.

Vlada Crne Gore, kao ključna institucija izvršne vlasti, u okviru svojih nadležnosti priprema i predlaže zakone Skupštini, izvršava zakone, druge propise i opšte akte i donosi uredbe, odluke i druge akte za izvršavanje zakona. *Poslovníkom Vlade* je, između ostalog, definisano da: *radi razmatranja pitanja i davanja predloga i mišljenja u vezi sa ostvarivanjem ustavnih funkcija Vlade, Vlada može obrazovati savjet ili drugo savjetodavno tijelo, čiji se zadaci, sastav i način rada utvrđuju aktom o njegovom obrazovanju*. Tako je 44. **Vlada u aprilu 2024. godine donijela Odluku o obrazovanju Savjeta za prava lica sa invaliditetom**, dok je u junu uspostavila ovo tijelo imenovanjem svih članica i članova Savjeta. Kako je Vlada rekonstruisana u julu i time je promijenjen njen sastav i unutrašnja organizacija, to je održana samo konstitutivna sjednica ovog tijela.

U Informaciji o potrebi formiranja Savjeta za prava lica sa invaliditetom, koju je Vladi dostavilo Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, navodi se da *nužnost formiranja Savjeta proizilazi iz potrebe da se sinhronizovanim i odgovornim sistemskim radom unaprijedi zaštita i promocija ljudskih prava osoba sa invaliditetom, a imajući u vidu obaveze preuzete ratifikacijom Konvencije UN o pravima osoba sa invaliditetom i obavezu usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima*. Nadalje, navedeno je da postoji i *nužnost razvoja politika, zakona i programa koji uklanjaju barijere i garantuju uživanje građanskih, kulturnih, ekonomskih, političkih i društvenih prava osobama sa invaliditetom*.

Ono što je zamjereno Vladi od strane dvije organizacije osoba sa invaliditetom: Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore (UMHCG) i Saveza slijepih Crne Gore, jeste činjenica da Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava nije sproveo konsultacije tokom planiranja odluke i pripreme akata o formiranju Savjeta. Navedeno znači da su ove dvije organizacije u svom reagovanju navele da Vlada nije ispoštovala obaveze koje propisuje Konvencija, a koje se odnose na **uske konsultacije i učešće** reprezentativnih organizacija osoba sa invaliditetom

u ranoj fazi planiranja politika i odluka. Navedeno je, kako su istakli, za posljedicu imalo da je predsjedavanje Savjetom definisano za potpredsjednika Vlade nadležnog za oblast rada, obrazovanja, zdravstva i socijale, a ne za potpredsjednika nadležnog za politički sistem, pravosuđe i antikorupciju, što odražava model pristupa prema osobama sa invaliditetom od strane Vlade. Nadalje, izostavljeno je i nekoliko ključnih resora u sastavu Savjeta, poput: Ministarstva finansija, Ministarstva saobraćaja i pomorstva i Ministarstva sporta i mladih. Pored navedenih resora, u sastav Savjeta nije bio uključen ni predstavnik/ca institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda.

Međutim, kako je već i istaknuto, imajući u vidu da je Vlada rekonstruisana u julu i da je tom prilikom promijenjena njena struktura i sastav, to će biti neophodno iznova uspostaviti ovo tijelo.

Polazeći od *Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom*, i **modela pristupa invaliditetu zasnovanog na ljudskim pravima**, moglo bi se konstatovati da **ne postoji institucija koja nije nadležna za pitanja osoba sa invaliditetom**, ako ne direktno, onda sa aspekta opštih obaveza iz Konvencije, koje se odnose na:

- (c) *Uzeti u obzir pitanja zaštite i promovisanje ljudskih prava lica sa invaliditetom prilikom formulisanja i primjene svake politike i svih programa;*
- (d) *Uzdržati se od preduzimanja bilo kog akta ili prakse koja nije u skladu sa ovom Konvencijom i osigurati da se javne vlasti i ustanove ponašaju u skladu sa Konvencijom.*

Navedeno znači da država u cjelini i sve njene institucije, odnosno u ovom kontekstu organi vlasti imaju obavezu da **prilikom planiranja, pripreme i primjene politika i programa procijene njihov uticaj na osobe sa invaliditetom i da se u tom kontekstu „uzdrže” od diskriminatornih akata i praksi.**

Prema tome, u okviru **Vlade Crne Gore** i njenih resora, pored Ministarstva ljudskih i manjinskih prava, svoje nadležnosti u oblasti prava osoba sa invaliditetom imaju i drugi resori, a u trenutnom sastavu to su u prvom redu:

Ministarstvo socijalnog staranja, brige o porodici i demografije; Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalnog dijaloga; Ministarstvo zdravlja; Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija; Ministarstvo pravde; Mini-

starstvo unutrašnjih poslova; Ministarstvo finansija, Ministarstvo javne uprave, Ministarstvo kulture i medija, Ministarstvo sporta i mladih, Ministarstvo saobraćaja i Ministarstvo prostornog planiranja, urbanizma i državne imovine.

Kada je riječ o Ministarstvu ljudskih i manjinskih prava, u okviru njega ponovo je uspostavljen **Direktorat za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti** nakon što je prethodno u julu 2022. godine ovaj Direktorat, nakon godinu i po postojanja, ukinut. Iako je odluka o ukidanju Direktorata ocijenjena isključivo kao politički čin i oštro kritikovana od brojnih organizacija i institucija, kako nacionalnih, tako i međunarodnih, poput Evropske komisije, Direktorat je ponovo uspostavljen nakon više od godinu i po, i to ponovo bez prethodnih konsultacija sa organizacijama osoba sa invaliditetom, koje su izostale i prilikom njegovog ukidanja.

Kako je prilikom ponovnog uspostavljanja saopšteno, u Direktoratu za zaštitu i jednakost lica sa invaliditetom, između ostalog, *vršiće se poslovi koji se odnose na izradu predloga zakona i podzakonskih akata koji se odnose na položaj lica sa invaliditetom i zaštitu od diskriminacije, zaštitu ljudskih prava i jednakost lica sa invaliditetom, ako ta zaštita nije u nadležnosti drugih ministarstava, kao i zaštitu od diskriminacije lica sa invaliditetom.*

Fokus Direktorata biće praćenje razvoja pravne tekovine EU i međunarodnih standarda u dijelu koji se odnosi na zaštitu ljudskih prava i sloboda lica sa invaliditetom, sa akcentom na praćenje implementacije preuzetih obaveza i primjene standarda iz ove oblasti. Direktoratu pripadaju poslovi na izradi analiza, informacija i izvještaja za potrebe državnih organa i tijela o stanju ljudskih prava i sloboda lica sa invaliditetom koja nijesu u djelokrugu drugog organa, kao i realizacija projekata finansiranih sredstvima međunarodnih organizacija i iz budžeta Crne Gore, a koji su iz djelokruga rada Direktorata i izvršavanje obaveza koje proizilaze iz međunarodnih sporazuma koji se odnose na praćenje mjera antidiskriminacione politike.

U martu 2024. godine, na inicijativu Direktorata, održan je **prvi konsultativni sastanak sa organizacijama osoba sa invaliditetom i organizacijama za osobe sa invaliditetom**. Iako je u toku sastanka otvoreno niz tema, iz Ministarstva ljudskih i manjinskih prava tom prilikom nijesu najavili formiranje Savjeta, niti zatražili mišljenje o njegovom mandatu i sastavu.

Iako jako ograničenih kapaciteta, imajući u vidu da su u Direktoratu angažovane samo dvije osobe, primjetna je javna prisutnost v.d. direktorice Direktorata na brojnim javnim skupovima, kao i samoinicijativno javno oglašavanje o brojnim temama iz domena Direktorata.

Svakako, kapacitete Direktorata treba značajno ojačati i unaprijediti da bi on mogao da vrši svoju funkciju na adekvatan način, posebno imajući u vidu ukupan položaj osoba sa invaliditetom i njihovih porodica.

Kada je riječ o nezavisnim institucijama svakako je, sa aspekta ljudskih prava osoba sa invaliditetom, najvažnija institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore.

Institucija **Zaštitnika ljudskih prava i sloboda** je od donošenja *Zakona o Zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda* postala **institucionalni mehanizam za zaštitu ljudskih prava i sloboda i zaštitu od diskriminacije**, a od donošenja Zakona o zabrani diskriminacije njegove nadležnosti i postupanja u slučajevima diskriminacije, uključujući i diskriminaciju osoba sa invaliditetom, su precizirana.

Institucija Zaštinika postupa po pritužbama građana/ki, a može da sprovodi postupke i samoinicijativno. Kako je propisano, Zaštitnik preduzima mjere za zaštitu ljudskih prava i sloboda i mjere za zaštitu od diskriminacije⁶⁾.

Iako je država Crna Gora, pored svojih ostalih obaveza, preuzela i onu koja se odnosi na **učesće osoba sa invaliditetom, uključujući svakako i djecu, i organizacija osoba sa invaliditetom u sprovođenju i monitoringu Konvencije**, ona ni nakon 15 godina **nije usvojila zakon ili drugi propis koji reguliše reprezentativnost ovih organizacija**, iako je više puta upućena i formalna inicijativa. To znači da nije regulisana definicija i kriterijumi koji se odnose na reprezentativnost, odnosno nije definisano ko su organizacije osoba sa invaliditetom, koje organizacije spadaju u organizacije za osobe sa invaliditetom i koje su ostale organizacije civilnog društva koje se mogu baviti i nekim pitanjima osoba sa invaliditetom, ali ne mogu imati reprezentativnost.

Podsjećanja radi, **Komitet UN o pravima osoba sa invaliditetom**, u svom *Opštem komentaru 7 u vezi sa članovima 4 (3) i 33 (3) Konvencije* navodi da **efikasno i smisleno učestvovanje osoba s invaliditetom**,

6) Član 2 Zakona o Zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore ("Sl. list Crne Gore", br. 042/11, 032/14, 021/17)

preko njihovih reprezentativnih organizacija, predstavlja okosnicu Konvencije. Aktivno i informisano učestvovanje svih osoba u donošenju odluka, koje utiču na njihove živote i prava, usklađeni su s pristupom koji se bazira na ljudskim pravima u postupcima donošenja javnih odluka, i obezbjeđuje dobro upravljanje i društvenu odgovornost. U cilju pravilnog sprovođenja, važno je da države potpisnice i relevantni akteri definišu **obuhvat organizacija osoba s invaliditetom i prepoznaju različite vrste koje često postoje.** Komitet smatra da organizacije osoba s invaliditetom trebaju biti ukorijenjene u Konvenciji, da moraju biti posvećene Konvenciji i da moraju u potpunosti poštovati načela i prava utvrđena Konvencijom. ***To mogu biti samo organizacije koje vode i kojima rukovode i upravljaju osobe s invaliditetom. Jasna većina njihovog članstva trebaju biti same osobe s invaliditetom.***

Među različitim vrstama organizacija osoba sa invaliditetom koje je Komitet utvrdio su:

- (a) **Krovne organizacije osoba s invaliditetom, koje su koalicije reprezentativnih organizacija osoba sa invaliditetom.** Jedna takva krovna organizacija formirana je i u Crnoj Gori, međutim unazad nekoliko godina ona je potpuno neaktivna usljed smrti predsjednika Upravnog odbora. Kao ni druge organizacije osoba sa invaliditetom, koje djeluju kao pojedinačni pravni subjekti, ni krovna organizacija (Mreža organizacija osoba s invaliditetom) za svoj redovni rad nije dobila podršku od države.
- (b) **Cross-disability organizacije,** sastavljene su od osoba koje predstavljaju **sve ili neke osobe od širokog spektra oštećenja.**
- (c) **Organizacije za samozastupanje** koje predstavljaju osobe sa invaliditetom u okviru različitih, često slabo i/ili lokalno uspostavljenih, mreža i platformi. **Zastupaju prava osoba sa invaliditetom, naročito osoba sa intelektualnim invaliditetom.** Njihovo osnivanje, uz odgovarajuću, ponekad opsežnu, podršku kako bi se omogućilo njihovim članovima da izraze svoje mišljenje, od osnovnog je značaja za političko učestvovanje i učestvovanje u procesima donošenja odluka, praćenja i sprovođenja. Ovo je naročito relevantno za osobe koje su spriječene da ostvaruju svoje pravo na poslovnu sposobnost, koje žive u ustanovama i/ili kojima je uskraćeno glasačko pravo. Organizacije za samozastupanje su u brojnim zemljama

predmet diskriminacije zbog odbijanja pravnog statusa usljed zakona i propisa kojima se uskraćuje poslovna sposobnost njihovim članovima. U slučaju da je osoba koja rukovodi organizacijom i zastupa i predstavlja organizaciju u javnosti, osoba koja je lišena poslovne sposobnosti, u Crnoj Gori ne može se pojaviti kao lice za zastupanje organizacijom jer je *Zakon o nevladinim organizacijama* ograničio, odnosno propisao diskriminatornu odredbu kao uslov za lica ovlašćena za zastupanje (član 24 Zakona). Ovo je posebno zabrinjavajuće imajući u vidu zabilježeni trend i statistiku osoba lišenih poslovne sposobnosti, dominantno po osnovu stvarnog ili pretpostavljenog oštećenja, što je potpuno suprotno Konvenciji.

- (d) **Organizacije koje uključuju članove porodice i/ili rodbinu osoba sa invaliditetom**, koji imaju ključnu ulogu u omogućavanju, promovisanju i obezbjeđivanju interesa i pružanju podrške autonomiji i aktivnom učestvovanju njihove rodbine sa intelektualnim invaliditetom, demencijom i/ili djece sa invaliditetom kada te grupe osoba sa invaliditetom žele da dobiju podršku svojih porodica u obliku ujedinjenih mreža ili organizacija. U takvim slučajevima, te organizacije treba da budu uključene u postupke konsultovanja, donošenja odluka i praćenja. Uloga roditelja, rodbine i njegovatelja u takvim organizacijama treba da bude **pružanje podrške i osnaživanje osoba sa invaliditetom** kako bi imale glas i potpunu kontrolu nad svojim životima. Takve organizacije treba aktivno da rade na promovisanju i korišćenju procesa donošenja odluka uz podršku kako bi se garantovala i poštovala prava osoba sa invaliditetom na konsultovanje i izražavanje sopstvenih stavova.
- (e) **Organizacije žena i djevojčica sa invaliditetom**, koje predstavljaju žene i djevojčice sa invaliditetom kao heterogene grupe.
- (f) **Organizacije i inicijative djece i mladih sa invaliditetom**, koje su od osnovnog značaja za učestvovanje djece u javnom životu i životu zajednice i za njihovo pravo da se čuje njihov glas i pravo na slobodu izražavanja i udruživanja. Odrasli imaju ključnu i podržavajuću ulogu, i u promovisanju okruženja koje omogućuje djeci i mladima sa invaliditetom da uspostave i djeluju, formalno ili neformalno, preko sopstvenih organizacija i inicijativa, uključujući i saradnju sa odraslima kao i ostalom djecom i mladima.

Kako Komitet nadalje navodi, **organizacije osoba sa invaliditetom**

treba razlikovati od organizacija „za” osobe sa invaliditetom, koje pružaju usluge i/ili se zalažu za osobe sa invaliditetom što, u praksi, može dovesti do **sukoba interesa jer takve organizacije daju prioritet svojoj svrsi kao javni subjekt nauštrb prava osoba sa invaliditetom**. Države potpisnice treba da obrate **posebnu pažnju na stavove osoba sa invaliditetom**, preko njihovih reprezentativnih organizacija, da **pružaju podršku kapacitetima i osnaživanju takvih organizacija** i da garantuju da se **prioritet daje utvrđivanju njihovih stavova u procesima donošenja odluka**.

Takođe je **potrebno razlikovati organizacije osoba sa invaliditetom i organizacije civilnog društva**. Izraz „organizacija civilnog društva” obuhvata različite vrste organizacija, uključujući istraživačke organizacije/institute, organizacije pružalaca usluga i ostale privatne zainteresovane strane. Organizacije osoba sa invaliditetom posebna su vrsta organizacija civilnog društva. One mogu biti dio opšte krovne organizacije civilnog društva i/ili koalicija koje ne moraju nužno zastupati prava osoba sa invaliditetom, nego mogu pružati podršku uključivanju njihovih prava u programe ljudskih prava.

Neregulisanje reprezentativnosti i posebnog statusa organizacija osoba sa invaliditetom u praksi dovodi i do potpuno neregulisanog pitanja saradnje ovih organizacija sa organima javne vlasti, pa prema tome i njihovog učešća u procesima donošenja odluka. To znači da se kao relevantan partner institucijama u trenutnom sistemu može pojaviti bilo koja organizacija civilnog društva, uključujući i organizacije kojima ne rukovode, koje ne vode i koje ne predstavljaju same osobe sa invaliditetom, a one će imati potpuno izjednačeno pravo glasa o pitanjima koja se isključivo tiču osoba sa invaliditetom. Osim što navedeno slabi pokret i uticaj samih osoba sa invaliditetom, to utiče i na ukupan pristup i način rješavanja pitanja od interesa za osobe sa invaliditetom. S druge strane, organizacije osoba sa invaliditetom, usljed nedostatka podrške za razvoj kapaciteta i za redovni rad, nekada bivaju potpuno isključene iz procesa donošenja odluka, a vlasti njihovo učešće svode samo na formalne mehanizme saradnje propisane za NVO.

Sve i da su postojeći definisani mehanizmi saradnje adekvatni (učesće u radnim grupama i tijelima i javnim raspravama) oni su nedovoljni, a nerijetko i nedostupni samim osobama sa invaliditetom i njihovim predstavničkim organizacijama zbog nepristupačnosti fizičkog okru-

ženja, informacija, komunikacija, usluga, nedostatka usluga u zajednici i dr. Svakako postojeći mehanizmi nijesu ni adekvatni imajući u vidu činjenicu da se izbor predstavnika/ca NVO u radnim grupama i tijelima dominantno svodi na broj NVO koje su podržale nekog/ku kandidata/kinju, a ne na referencama, iskustvu, kredibilitetu i ostalim kriterijumima.

Neizostavno je važno u okviru ovog dijela izvještaja podsjetiti da je država Crna Gora, u skladu sa obavezama iz člana 33 Konvencije, bila dužna odrediti ***jedno ili više tijela u okviru vlade nadležno za pitanja u vezi sa primjenom Konvencije i razmotriti uspostavljanje mehanizma koordinacije koji će olakšati određene akcije u različitim sektorima i na različitim nivoima***. Nadalje, istim članom je propisano da će države potpisnice, u skladu sa svojim zakonskim i administrativnim sistemom, na nivou države ***zadržati, ojačati, imenovati ili uspostaviti okvir, uključujući jedan ili više nezavisnih mehanizama kada je to primjereno, za promovisanje, zaštitu i nadgledanje sprovođenja odredbi ove Konvencije***. Prilikom imenovanja ili uspostavljanja tog mehanizma države potpisnice će uzeti u obzir načela koja se odnose na status i funkcionisanje nacionalnih ustanova za zaštitu i promovisanje ljudskih prava.

Na kraju, ovaj član obavezuje državu da ***svoje civilno društvo, posebno osobe sa invaliditetom i organizacije koje ih predstavljaju, uključi i obezbijedi učestvovanje u procesu nadgledanja primjene Konvencije***.

Međutim, **Vlada Crne Gore do sada nije formirala stalno tijelo ili više tijela nadležnih za pitanja primjene Konvencije**, a za Savjet za prava osoba sa invaliditetom, kao privremeno savjetodavno tijelo, uzimajući u obzir činjenicu o rekonstrukciji Vlade, se može reći da ne funkcioniše više od pet godina, odnosno od perioda prestanka mandata nekadašnjeg Savjeta za brigu o licima sa invaliditetom koje je funkcionisalo pri Ministarstvu rada i socijalnog staranja.

Kada je u pitanju nezavisni mehanizam za promovisanje, zaštitu i nadgledanje Konvencije, na inicijativu Zaštitnika ljudskih prava i sloboda formiran je **Nezavisni monitoring mehanizam za promociju, zaštitu i praćenje primjene Konvencije Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom (UNCRPD) u Crnoj Gori**. Inicijativa o formiranju ovog tijela pokrenuta je u januaru 2023. godine raspisivanjem Javnog poziva za, kako je navedeno, *predstavnike/ce civilnog društva, sa*

posebnim naglaskom na osobe sa invaliditetom i organizacije koje ih predstavljaju, koje se bave zaštitom prava odraslih sa invaliditetom i djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Nakon pristiglih prijava po javnom pozivu, Zaštitnik je uspostavio Nezavisni monitoring mehanizam (NMM) u čijem je sastavu 10 predstavnika/ca organizacija osoba sa invaliditetom i organizacija za osobe sa invaliditetom i predstavnik/ca institucije Zaštitnika.

U skladu sa Poslovníkom o radu, Nezavisni monitoring mehanizam sastoji se od najviše 15 članova predstavnika/ca civilnog društva, osoba sa invaliditetom, djece, roditelja i/ili njihovih zakonskih zastupnika, izabranih putem javnog poziva, te ovlašćenog predstavnika/ca Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore. **Najmanje polovinu članova Nezavisnog mehanizma moraju činiti osobe sa invaliditetom.** Međutim, u trenutnom sastavu ovog tijela, polovinu članova/ica ne čine osobe sa invaliditetom, pa bi trebalo uložiti dodatne napore da se proširi sastav i uključi još osoba sa invaliditetom, imajući u vidu da postoji prostor za proširenje sastava, vodeći pri tom računa o zastupljenosti svih kategorija. Ono što je pozitivno, kada je riječ o sastavu **NMM** jeste činjenica da je u njegovom sastavu jedna cross - disability organizacija, jedna samozastupnička organizacija osoba sa intelektualnim invaliditetom i organizacije koje dominantno zastupaju interese određenih kategorija osoba sa invaliditetom, bilo po vrsti oštećenja ili uzrastu. Prema tome, može se reći da su zastupljene sve grupe osoba sa invaliditetom, međutim proširen i ojačan sastav bi mogao pozitivno uticati i na dinamiku rada i na kvalitet odluka. Svakako, i samom NMM je potrebna dodatna institucionalna i sistemska podrška, uključujući i adekvatna sredstva za redovan rad, koja pritom neće biti projektno oročena, a rad ovog tijela uslovljen donatorskom podrškom.

U odnosu na svoje propisane nadležnosti **NMM** je do sada obavio niz terenskih posjeta opštinama, u okviru kojih je izvršen obilazak i monitoring rada različitih institucija, ustanova i službi i održani sastanci sa organizacijama osoba sa invaliditetom i organizacijama za osobe sa invaliditetom koje djeluju na teritoriji tih opština. Imajući u vidu da postoji poseban segment izvještaja koji se odnosi na terenske posjete, ovdje će biti samo izdvojen dio koji se odnosi na organizacije osoba sa invaliditetom i organizacije za osobe sa invaliditetom koje djeluju na lokalnom nivou, na teritoriji jedne ili više opština. Naime, bilo je evidentno i primjetno da su kapaciteti svih tih organizacija ograničeni, i

da bez obzira na djelovanje i aktivnosti na lokalnom nivou, ne dobijaju adekvatnu podršku za svoj nesmetan redovan rad.

Potom, kada je riječ o NMM, organizovani su treninzi i obuke za članove/ice ovog mehanizma o Konvenciji UN o pravima osoba sa invaliditetom, uključujući i o pojedinačnim segmentima Konvencije, kao i o iskustvima podnošenja alternativnog izvještavanja za Komitet. Takođe, može se reći da je Zaštitnik, organizovanjem javnih događaja, sprovodio aktivnosti promovisanja i podizanja svijesti o pravima osoba sa invaliditetom i Konvenciji i kroz sam rad NMM imajući u vidu pozive medijima da isprate sastanke ovog tijela i kasnija saopštenja za javnost, kao i informisanje o zatečenom stanju tokom terenskih posjeta i o održanim treninzima.

III PREGLED ZAKONODAVNOG OKVIRA⁷⁾

Jedan od ključnih izazova svakog savremenog društva, pa i našeg crnogorskog, je poštovanje ljudskih prava, uključujući poštovanje ljudskih prava osoba sa invaliditetom. Osobe sa invaliditetom moraju biti tretirane kao jednake i ravnopravne sa svim građanima, a da bi se to ostvarilo, neophodan je adekvatan pravni okvir, te njegova adekvatna primjena u praksi. Adekvatan pravni okvir, ne samo da propisuje različita prava i obaveze koje je neophodno ispuniti, već predstavlja i okvir standarda za podršku i unaprjeđenje položaja ovih osoba.

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, kao najvažniji međunarodni pravni dokument o pravima osoba sa invaliditetom, propisuje minimalne standarde za dostojanstven i kvalitetan život osoba sa invaliditetom u svim društvima, za čiju primjenu na nacionalnom nivou je potreban odgovarajući pravni okvir koji će ove standarde prilagoditi specifičnostima pojedinog društva.

U nastavku slijedi pregled relevantnih zakonskih propisa u oblasti obrazovanja, socijalne zaštite, zdravstvene zaštite, rada i zapošljavanja, pristupačnosti i učešća osoba sa invaliditetom u javnom životu kroz saradnju organizacija osoba sa invaliditetom sa organima vlasti. Pregled obuhvata ustavne norme i norme opštih zakona koje se odnose na osobe sa invaliditetom, kao i kratak prikaz posebnih zakona koji se neposredno odnose na osobe sa invaliditetom u pojedinim oblastima. Takođe, prikazane su i norme Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom koju je Skupština Crne Gore ratifikovala Zakonom o ratifikaciji ("Službeni list Crne Gore - Međunarodni ugovori", br. 2/2009) u julu 2009. godine, a koja na osnovu člana 9 Ustava Crne Gore kao ratifikovani međunarodni ugovor ima primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuje kada odnose uređuje drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva.

---

7) Poglavlje zakonodavni okvir je autorski rad Gorana Macanovića, člana Nezavisnog mehanizma ispred Saveza slijepih Crne Gore

3.1. OBRAZOVANJE

Oblast obrazovanja kao jedna od najznačajnijih društvenih oblasti je regulisana nizom zakona i podzakonskih akata koji se odnose na sve nivoe obrazovanja, od predškolskog do visokog obrazovanja. Zakonski okvir obuhvata opšte zakone i poseban zakon.

Opšti zakoni su:

Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 064/02, 031/05, 049/07, "Službeni list Crne Gore", br. 004/08, 021/09, 045/10, 073/10, 040/11, 045/11, 036/13, 039/13, 044/13, 047/17, 059/21, 076/21, 146/21, 003/23); Zakon o predškolskom obrazovanju i vaspitanju ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 064/02, 049/07, "Službeni list Crne Gore", br. 045/10, 040/11, 039/13, 047/17, 059/21, 003/23); Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 064/02, 049/07, "Službeni list Crne Gore", br. 045/10, 040/11, 039/13, 047/17, 059/21, 003/23); Zakon o gimnaziji ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 064/02, 049/07, "Službeni list Crne Gore", br. 045/10, 073/10, 039/13, 047/17, 145/21); Zakon o stručnom obrazovanju ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 064/02, 049/07, "Službeni list Crne Gore", br. 045/10, 039/13, 047/17, 145/21); Zakon o visokom obrazovanju ("Službeni list Crne Gore", br. 044/14, 052/14, 047/15, 040/16, 042/17, 071/17, 055/18, 003/19, 017/19, 047/19, 072/19, 074/20, 104/21, 086/22, 086/22, 125/23, 033/24).

Poseban zakon je **Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama** ("Službeni list Republike Crne Gore", br. 080/04, "Službeni list Crne Gore", br. 045/10, 047/17, 145/21).

Ustav Crne Gore, kao najviši pravni akt, oblast obrazovanja tretira kroz član 75 koji glasi: "Jemči se pravo na školovanje pod jednakim uslovima. Osnovno školovanje je obavezno i besplatno. Jemči se autonomija univerziteta, visokoškolskih i naučnih ustanova."

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom članom 24 propisuje minimalne standarde u oblasti obrazovanja prema kojem države potpisnice priznaju pravo svih lica sa invaliditetom na obrazovanje bez diskriminacije i na osnovu jednakosti sa drugima, te da će države potpisnice osigurati inkluzivni sistem obrazovanja na svim nivoima i učenje tokom čitavog života. U ovom članu se propisuje da će država osigurati da se nijedno dijete neće isključiti iz opšteg obrazovnog sistema na osnovu

svoje invalidnosti i da djeca imaju pristup inkluzivnom, kvalitetnom i besplatnom osnovnom i srednjem obrazovanju u svojoj lokalnoj zajednici. Takođe se predviđa da se osiguraju razumne adaptacije koje odgovaraju potrebama pojedinca. Istim članom je propisano da će države preduzeti odgovarajuće mjere koje će, između ostalog, olakšati učenje Brajevog i alternativnog pisma, augmentativnih i alternativnih načina komunikacije, te olakšati učenje gestovnog jezika.

Opštim zakonom o vaspitanju i obrazovanju uređuju se organizacija i uslovi za obavljanje obrazovnog i vaspitnog rada u oblastima: predškolskog vaspitanja i obrazovanja, osnovnog obrazovanja i vaspitanja, srednjeg opšteg obrazovanja, stručnog obrazovanja, vaspitanja i obrazovanja lica sa posebnim potrebama i obrazovanja odraslih. U članu 11 stav 6 ovog Zakona je propisano da se nastava za lica koja koriste znakovni jezik, odnosno posebno pismo ili druga tehnička rješenja izvodi na znakovnom jeziku i pomoću sredstava tog jezika. Član 27 istog Zakona predviđa izvođače obrazovanja, pa u stavu 10 navodi da vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama obavljaju predškolske ustanove, škole i resursni centri, u skladu sa zakonom.

Zakonom o predškolskom obrazovanju i vaspitanju i Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju propisuje se ostvarivanje predškolskog, odnosno osnovnog vaspitanja i obrazovanja, kao dio jedinstvenog vaspitno-obrazovnog sistema. U oba zakona je u članu 9 propisana identična norma kojom je određeno da se vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim vaspitno-obrazovnim potrebama ostvaruje u skladu sa ovim zakonima i drugim propisima. Identična norma je propisana i članom 10 **Zakona o gimnaziji**, dok je u **Zakonu o stručnom obrazovanju** ova norma sadržana u članu 9.

Zakon o gimnaziji sadrži još nekoliko značajnih normi, pa je tako članom 13 koji se odnosi na uslove upisa u gimnaziju, između ostalog, propisano da se kandidati sa posebnim potrebama koji ispunjavaju uslove propisane ovim zakonom, upisuju u skladu sa rješenjem o usmjeravanju u obrazovni program. Potpuno ista norma je propisana i u članu 20 **Zakona o stručnom obrazovanju**.

Zakonom o visokom obrazovanju uređuju se osnove visokog obrazovanja, uslovi obavljanja djelatnosti, vrste studijskih programa, načela organizacije ustanova koje obavljaju ovu djelatnost, prava i obaveze

akadenskog osoblja i studenata, obezbjeđivanje kvaliteta, finansiranja visokog obrazovanja, kao i druga pitanja od značaja za obavljanje djelatnosti visokog obrazovanja. U stavu 1 tačka 3 člana 23, koji se odnosi na uslove za osnivanje i obavljanje djelatnosti, propisuje se da se ustanova može osnovati i obavljati djelatnost ako ima obezbijeđene uslove i nesmetan pristup za lica sa invaliditetom. Član 70 koji predviđa utvrđivanje naknade za studiranje u stavu 4 predviđa da se studenti sa invaliditetom u javnim i privatnim ustanovama oslobađaju plaćanja naknade, dok se članom 90 koji se odnosi na ispite u stavu 5 propisuje da student sa invaliditetom ima pravo da polaže ispit na mjesto i način prilagođen njegovim mogućnostima u skladu sa statutom ustanove. Uslovi za upis na osnovne studije su propisani članom 93 koji u stavu 4 predviđa da se za lica sa invaliditetom sprovodi princip afirmativne akcije pri upisu na studijski program, a članom 99, koji propisuje broj studenata za upis, određeno je da ustanova utvrđuje broj studenata koji se upisuje na studijske programe koje organizuje, te da se, ukoliko je kandidat lice sa invaliditetom, sprovodi princip afirmativne akcije.

Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama, kao poseban zakon u oblasti obrazovanja, propisuje da se vaspitanje i obrazovanje djece i mladih sa posebnim obrazovnim potrebama (u daljem tekstu: djeca sa posebnim obrazovnim potrebama) i njihovo usmjeravanje u obrazovne programe obavlja u skladu sa ovim zakonom. Zakon propisuje da je vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama djelatnost od javnog interesa, te da se primjenjuje kao dio jedinstvenog obrazovnog sistema. Ovaj zakon propisuje pravo roditelja na izbor obrazovnog programa, definiše ciljeve, način finansiranja, te sadrži antidiskriminacionu normu koja zabranjuje sve vrste diskriminacije. Zakon takođe tretira organizaciju vaspitno-obrazovnog rada, u okviru kojeg u članu 11 propisuje da se vaspitanje i obrazovanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama ostvaruje na osnovu obrazovnog programa uz obezbjeđivanje dodatnih uslova i pomagala, obrazovnog programa sa prilagođenim izvođenjem i dodatnom stručnom pomoći i posebnog obrazovnog programa. Osim navedenog, ovaj zakon tretira individualne razvojno-obrazovne planove (IROP), te individualne tranzicione planove za prelazak iz jednog u drugi nivo obrazovanja, kao i na tržište rada (ITP). Nadalje, zakonom je propisan postupak usmjeravanja u obrazovni program, u okviru kojeg je predviđena Komisija za usmjeravanje, te način, uslovi i postupak za

usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama. Konačno, zakonom je definisano ko su nastavnici, stručni saradnici i saradnici. Naročito je značajan član 30a koji se odnosi na asistente u nastavi. Važno je istaći da se ovaj zakon odnosi na sve nivoe obrazovanja, osim visokog obrazovanja, koje se reguliše samo opštim Zakonom o visokom obrazovanju.

Prikazani pregled zakonodavstva iz oblasti obrazovanja pokazuje da propisi koji regulišu sve nivoe obrazovanja, izuzev visokog obrazovanja, ne prate standarde propisane Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom, naročito kroz korišćenje pojmova “posebne potrebe” i “posebne obrazovne potrebe”, te kroz stavljanje akcenta na oštećenja, a ne na prepreke i barijere koje onemogućavaju djecu sa invaliditetom da budu jednaka i ravnopravna sa ostalom djecom u oblasti obrazovanja. Osim toga, evidentan je tzv. funkcionalni pristup koji u prvi plan stavlja stručnjake. Za razliku od nižih nivoa obrazovanja, Zakon o visokom obrazovanju u normama koje se odnose na studente sa invaliditetom primjenjuje standarde iz Konvencije i to kroz ispravnu terminologiju, izražen individualizovani pristup, te kroz propisivanje afirmativnih akcija za studente sa invaliditetom.

3.2. SOCIJALNA ZAŠTITA

Socijalna zaštita kao jedan od ključnih stubova svakog društva ima za cilj da obezbijedi podršku svim građanima koji su u stanju socijalne potrebe, uključujući i osobe sa invaliditetom. Kao takva doprinosi socijalnoj inkluziji osoba sa invaliditetom i omogućava im uslove za dostojanstven i kvalitetan život. Normativni okvir u ovoj oblasti ima ključnu ulogu u definisanju obima i kvaliteta podrške osobama sa invaliditetom koje im država pruža, a našta je obavezuju mnogi međunarodni dokumenti od kojih je ključna Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom.

Na oblast socijalne zaštite se odnose mnogi zakonski i podzakonski propisi, a u nastavku će biti prikazani samo neki od njih.

Ustav Crne Gore oblast socijalne zaštite tretira kroz nekoliko članova. Prije svega u definiciji Crne Gore kao države u članu 1 stav 2 je propisano: “Crna Gora je građanska, demokratska, ekološka i država socijalne pravde, zasnovana na vladavini prava.” Osim ovog posebno

značajnog člana Ustava, u članu 67 koji se odnosi na socijalno osiguranje je propisano: "Socijalno osiguranje zaposlenih je obavezno. Država obezbjeđuje materijalnu sigurnost licu koje je nesposobno za rad i nema sredstva za život." U članu 68 se garantuje zaštita osoba sa invaliditetom na način što se jemči posebna zaštita lica sa invaliditetom.

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, oblast socijalne zaštite tretira kroz član 19 koji se odnosi na samostalni život i uključenost u lokalnu zajednicu, te kroz član 28 koji razmatra uslove za adekvatan životni standard i socijalnu zaštitu. Članom 19 se osobama sa invaliditetom priznaje jednako pravo da žive u zajednici i uživaju pravo izbora jednako sa drugim osobama i predviđa njihovu punu uključenost u zajednicu i učešće u životu zajednice. Ovo se, između ostalog, odnosi i na preduzimanje mjera da osobe sa invaliditetom imaju pristup spektru službi podrške u svojim domovima, ustanovama za smještaj i lokalnoj zajednici, uključujući personalne asistente, neophodne radi podrške uključenosti i životu osoba sa invaliditetom u svojim lokalnim zajednicama i sprječavanja izolacije ili isključenosti iz zajednice. Članom 28 se priznaje pravo na adekvatan standard života osobama s invaliditetom i njihovim porodicama bez diskriminacije na osnovu invalidnosti. Osim toga, priznaje se pravo svih lica sa invaliditetom na socijalnu sigurnost, a država se obavezuje da preduzima mjere radi, između ostalog, pristupa odgovarajućim službama, sredstvima i drugoj asistenciji za zadovoljavanje potreba vezanih za invalidnost po pristupačnim cijenama, pristupa programima socijalne zaštite i programima za smanjenje siromaštva, te pristupa državnoj pomoći radi pokrića troškova vezanih za invalidnost.

Sistemski zakon u oblasti socijalne zaštite je **Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti** ("Sl. list Crne Gore", br. 027/13, 001/15, 047/15, 056/16, 066/16, 001/17, 031/17, 042/17, 050/17, 059/21, 145/21, 145/21, 003/23, 048/24) kojim se propisuje ostvarivanje prava iz socijalne i dječije zaštite i obavljanje djelatnosti socijalne i dječije zaštite. Članom 4 je predviđeno da socijalna i dječija zaštita ima za cilj unaprjeđenje kvaliteta života i osnaživanje za samostalan i produktivan život pojedinca i porodice. U ostvarivanju ciljeva socijalne i dječije zaštite, posebno se štite, između ostalih, dijete sa smetnjama i teškoćama u razvoju i odraslo i staro lice sa invaliditetom. Članom 11 su definisana prava iz socijalne i dječije zaštite i to: 1) osnovna materijalna davanja i 2) usluge socijalne i dječije zaštite.

U dijelu osnovnih materijalnih davanja, za osobe sa invaliditetom naročito su značajna: lična invalidnina, dodatak za njegu i pomoći, naknada roditelju ili staratelju korisnika prava na ličnu invalidninu, kao i pomoć u vaspitanju i obrazovanju. Član 32 propisuje pravo na ličnu invalidninu i predviđa da ovo pravo ima lice sa teškim invaliditetom pod uslovom da nije korisnik prava na dodatak za njegu i pomoć u skladu sa ovim zakonom i drugim zakonima. Dodatak za njegu i pomoć je propisan članom 33 koji određuje da ovo pravo ima lice kome je zbog tjelesnih, mentalnih, intelektualnih ili senzornih oštećenja ili promjena u zdravstvenom stanju neophodna njega i pomoć da bi imalo obezbjeđen pristup zadovoljavanju potreba, pod uslovom da ovo pravo nije ostvarilo u skladu sa drugim zakonima i da nije korisnik prava na ličnu invalidninu u skladu sa ovim zakonom. Članom 39a je propisano pravo na naknadu roditelju ili staratelju korisnika prava na ličnu invalidninu. Ovo pravo je propisano za jednog od roditelja, odnosno staratelja korisnika prava na ličnu invalidninu odnosno za jednog od roditelja, odnosno staratelja dvoje ili više korisnika prava na dodatak za njegu i pomoć. Pravo na pomoć za vaspitanje i obrazovanje djece i mladih sa posebnim obrazovnim potrebama koji su ostvarili pravo na vaspitanje i obrazovanje, u skladu sa posebnim zakonom, propisano je članom 47 Zakona i predviđa troškove smještaja u ustanovu i troškove prevoza. Članom 48 je propisano pravo na troškove smještaja u ustanovu za vrijeme trajanja vaspitanja i obrazovanja, a imaju ga djeca i mladi koji se upućuju na vaspitanje i obrazovanje van mjesta prebivališta, odnosno boravišta. Pravo na ove troškove ima i pratilac. Obezbjedi- vanje troškova prevoza za vrijeme trajanja vaspitanja i obrazovanja, propisano je članom 49 Zakona. Ovi troškovi se obezbjeđuju i djeci i mladima ako su smješteni u ustanovu, za vrijeme zimskog i ljetnjeg školskog raspusta, državnih, vjerskih i drugih praznika, ako putuju u mjesto stanovanja i povratak u mjesto školovanja. Pravo na obezbje- đenje troškova prevoza ima i pratilac. Članom 60 su propisane vrste usluga socijalne dječije zaštite i to: podrška za život u zajednici; savje- todatavno-terapijska i socijalno-edukativna usluga; smještaj; neodložne intervencije i druge usluge.

Za podršku osobama sa invaliditetom naročito su važne usluge za podršku za život u zajednici. Ove usluge su definisane članom 62 Zakona i obuhvataju aktivnosti koje podržavaju boravak korisnika u porodici ili neposrednom okruženju. Usluge podrške za život u

zajednici su: dnevni boravak, pomoć u kući, stanovanje uz podršku, svratište, personalna asistencija, tumačenje i prevođenje na znakovni jezik i druge usluge podrške za život u zajednici.

Bliži uslovi i postupak za ostvarivanje prava iz Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti su uređeni kroz više podzakonskih akata koji se, zbog obimnosti, neće prikazivati u ovom dokumentu. Međutim, za ukazati je da se kroz podzakonske akte neka od navedenih prava sužavaju u odnosu na zakonsku normu, pa iako su zakonom propisana, često ih ne mogu ostvariti sve osobe sa invaliditetom.

3.3. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

Pravna regulativa u oblasti zdravstvene zaštite definiše prava i obaveze kako pružalaca usluga, tako i korisnika, te postavlja osnove za organizaciju i funkcionisanje zdravstvenog sistema. Za osobe sa invaliditetom su posebno značajne odredbe koje se odnose na ove osobe jer one moraju osigurati da zdravstvena zaštita bude pristupačna, sveobuhvatna i prilagođena njihovim specifičnim potrebama. To podrazumijeva ne samo fizičku pristupačnost zdravstvenih ustanova, već i pristupačnost informacija, komunikacija, te specijalizovane usluge i tretmane.

U Crnoj Gori zakonodavni okvir u oblasti zdravstvene zaštite obuhvata niz zakona i podzakonskih akata koji uređuju prava na zdravstvenu zaštitu, organizaciju zdravstvenih ustanova, kao i mjere namijenjene osobama sa invaliditetom. Osim ustavnih normi i normi iz Konvencije o pravima osoba s invaliditetom, akcenat će se staviti na **Zakon o zdravstvenoj zaštiti i Zakon o zdravstvenom osiguranju** kao sistemskim zakonima, dok će se zbog obimnosti propisa neki od ostalih zakona samo pomenuti.

Ustav Crne Gore u članu 69 koji se odnosi na zdravstvenu zaštitu propisuje: “Svako ima pravo na zdravstvenu zaštitu. Dijete, trudnica, staro lice i lice sa invaliditetom imaju pravo na zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako to pravo ne ostvaruju po nekom drugom osnovu.”

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom predviđa minimalne standarde u oblasti zdravstvene zaštite kroz član 25 koji se neposredno odnosi na zdravstvenu zaštitu i kroz član 26 koji se odnosi na rehabilitaciju i rehabilitaciju. U članu 25 je propisano da država priznaje

da sva lica sa invaliditetom imaju pravo na uživanje najvišeg mogućeg standarda zdravlja bez diskriminacije po osnovu invalidnosti. Takođe se države obavezuju da će preduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi osigurale pristup zdravstvenim uslugama i uslugama rehabilitacije vezanim za zdravstvenu zaštitu, koje će voditi računa o rodnim aspektima. Ove mjere se naročito odnose na pružanje istog kvaliteta besplatnih zdravstvenih usluga, pružanje onih zdravstvenih usluga koje im posebno trebaju zbog njihove invalidnosti, uključujući ranu identifikaciju i intervencije i usluge usmjerene na minimiziranje i sprječavanje dalje invalidnosti, te pružanje zdravstvene zaštite na osnovu slobodnog i informisanog pristanka. Članom 26 države se obavezuju da će preduzeti efektivne i odgovarajuće mjere kako bi licima sa invaliditetom omogućile da postignu maksimalnu samostalnost, potpune fizičke, mentalne, socijalne i profesionalne kapacitete i potpunu uključenost i učešće u svim aspektima života. Države se takođe obavezuju da organizuju, ojačaju i prošire sveobuhvatne habilitacijske i rehabilitacijske usluge i programe i to na način da počinju u najranijem dobu i da su zasnovane na multidisciplinarnoj procjeni potreba i snaga pojedinca.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti ("Sl. list Crne Gore", br. 003/16, 039/16, 002/17, 044/18, 024/19, 024/19, 082/20, 008/21, 003/23, 048/24, 077/24) uređuje organizaciju, sprovođenje i pružanje zdravstvene zaštite, prava i dužnosti građana u ostvarivanju zdravstvene zaštite, društvenu brigu za zdravlje građana, prava i obaveze zdravstvenih radnika i zdravstvenih saradnika, kvalitet zdravstvene zaštite, kao i druga pitanja od značaja za funkcionisanje zdravstvene zaštite. Članom 2 zakona definisano je da je zdravstvena zaštita organizovana i sveobuhvatna djelatnost društva sa ciljem da se dostigne najviši mogući nivo očuvanja zdravlja građana. Ona predstavlja skup mjera i aktivnosti na očuvanju, zaštiti i unapređenju zdravlja građana, sprječavanju i suzbijanju bolesti i povreda, ranom otkrivanju bolesti i blagovremenom liječenju i rehabilitaciji. U članu 11 Zakona je propisano da u ostvarivanju zdravstvene zaštite građanin, između ostalog, ima pravo na jednakost u cjelokupnom tretmanu prilikom ostvarivanja zdravstvene zaštite, pravo na informisanje i obavješćavanje o svim pitanjima koja se odnose na njegovo zdravlje, samoodlučivanje (slobodan izbor), odbijanje da bude predmet naučnog ispitivanja i istraživanja bez svoje saglasnosti ili bilo kog drugog pregleda ili medicinskog tretmana koji ne služi njegovom liječenju, te pravo na privatnost i povjerljivost svih podataka koji se odnose na

njegovo zdravlje. Članom 16 Zakona definisane su prioritetne mjere zdravstvene zaštite koje su usmjerene na očuvanje i unaprjeđenje zdravlja građana i dostupne su svim građanima. Ove mjere, između ostalih, obuhvataju zdravstvenu zaštitu boraca, vojnih invalida, civilnih invalida rata, članova njihovih porodica i korisnika prava na novčanu naknadu materijalnog obezbjeđenja boraca, korisnika socijalno-zaštitnih prava, kao i lica koja su na evidenciji nezaposlenih lica u skladu sa posebnim zakonom, zaštitu mentalnog zdravlja građana (prevencija i promocija mentalnog zdravlja), liječenje i rehabilitacija lica sa mentalnim oboljenjima, lica oboljelih od bolesti zavisnosti, kao i smještaj i liječenje lica sa mentalnim oboljenjima koja mogu da ugroze sebe i okolinu u kojoj žive, u skladu sa posebnim zakonom, te zdravstvenu zaštitu lica sa invaliditetom koja imaju fizičke, senzorne i intelektualne poteškoće.

Kao poseban vid zaštite i unapređenja mentalnog zdravlja građana članom 16a zakona je predviđeno formiranje Nacionalnog centra za autizam. Ovaj centar je visokospecijalizovana, multidisciplinarna i edukativna javna ustanova koja vrši djelatnost u oblasti obrazovanja, naučno-istraživačkog rada, zdravstvene zaštite i sve druge aktivnosti koje su, direktno i indirektno, u funkciji razumijevanja uzroka i neuroloških osnova autizma u cilju unaprjeđenja psihosocijalnih metoda i postupaka u tretmanu osoba sa autizmom, njihovih životnih uslova, socijalne inkluzije i podrške porodičnim zajednicama osoba sa autizmom. Član 82, koji se odnosi na radno vrijeme i organizovanje rada zdravstvenih ustanova, između ostalog, propisuje da je zdravstvena ustanova dužna da istakne raspored radnog vremena na vidnom mjestu ustanove, kao i na organizacionim djelovima te ustanove, na web sajtu i na Brajevom pismu.

Zakonom o obaveznom zdravstvenom osiguranju ("Sl. list Crne Gore", br. 145/21, 048/24) uređuju se prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i ostvarivanje tih prava, ugovaranje zdravstvene zaštite sa davaocima zdravstvenih usluga, finansiranje obaveznog zdravstvenog osiguranja, kao i druga pitanja od značaja za ostvarivanje prava iz zdravstvenog osiguranja. Članom 11 Zakona propisana su sljedeća prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja: pravo na zdravstvenu zaštitu, pravo na naknadu zarade za vrijeme privremene spriječenosti za rad i pravo na naknadu putnih troškova u vezi sa korišćenjem zdravstvene zaštite. Član 13 Zakona definiše pravo na zdravstvenu

zaštite koja, između ostalog, obuhvata dijagnostiku, preglede i liječenje, uključujući mjere rane identifikacije i sprječavanja progresije oštećenja, rehabilitaciju i specijalizovanu medicinsku rehabilitaciju i medicinsko-tehnička pomagala. Član 15 propisuje da osigurano lice učestvuje u troškovima korišćenja zdravstvene zaštite (participacija), dok se u članu 17 propisuje da su oslobođeni od plaćanja participacije, između ostalih, borci, vojni invalidi, civilni invalidi rata, korisnici prava na novčanu naknadu materijalnog obezbjeđenja boraca, kao i članovi njihovih porodica, ako nijesu osigurani po drugom osnovu, slijepa i gluvonijema lica i lica sa autizmom i osigurana lica za liječenje osnovnog oboljenja i stanja i to: malignih bolesti, hemofilije, šećerne bolesti, cistične fibroze, intelektualnog invaliditeta sa IQ 69 i manje, psihoze, epilepsije, multiple skleroze, mišićne distrofije, cerebralne paralize, paraplegije i kvadriplegije, hronične bubrežne insuficijencije (dijaliza), sistemskih autoimunih bolesti, HIV i zaraznih bolesti, Hepatitisa B i Hepatitisa C, urođenih nedostataka gornjih ili donjih ekstremiteta i smetnji u razvoju. U članu 23 Zakona je propisano da osigurano lice, između ostalog, ima pravo na medicinsko-tehnička pomagala sa Liste medicinsko-tehničkih pomagala i medicinsku rehabilitaciju u zdravstvenim ustanovama koje obavljaju specijalizovanu medicinsku rehabilitaciju, za indikacije sa Liste bolesti, stanja i posljedica povreda. Članom 40 Zakona propisano je da se naknada zarade za vrijeme privremene spriječenosti za rad u visini od 100% od osnova za naknadu obezbjeđuje osiguranom licu i zbog liječenja osnovne bolesti i stanja, i to: malignih bolesti, hemofilije, cistične fibroze, epilepsije, mišićne distrofije, cerebralne paralize, paraplegije i kvadriplegije, sistemskih autoimunih bolesti, hronične bubrežne insuficijencije (dijaliza), HIV i karantinskih bolesti i psihoze, kao i usljed njege djeteta oboljelog od malignih bolesti. Takođe je propisano da se osiguranim licima sa urođenim nedostatkom gornjih ili donjih ekstremiteta, slijepim licima, gluvonijemim licima i licima oboljelim od multiple skleroze naknada zarade za vrijeme privremene spriječenosti za rad u visini od 100% od osnova za naknadu obezbjeđuje bez obzira po kojem osnovu je utvrđena privremena spriječenost za rad. U Članu 47 je propisano pravo na naknadu troškova prevoza u vezi sa korišćenjem zdravstvene zaštite. Pravo na ovu naknadu ima osigurano lice, kao i njegov pratilac. Pratilac se odobrava osiguranom licu koje je mlađe od 18 godina života, osiguranom licu koje je teže tjelesno ili psihički ometeno u razvoju ili kod kojeg je u toku života došlo do gubitka pojedinih tjelesnih ili

psihičkih funkcija usljed kojih nije u mogućnosti da samostalno obavlja osnovne životne aktivnosti, osiguranom licu koje je slijepo, slabovido, gluvo, gluvonijemo, osiguranom licu sa autizmom, osiguranom licu koje je oboljelo od malignih bolesti i osiguranom licu koje ima oštećenje mišića, neuromišićne bolesti ili plegični sindrom.

Pored prikazanih zakona u oblasti zdravstvene zaštite značajno je pomenuti i sljedeće zakone, i to: Zakon o medicinskim sredstvima ("Sl. list Crne Gore", br. 024/19), Zakon o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica ("Sl. list Republike Crne Gore", br. 032/05, "Sl. list Crne Gore", br. 073/10, 040/11, 027/13) i Zakon o uslovima i postupku za prekid trudnoće ("Sl. list Crne Gore", br. 053/09, 040/11).

3.4. RAD I ZAPOSŁJAVANJE

Prava iz oblasti rada i zapošļavanja su propisana nizom zakonskih i podzakonskih akata. Sistemski zakon iz oblasti rada je Zakon o radu čije će norme biti prikazane u ovom pregledu, a pored ovog opšteg zakona, biće prikazan i poseban zakon, Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošļavanju lica s invaliditetom. No, prije pregleda ovih zakona, važno je prikazati i ustavne norme i norme Konvencije o pravima osoba s invaliditetom koje se odnose na oblast rada i zapošļavanja.

Ustav Crne Gore pravo na rad i zapošļavanje tretira kroz nekoliko članova. U članu 62 je propisano: "Svako ima pravo na rad, na slobodan izbor zanimanja i zapošļavanja, na pravične i humane uslove rada i na zaštitu za vrijeme nezaposlenosti." Članom 63 se propisuje zabrana prinudnog rada i to: "Zabranjen je prinudni rad. Prinudnim radom ne smatra se: rad uobičajen u sklopu izdržavanja kazne lišenja slobode; obavljanje službe vojne prirode ili službe koja se zahtijeva umjesto nje; rad koji se zahtijeva u slučaju krize ili nesreće koja prijeti ljudskim životima ili imovini." Prava zaposlenih su definisana članom 64 na način: "Zaposleni imaju pravo na odgovarajuću zaradu. Zaposleni imaju pravo na ograničeno radno vrijeme i plaćeni odmor. Zaposleni imaju pravo na zaštitu na radu. Omladina, žene i invalidi uživaju posebnu zaštitu na radu."

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom u članu 27 propisuje minimalne standarde u oblasti rada i zapošļavanja, priznajući pravo

osoba sa invaliditetom na rad na osnovu jednakosti sa drugima, što uključuje mogućnost da zarađuju za život obavljajući posao koji su slobodno odabrali ili prihvatili na tržištu rada i u radnom okruženju koje je otvoreno, inkluzivno i pristupačno za osobe sa invaliditetom. Ovim članom se države obavezuju da preduzimaju odgovarajuće mjere koje će, između ostalog, promovisati mogućnosti za samozapošljavanje, preduzetništvo i pokretanje sopstvenog biznisa, zapošljavanje u javnom sektoru, podsticanje poslodavaca da zapošljavaju lica sa invaliditetom u privatnom sektoru kroz odgovarajuće mjere i politiku, što može uključivati i programe afirmativne akcije, podsticajne i druge mjere i obezbjeđivanje razumnih adaptacija na radnom mjestu i u radnom okruženju za lica sa invaliditetom.

Zakonom o radu ("Sl. list Crne Gore", br. 074/19, 008/21, 059/21, 068/21, 145/21, 077/24) uređuju se prava i obaveze zaposlenih iz radnog odnosa, odnosno po osnovu rada i način i postupak njihovog ostvarivanja. Članom 15 Zakona koji se odnosi na posebne mjere u oblasti rada je, između ostalog, propisano da se odredbe zakona, kolektivnog ugovora i ugovora o radu koje se odnose na posebnu zaštitu i pomoć određenim kategorijama zaposlenih, a posebno one o zaštiti prava lica sa invaliditetom ne smatraju diskriminacijom. Zaštita prava lica sa invaliditetom je propisana članom 119 zakona i obuhvata dužnost poslodavca da zaposleno lice sa invaliditetom rasporedi u skladu sa aktom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta, na poslove koji odgovaraju njegovoj preostaloj radnoj sposobnosti u kvalifikaciji nivoa obrazovanja, odnosno stručne kvalifikacije, u skladu sa ocjenom organa nadležnog tijela za utvrđivanje invaliditeta. Ako se ne može obezbijediti raspoređivanje na drugo radno mjesto, poslodavac je dužan da mu obezbijedi druga prava, u skladu sa zakonom kojim se uređuje radno osposobljavanje lica sa invaliditetom i kolektivnim ugovorom. Međutim, ukoliko ne može da se rasporedi na drugo radno mjesto niti da mu se obezbijede druga prava, poslodavac može da ga proglasi licem za čijim je radom prestala potreba, s tim što u tom slučaju lice sa invaliditetom ima pravo na otpremninu. Osim navedenog, zaposleno lice sa invaliditetom ne može biti raspoređeno na rad u drugo mjesto van mjesta prebivališta, odnosno boravišta, bez njegove saglasnosti, a ima pravo na plaćeni godišnji odmor u trajanju od najmanje 26 radnih dana. Članom 133 je predviđeno pravo da radi polovinu punog radnog vremena roditelj, usvojilac, hranitelj ili stara-

telj djeteta sa smetnjama u razvoju, odnosno lice koje se stara o licu sa teškim invaliditetom u skladu sa posebnim propisima. Ovo radno vrijeme se smatra punim radnim vremenom za ostvarivanje prava iz rada i po osnovu rada. U Članu 169 je propisano da zaposlenom licu sa najmanje 50% invaliditeta za čijim radom je prestala potreba, a kod kojeg je invaliditet nastao u periodu rada kod tog poslodavca, a nije mu obezbijeđeno ni jedno od prava iz člana 167 stav 2 tačka 6 koji se odnosi na mjere za zaposlene za čijim radom bi prestala potreba, poslodavac je dužan da isplati otpremninu i to: najmanje u visini 12 prosječnih zarada bez poreza i doprinosa zaposlenog, ako je invaliditet prouzrokovan povredom van rada ili bolešću odnosno najmanje u visini 36 prosječnih zarada bez poreza i doprinosa zaposlenog, ako je invaliditet prouzrokovan povredom na radu ili profesionalnom bolešću. Visina otpremnine utvrđuje se na osnovu prosječne zarade poslodavca, ako je to za zaposlenog povoljnije.

Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom ("Sl. list Crne Gore", br. 049/08, 073/10, 039/11, 055/16), kao posebnim zakonom, uređuje se način i postupak ostvarivanja prava na profesionalnu rehabilitaciju lica sa invaliditetom, mjere i podsticaji za njihovo zapošljavanje, način finansiranja i druga pitanja od značaja za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom. Cilj ovog Zakona je stvaranje uslova za povećanje zaposlenosti lica sa invaliditetom i njihovo ravnopravno učešće na tržištu rada, uz otklanjanje barijera i stvaranje jednakih mogućnosti. Zakonom se propisuje postupak utvrđivanja procenta invaliditeta, ukoliko isti nije utvrđen u skladu sa drugim propisima, kao i utvrđivanje preostale radne sposobnosti. Takođe se definišu mjere profesionalne rehabilitacije, te postupak i uslovi za njihovo sprovođenje. Četvrta glava Zakona propisuje kvotni sistem zapošljavanja osoba sa invaliditetom i predviđa da poslodavac, u slučaju da ima od 20 do 50 zaposlenih, mora zaposliti jednu osobu sa invaliditetom, a ukoliko ima više od 50 zaposlenih, dužan je da zaposli najmanje 5% zaposlenih sa invaliditetom. Ukoliko poslodavac ne ispuni propisanu kvotu, dužan je da budžetu Crne Gore uplaćuje poseban doprinos kao vid sankcije. Peta glava reguliše osnivanje i rad posebnih organizacija i to: ustanova za profesionalnu rehabilitaciju, radni centar, zaštitnu radionicu i zaštitni pogon. Šesta glava propisuje vrste subvencija za poslodavce koji zaposle osobe sa invaliditetom. Subvencije se odnose na bespovratna sredstva za prilagođavanje

radnog mjesta i uslova rada za zapošljavanje lica sa invaliditetom, kreditna sredstva pod povoljnim uslovima za kupovinu mašina, opreme i alata potrebnog za zapošljavanje lica sa invaliditetom, učešće u finansiranju ličnih troškova asistenta (pomagača u radu) lica sa invaliditetom i subvencije zarade lica sa invaliditetom koje poslodavac zaposli. Sedma glava Zakona se odnosi na Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje i u okviru nje su regulisana organizacija i sredstva Fonda, te osnivanje i nadležnosti Savjeta Fonda.

3.5. PRISTUPAČNOST

Pristupačnost kao ključni preduslov za ravnopravno učešće osoba sa invaliditetom u svim oblastima društva zahtijeva sveobuhvatno i kvalitetno pravno regulisanje. Konvencija o pravima osoba s invaliditetom prepoznaje pristupačnost kao jedno od ključnih ljudskih prava ovih osoba, ali i kao jedno od načela na kojima se moraju zasnivati sva ostala prava. Pojam pristupačnosti se odnosi na pristupačnost fizičkog okruženja, pristupačnost informacija i komunikacija, te pristupačnost javnog prevoza. U ovom pregledu akcenat će biti stavljen na pravni okvir za pristupačnost fizičkog okruženja koji obuhvata Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata, te podzakonski akt koji prati ovaj zakon, a koji zbog obimnosti neće biti detaljno razmatran.

Konvencija o pravima osoba s invaliditetom, kao što je već navedeno, pojam pristupačnosti prepoznaje kao jedan od osnovnih načela na kojima se zasnivaju sva ostala prava, a što je propisano članom 3 Konvencije. Osim toga, pristupačnost je u članu 9 prepoznata kao posebno pravo osoba sa invaliditetom. Kako bi licima sa invaliditetom omogućile da samostalno žive i u potpunosti učestvuju u svim aspektima života, u ovom članu je propisano da će države preduzeti odgovarajuće mjere da licima sa invaliditetom, na osnovu jednakosti sa drugima, osiguraju pristup izgrađenom okruženju, prevozu, informacijama i komunikacijama, uključujući informacione i komunikacione tehnologije i sisteme, kao i drugim uslugama i objektima namijenjenim javnosti, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama.

Zakonom o planiranju prostora i izgradnji objekata ("Sl. list Crne Gore", br. 064/17, 044/18, 063/18, 011/19, 082/20, 086/22, 004/23) se uređuje sistem planiranja prostora, način i uslovi izgradnje objekata, legalizacija

bespravnih objekata i druga pitanja od značaja za planiranje prostora i izgradnju objekata. Članom 2 Zakona definisani su ciljevi planiranja i izgradnje, a jedan od njih je i stvaranje uslova za pristup, kretanje i boravak lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom. Član 55 koji se odnosi na sadržinu urbanističko-tehničkih uslova predviđa da, između ostalog, obavezno sadrže uslove za lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom. Ključna norma za osobe sa invaliditetom u ovom Zakonu je član 71 koji predviđa uslove za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti. Ovim članom je propisano da se izgradnja objekata u javnoj upotrebi vrši na način kojim se licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom obezbjeđuje nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad. Objektima u javnoj upotrebi smatraju se objekti namijenjeni za javno korišćenje (objekti državnih organa i lokalne samouprave, zdravstva, obrazovanja, kulture, otvoreni i zatvoreni sportski i rekreativni objekti, saobraćajni terminali, pošte). Istim članom je propisano da se izgradnja stambenih, stambeno-poslovnih objekata i poslovnih objekata vrši na način da se obezbjeđuje nesmetan pristup i kretanje u zajedničkim prostorijama, dok se za stambene i stambeno-poslovne objekte sa deset i više stanova predviđa da se moraju izgrađivati na način kojim se obezbjeđuje jednostavno prilagođavanje objekta, najmanje jedne stambene jedinice na svakih deset stanova. Propisane uslove je dužan da obezbijedi vlasnik objekta, a bliže uslove i način prilagođavanja objekata propisuje nadležno ministarstvo podzakonskim aktom. Članom 78 koji se odnosi na izradu glavnog projekta je predviđeno da za objekat u javnoj upotrebi, glavni projekat obavezno sadrži i rješenja za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, odnosno za stambene i stambeno-poslovne objekte rješenja za nesmetan pristup i kretanje u zajedničkim prostorijama. U vezi sa glavnim projektom je u članu 81, između ostalog, propisano da revizija glavnog projekta obuhvata i provjeru ispunjenosti uslova prilagođenosti objekta licima smanjene pokretljivosti i licima sa invaliditetom. Konačno, članom 119 koji reguliše vrstu pomoćnih objekata je propisano da se pomoćnim objektima, između ostalog, smatraju i pristupne rampe, liftovi i slični objekti za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom, a članom 239 je propisano da se za ove objekte ne plaća naknada za komunalno opremanje građevinskog zemljišta. Uslovi i način obezbjeđivanja nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada licima smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom su propisani Pravilnikom o bližim

uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica sa invaliditetom ("Sl. list Crne Gore", br. 048/13, 044/15).

3.6. SARADNJA ORGANIZACIJA OSOBA SA INVALIDITETOM SA ORGANIMA VLASTI

Saradnja između organizacija osoba sa invaliditetom i organa vlasti predstavlja ključni element za kreiranje i sprovođenje inkluzivnih politika. Organizacije osoba sa invaliditetom imaju ključnu ulogu u zagovaranju prava osoba sa invaliditetom, pružanju podrške, kao i u podizanju svijesti o pitanju invaliditeta. Adekvatna saradnja podrazumijeva bliske konsultacije organa vlasti sa reprezentativnim organizacijama osoba sa invaliditetom, shodno kriterijumima koje predviđa Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom i Komentar br. 7 Komiteta Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom. Nažalost, u Crnoj Gori zakonski okvir ne sadrži propis koji definiše reprezentativnost organizacija osoba sa invaliditetom kako bi se napravila jasna razlika između njih i organizacija za osobe sa invaliditetom i ostalih organizacija civilnog društva. Takođe, ne postoji ni zakonski tekst koji propisuje mehanizme saradnje organizacija osoba sa invaliditetom i organa vlasti, već se na ove organizacije primjenjuje samo Zakon o nevladinim organizacijama, te Uredba o izboru predstavnika nevladinih organizacija u radna tijela organa državne uprave i sprovođenju javne rasprave u pripremi zakona i strategija, koja je donešena na osnovu Zakona o državnoj upravi.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom u članu 4 koji se odnosi na opšte obaveze države, između ostalog, propisuje da prilikom razvoja i sprovođenja politika i zakonodavstva usmjerenih na primjenu Konvencije, kao i drugim procesima donošenja odluka o pitanjima koja se neposredno tiču lica sa invaliditetom, države potpisnice će to činiti uz bliske konsultacije i aktivno učešće lica sa invaliditetom, uključujući djecu sa invaliditetom, kroz organizacije koje ih predstavljaju i zastupaju. U članu 29 koji govori o pravu na učešće u političkom i javnom životu, države se obavezuju da osim garancije prava na učešće u političkom životu društva, aktivno promovišu okruženje u kome će lica sa invaliditetom, bez diskriminacije i na osnovu jednakosti sa drugima, moći da ostvare puno i efektivno učešće u vođenju javnih poslova i podstiču

učestvuje ovih lica u javnim poslovima, uključujući osnivanje organizacija lica sa invaliditetom i priključivanje takvim organizacijama koje će predstavljati lica sa invaliditetom na međunarodnom, nacionalnim, regionalnim i lokalnim nivoima. Konačno u članu 33 Konvencije koji se odnosi na sprovođenje i nadzor nad sprovođenjem Konvencije na nacionalnom planu je propisano da će države u skladu sa sistemom svoje unutrašnje organizacije, odrediti jedno ili više tijela u okviru vlade nadležno za pitanja u vezi primjene ove Konvencije i razmotriće uspostavljanje mehanizma koordinacije koji će olakšati određene akcije u različitim sektorima i na različitim nivoima, a da će civilno društvo, posebno lica sa invaliditetom i organizacije koje ih predstavljaju, biti uključeni i u potpunosti će učestvovati u procesu nadgledanja.

Zakon o nevladinim organizacijama ("Sl. list Crne Gore", br. 039/11, 037/17) uređuje način osnivanja, upisa i brisanja iz registra, status, organe, finansiranje i druga pitanja od značaja za rad i djelovanje nevladinih organizacija. Kako organizacije osoba s invaliditetom imaju status nevladinih organizacija, to se na njih u potpunosti primjenjuje ovaj zakon. Članom 32 je predviđena finansijska podrška iz budžeta na način da država obezbjeđuje sredstva za finansiranje projekata i programa u oblastima od javnog interesa koje realizuju nevladine organizacije, u iznosu od najmanje 0,3% tekućeg godišnjeg budžeta. Jedna od oblasti koje se finansiraju je i zaštita lica sa invaliditetom. U istom članu u stavu 5 je propisano i da pored navedenih sredstava država obezbjeđuje posebna sredstva za finansiranje projekata i programa nevladinih organizacija u oblasti zaštite lica sa invaliditetom, u iznosu od 0,1% tekućeg godišnjeg budžeta. Bliži način za bodovanje projekata nevladinih organizacija je propisan Uredbom o finansiranju projekata i programa nevladinih organizacija u oblastima od javnog interesa ("Sl. list Crne Gore", br. 013/18), a način raspodjele sredstava Pravilnikom o sadržaju javnog konkursa za raspodjelu sredstava za finansiranje projekata i programa nevladinih organizacija i izgledu i sadržaju prijave na javni konkurs ("Sl. list Crne Gore", br. 014/18). Međutim, oba podzakonska akta ne regulišu jasno stav 5 člana 32 koji se odnosi na finansiranje projekata u oblasti zadovoljavanja potreba osoba sa invaliditetom, pa se u primjeni zakona ova sredstva ne dodjeljuju samo organizacijama osoba sa invaliditetom, već često u većinskom iznosu "organizacijama za osobe sa invaliditetom". Sve navedeno upućuje da je nužno da se zakonski uredi reprezentativnost organizacija oso-

ba sa invaliditetom kako bi se obezbijedila adekvatna saradnja ovih organizacija sa organima vlasti, ali i obezbijedila adekvatna podrška, uključujući i finansijsku podršku države radu ovih organizacija.

IV TERENSKE POSJETE NEZAVISNOG MEHANIZMA

Tokom 2023. i 2024. godine Nezavisni mehanizam je realizovao deset (10) terenskih posjeta u ustanovama vaspitanja i obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, kao i ustanovama rezidencijalnog tipa. Posjete su realizovane u Ulcinju, Beranama, Bijelom Polju (dvodnevna posjeta); Nikšiću (dvodnevna posjeta); Pljevljima (dvodnevna posjeta) i Kotoru (dvodnevna posjeta). Tim za posjete su činili/e predstavnici/e organizacija osoba sa invaliditetom i udruženja roditelja djece sa smetnjama u razvoju koji/e su članovi/ice Nezavisnog mehanizma, kao i predstavnici/e Zaštitnika. Nakon svake posjete sačinjeni su pojedinačni izvještaji uz puno učešće članova i članica Nezavisnog mehanizma.

4.1. Posjeta opštini Ulcinj

Prva terenska posjeta Nezavisnog mehanizma realizovana je 25. aprila 2023. godine u opštini Ulcinj. Realizovane su posjete JU Centar za socijalni rad za opštine Bar i Ulcinj, Područna jedinica Ulcinj i JU Dnevni centar za djecu i omladinu sa smetnjama i teškoćama u razvoju “Sirena”, nakon čega je održan sastanak sa predstavnicima/ama organizacija koje zastupaju prava osoba sa invaliditetom u ovoj opštini.

Zatečeno stanje i zapažanja:

Monitoring tim je upoznat da se **Centar za socijalni rad Područna jedinica Ulcinj** bavi višeslojnim pitanjima, uključujući prava iz socijalne i dječije zaštite, kakva su lična invalidnina, dodatak za njegu i pomoć, kao i poslovima organa starateljstva u slučajevima lišenja poslovne sposobnosti. Sagovornice su ukazale na nedostatak stručnog kadra, konkretizujući da je sistematizovano devet (9) radnih mjesta, od čega je dvoje (2) zaposlenih na privremenom odsustvu. Angažovan je samo jedan pravnik/ca pa su iskazali potrebu za trajnim angažovanjem još jednog/e pravnika/ce i voditelja/ke slučaja. Iako je Centar upućivao zahtjev za odobravanje sredstava ka Ministarstvu finansija radi zamjene privremeno odsutnog/e voditelja/ke slučaja, kako su istakli, dobili su negativan odgovor. Centar nema zaposlenu osobu sa invaliditetom.

Predstavnici/e Centra su nas obavijestili/e da nema licenciranih usluga iz domena socijalne zaštite. Takođe, upoznati smo da Centar bilježi povećanje slučajeva lišenja poslovne sposobnosti zbog, kako su naveli, starosti, demencije, psihičkog stanja i mentalnog zdravlja, te da je sud po službenoj dužnosti, za lica kojima je oduzeta poslovna sposobnost do dana stupanja na snagu Zakona o vanparničnom postupku iz 2019. godine, utvrđivao da li i dalje postoje razlozi za oduzimanje poslovne sposobnosti.

Prema informaciji Centra koja je dostavljena Zaštitniku aktom br. 0202-SI od 15. maja 2023. godine, 41 lice je lišeno poslovne sposobnosti (u svim slučajevima potpuno lišenje), dok je u toku postupak preispitivanja poslovne sposobnosti za dva (2) lica. Prema istoj informaciji nije bilo slučajeva vraćanja poslovne sposobnosti. Prema izvještaju o radu Centra za socijalni rad za opštine Bar i Ulcinj, Područna jedinica Ulcinj, za 2022. godinu, pravo na dodatak za njegu i pomoć zaključno sa decembrom 2022. godine ostvarila su 532 korisnika/ce, a pravo na ličnu invalidninu 103 korisnika/ce. U istom izvještaju, a u okviru poglavlja podrška za život u zajednici, navodi se da je tokom 2022. godine PJ Ulcinj timski izvršila obilazak 11 samohranih roditelja, koji nemaju podršku porodice, kao i da je formiran stručni tim za obilazak i praćenje osoba sa invaliditetom koje mogu biti eventualne žrtve porodičnog nasilja. U okviru istog poglavlja, navodi se da je PJ Ulcinj obilazila "štićenike" u dva perioda i da je sačinjen poseban izvještaj.

Centar nema registar osoba sa invaliditetom, dok vodi evidenciju korisnika/ca prava, npr. prava na ličnu invalidninu, kao i korisnika/ca dnevnog centra za djecu i omladinu sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Prema kazivanju predstavnika/ce Centra, troškove dnevnog boravka snosi lokalna samouprava, bez participacije roditelja.

Prilikom posjete članovi/ice monitoring tima su konstatovali/e da Centar nije pristupačan za osobe sa invaliditetom, kao i da je, osim ulazne rampe, prilaz obezbijeđen samo kancelariji u prizemlju. Do gornjih spratova vode stepenice, bez lifta i drugih elemenata pristupačnosti.

Zabrinjavaju navodi iz Izvještaja o radu za 2022. godinu prema kojem Područna jedinica Ulcinj u okviru usluga podrške za život u zajednici nije navela ni jednu uslugu predviđenu Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti, a koje obuhvataju usluge podržanog boravka u porodici ili neposrednom okruženju, i to: dnevni boravak, pomoć u kući, stanovanje

uz podršku, svratište, personalna asistencija, tumačenje i prevođenje na znakovni jezik i druge usluge podrške za život u zajednici. Umjesto navedenih usluga, PJ Ulcinj pod uslugama podrške za život u zajednici navodi: timski obilazak 11 samohranih roditelja, koji nemaju podršku porodice; formiranje stručnog tima za obilazak i praćenje osoba sa invaliditetom koje mogu biti eventualne žrtve porodičnog nasilja; kao i obilazak, kako navode, “štićenika”.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede elementi nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada u Centru za socijalni rad - PJ Ulcinj za osobe smanjene pokretljivosti i osobe sa invaliditetom;*
- *Da se sistematizuje i zaposli nedostajući kadar u skladu sa potrebama Centra i samih korisnika/ca prava iz socijalne i dječije zaštite;*
- *Da se prilikom zasnivanja radnog odnosa vodi računa o zastupljenosti osoba sa invaliditetom i zaposli osoba sa invaliditetom u skladu sa zakonom;*
- *Da se obezbijedi sistemska i kontinuirana edukacija zaposlenih o Konvenciji UN-a o pravima lica sa invaliditetom, uključujući modele pristupa invaliditetu;*
- *Da se ne koristi degradirajuća i ponižavajuća terminologija (“štićenik”) kada se govori o ili sa osobama sa invaliditetom.*
- *Da se organizacija rada uredi na način koji bi obezbijedio ekspertizu voditelja slučaja, u smislu oblasti, sektora i uzrasta korisnika/ca;*
- *Da se vodi registar osoba sa invaliditetom;*
- *Da se Centar umreži sa sistemom ranog razvoja i razvije sistemska međusektorska saradnja.*

JU Dnevni centar za djecu i omladinu sa smetnjama i teškoćama u razvoju “Sirena” počeo je sa radom 2013. godine, a licencu za rad je dobio znatno kasnije. Usluge koristi 25 osoba, uzrasta 3-27 godina, i to: dnevni boravak; osmočasovna njega; psihosocijalna i medicinska rehabilitacija; individualni i grupni rad sa djecom na osnovu individualnog programa rada; vaspitno-obrazovni rad u kojem se stiču vještine neophodne za svakodnevni život; socijalizacija; besplatan prevoz; ishrana; održavanje njege i lične higijene; savjetodavni rad i edukacija za roditelje; slobodne i dodatne aktivnosti i druge usluge.⁸⁾

8) Spisak usluga preuzet sa linka: <https://dnevnicensirena.me/o%20nama.html>

Dnevni centar posjeduje specijalizovano kombi vozilo sa rampom koje služi za prevoz korisnika/ca.

Centar ima 14 zaposlenih, među kojima dvije (2) psihološkinje; dva (2) fizioterapeuta; dvije (2) medicinske sestre; dok jednu (1) logopedicu angažuje na određeno vrijeme.⁹⁾ Po sistematizaciji su predviđena 22 radna mjesta. Opština Ulcinj finansira zarade zaposlenih, troškove za rad Dnevnog centra, a boravak djece finansira sa po 200,00 eura po djetetu mjesečno.

Konstatovano je i da nema dovoljno asistenata u nastavi za djecu sa smetnjama i teškoćama u razvoju koja se školuju u redovnim školama po inkluzivnom modelu, iako se u rješenjima o usmjeravanju navodi asistent kao vid individualne podrške.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da Dnevni centar sprovede postupke radi popune sistematizovanih radnih mjesta, odnosno zaposli nedostajući kadar, uključujući logopeda/icu na neodređeno vrijeme;*
- *Da organizuje obuke, seminare i druge aktivnosti radi jačanja kapaciteta zaposlenih, ali i osnaživanja roditelja djece i mladih sa smetnjama u razvoju, uključujući pružanje psihološke podrške.*
- *Da razvija sistemsku saradnju sa udruženjem roditelja djece i mladih sa smetnjama u razvoju i organizacijama osoba sa invaliditetom.*

4.2. Posjeta opštini Bijelo Polje

Druga terenska posjeta Nezavisnog mehanizma realizovana je 12. maja 2023. godine u opštini Bijelo Polje. Realizovane su posjete Maloj grupnoj zajednici; JU Centar za socijalni rad za opštinu Bijelo Polje i JU Centar za djecu sa posebnim potrebama pri JZU Dom zdravlja Bijelo Polje.

Zatečeno stanje i zapažanja:

JZU Opšta bolnica Bijelo Polje, JU Centar za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju "Tisa", Mala grupna zajednica, JU Dom starih "Bijelo Polje" i udruženja osoba sa invaliditetom nalaze se na jednoj, izdvojenoj, lakaciji koja je udaljena od gradskog jezgra.

9) Spisak zaposlenih dostupan na linku: [https://dnevnicensirena.me/Dokumentacija/spisak%20zaposlenih%20\(1\).pdf](https://dnevnicensirena.me/Dokumentacija/spisak%20zaposlenih%20(1).pdf)

Obilasci su započeti sa posjetom **Maloj grupnoj zajednici**, organizacije jedinice Dječijeg doma „Mladost“ iz Bijele, u kojoj borave djeca sa smetnjama u razvoju, bez roditeljskog staranja ili djeca čijim roditeljima je oduzeto roditeljsko pravo. Koordinator je detaljno upoznao nezavisni monitoring sa radom, strukturom zaposlenih u zajednici, vrstom usluge i potrebama djece. U zajednici boravi osmoro (8) djece, sedmoro (7) djece sa smetnjama u razvoju i jedno (1) tipično dijete od devet mjeseci. Zajednica je prvi 24-satni servis ove vrste u Crnoj Gori. Objekat je prostran i prilagođen za djecu sa smetnjama u razvoju, ima potrebnu infrastrukturu, opremu i sredstva za bezbjedan boravak. Ustanova ne posjeduje licencu za pružanje usluge zbog neriješenih imovinsko - pravnih odnosa. Rad je organizovan u tri smjene, a u trenutku posjete bilo je 13 zaposlenih, i to: koordinator; četiri (4) njegovateljice; četiri (4) medicinske sestre; jedan (1) psiholog; jedan (1) defektolog; jedna (1) higijeničarka i jedan (1) vozač. Nije sistematizovano radno mjesto fizioterapeuta/kinje, dok dječiji fizijatar/rica povremeno dolazi u ustanovu i radi sa djecom.

Troje djece sa teškim smetnjama u razvoju iziskuje posebnu medicinsku njegu i opservaciju od strane medicinskih sestara uz ljekarski nadzor i praćenje koje se ostvaruje van ove ustanove (dom zdravlja, opšta bolnica, klinički centar). Pojedina djeca pohađaju vrtić i školu. Međutim, zabrinjava podatak da se djeca, kada navrše 18 godina, smještaju u JU Zavod “Komanski most” Podgorica zbog čega treba raditi na otvaranju usluge stanovanja uz podršku. Takođe, zabrinjava i to što nijedno dijete nije smješteno u hraniteljsku porodicu, niti je usvojeno, što ukazuje da se i hraniteljstvo mora dalje razvijati.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta, kao i da se u stalni radni odnos primi fizioterapeut/kinja radi svakodnevnog fizioterapeutskog tretmana djece sa smetnjama u razvoju;*
- *Da se zajednica umreži sa sistemom ranog razvoja i Centrom za socijalni rad zbog pravovremenog i hitnog reagovanja;*
- *Da se razmotri mogućnost izdavanja privremene licence za rad, dok se ne steknu svi formalno - pravni uslovi, odnosno ne riješi pitanje vlasništva objekta u kojem je smještena Mala grupna zajednica.*

Obilazak je nastavljen sa posjetom **Centru za socijalni rad Bijelo Polje**. Predstavnice Centra su monitoring tim detaljno upoznale sa kadrovskom i organizacionom strukturom, brojem predmeta i načinom rada. Konstatovano je opterećenje zaposlenih u odnosu na broj predmeta i veličinu teritorije, odnosno nedostatak kadra za obavljanje svih poslova iz nadležnosti Centra. Svi voditelji slučaja vode sve predmete koji im pristižu, bez obzira koja je oblast, ciljna grupa i uzrast u pitanju. Centar nema zaposlenih osoba sa invaliditetom, a jedna osoba je bila na stručnom osposobljavanju.

Osim ulazne rampe, Centar je u potpunosti nepristupačan za osobe sa invaliditetom, do kancelarija na spratu vode stepenice, a nema elemenata pristupačnosti ni za osobe sa oštećenjem vida (ulaz u objekat nedovoljno prilagođen, kosa ravan klizava i prevelikog nagiba, prizemlje neprilagođeno, kancelarije male, vrata van standarda, uski hodnici, nema tumača znakovnog jezika). Monitoring tim je obaviješten da postoji idejno rješenje za obezbjeđenje elemenata pristupačnosti i ugradnju lifta. Centar ne vodi registar osoba sa invaliditetom, dok postoji određena evidencija o djeci sa smetnjama u razvoju, ali podaci nijesu sistematizovani. U postupku preispitivanja rješenja, poslovna sposobnost nikom nije vraćena. Što se tiče produženog roditeljskog prava u posljednjih pet godina imali su samo jedan zahtjev, dok za donošenje rješenja za uslugu dnevnog centra ne čekaju rješenja Komisije za usmjeravanje djece u vaspitno obrazovni sistem, kakva je praksa u nekim drugim opštinama. Imaju dobru saradnju sa licenciranim pružaocima usluga.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se ispune elementi pristupačnosti iz člana 9 Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom;*
- *Da se razmotri mogućnost izgradnje lifta sa dvorišne strane Centra, odnosno da u saradnji sa organizacijama osoba sa invaliditetom konkuriše na javni poziv za finansiranje projekata NVO za izgradnju ili prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi za OSI od strane nadležnog ministarstva;*
- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta i u skladu sa zakonom zaposli osoba sa invaliditetom;*
- *Da se organizacija rada uredi na način koji bi obezbijedio eksper-*

tizu voditelja slučaja, u smislu oblasti, sektora i uzrasta korisnika/ca, u skladu sa zakonom;

- Da se razmotri mogućnost smjenskog rada ili preraspodjele radnog vremena u skladu sa potrebama;*
- Da se intenziviraju terenske posjete, naročito u slučajevima porodičnog nasilja, zanemarivanja, zlostavljanja, izvršavanja sudskih odluka i sl.;*
- Da se vode posebni registri korisnika/ca prava po oblastima i uzrastu (djeca sa smetnjama u razvoju, korisnici/e lične invalidnine, dodatka za njegu i pomoć, dječijeg dodatka, MOP-a, naknade roditelju/staratelju djeteta sa smetnjama u razvoju i sl.);*
- Da se Centar umreži sa sistemom ranog razvoja i razvije sistemski međusektorska saradnja.*

Članovi/ice nezavisnog mehanizma posjetili/e su i **Centar za djecu sa posebnim potrebama pri JZU Dom zdravlja Bijelo Polje**. Među zaposlenima Centar ima dva (2) psihologa; dva (2) logopeda; dva (2) fizioterapeuta; tri (3) medicinske sestre, dok se dva (2) pedijatra povremeno angažuju. Centar nema zaposlenog defektologa oligofrenologa, a dječiji fizijatar dolazi jednom mjesečno. Stečen je utisak posvećenosti i obučenosti kadra, a fizioterapeut je završio edukaciju za rad po Bobath tehnici.

U Centar, koji je još uvijek neadekvatnog naziva, dolazi se po predlogu izabranog pedijatra. Centar ima dva tima koja rade u dvije smjene (uključujući i rad subotom). Predstavnice su nas upoznale da Centar posjećuju i djeca sa smetnjama u razvoju, ali i djeca sa tipičnim razvojem. Oko 50% djece su djeca sa smetnjama u razvoju, a ostalo su djeca tipičnog razvoja. Psiholog/škinja procjenjuje i djecu pred polazak u školu, a logoped radi na ispravljanju glasova, što je afirmativna praksa, međutim, zajednički je ocijenjeno da bi najviše pažnje trebalo posvetiti djeci sa smetnjama u razvoju zbog koje je Centar i osnovan. Logoped ima oko 10 individualnih tretmana dnevno po pola sata, fizioterapeut oko 8 zato što radi po Bobath tehnici. Predstavnice Centra su ukazale da broj uputa konstantno raste, te da imaju 750 kartona za pružene usluge djeci do 14 godina. Djeca koriste usluge jednom ili dva puta sedmično, a neke i rjeđe zavisno od vrste usluge i zauzetosti stručnog radnika (psiholog, defektolog, fizioterapeut). Međutim, djeca sa smetnjama u razvoju imaju paralelno termine kod svih stručnih radnika. Broj djece

kojima se pružaju usluge u Centru u odnosu na broj stručnih radnika/ca implicira da usluge ne mogu biti kvalitetno i kontinuirano pružene u potrebnoj mjeri na osnovu individualnih potreba korisnika/ca (rani razvoj), i pored posvećenosti stručnih radnika/ca.

Centar nije povezan sa podacima Kliničnog centra Crne Gore, ni sa sistemom ranog razvoja, jer se njegovi stručni radnici ne smatraju medicinskim kadrom.¹⁰⁾ Centar nema ni zvaničnu bazu podataka, već samo interne podatke. Dobija osnovne podatke o porođajima, bez usmjeravanja djece kojima je potrebna podrška (rani razvoj), pa tek nakon zahtjeva roditelja i uputa izabranog pedijatra mogu se koristiti usluge Centra. Centar nema usluge psihološkog savjetovališta za roditelje.

Uključeni su u pilot projekat rane intervencije u Bijelom Polju, u toku je pohađanje edukacije, nakon čega se planiraju kućne posjete i pružanje podrške djeci i roditeljima.

Centar je smješten u prizemlju objekta i prilagođen je za djecu sa smetnjama u razvoju korisnike kolica i slabe pokretljivosti i ima potrebnu opremu za pružanje usluga (senzorna soba i oprema za fizikalni tretman).

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se preimenuje naziv Centra u skladu sa terminologijom iz Konvencije UN-a o pravima djeteta i Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom;*
- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta u skladu sa potrebama;*
- *Da se organizacija rada uredi na način da se usluge primarno pružaju djeci sa smetnjama u razvoju;*
- *Da se Centar umreži sa Kliničkim centrom Crne Gore i sistemom ranog razvoja, uključujući i Centar za socijalni rad.*

10) Elektronski sistem domova zdravlja nije umrežen sa elektronskim sistemom Kliničkog centra Crne Gore.

4.3. Posjeta opštini Berane

Treća terenska posjeta Nezavisnog mehanizma realizovana je 26. jula 2023. godine u opštini Berane. Realizovane su posjete JU Centar za socijalni rad za opštine Berane, Andrijevića i Petnjica; JU Dom zdravlja „Dr Nika Labović“ Berane; Centar za djecu sa smetnjama u razvoju pri Domu zdravlja Berane i JU „Dnevni centar za djecu i omladinu sa smetnjama i teškoćama u razvoju Berane“.

Zatečeno stanje i zapažanja:

Obilazak je započet sa posjetom **Centru za socijalni rad za opštine Berane, Andrijevića i Petnjica**, a predstavnice Centra su upoznale monitoring tim sa kadrovskom i organizacionom strukturom, predmetima i načinom rada. U Centru je zaposleno pet (5) stručnih radnika/ca; šest (6) socijalnih radnika/ca i četiri (4) pravnika/ce, dok jedno radno mjesto nije popunjeno. Imaju zaposlene dvije (2) osobe sa invaliditetom. Voditelji slučaja nijesu specijalizovani za određene predmete, već vode sve predmete koji im pristižu, bez obzira na oblast, ciljnu grupu i uzrast korisnika/ca.

Centar je u potpunosti nepristupačan za osobe sa invaliditetom, u objekat ne mogu ući korisnici/ce kolica, do kancelarija na spratu vode stepenice, a nema elemenata pristupačnosti ni za osobe sa oštećenjem vida. U istom objektu koji je u potpunosti nepristupačan se nalazi i Fond penzijskog i invalidskog osiguranja i Fond zdravstva. Predstavnice Centra su najavile rekonstrukciju objekta, a detaljnije nijesu upoznate sa elementima pristupačnosti koji su planirani da se obezbijede. Od strane članova monitoring tima predloženo je da se prilikom rekonstrukcije razmotri mogućnost postavljanja spoljašnjeg vertikalnog podiznog lifta.

Centar ne vodi registar osoba sa invaliditetom, osim evidencije po pravima iz Zakona o socijalnoj i dječijoj zaštiti. Edukacije zaposlenih nijesu organizovane na sistemski i kontinuiran način, a Centar nije bio organizator ni jedne obuke, pa zaposleni pohađaju treninge i obuke na poziv drugih.

Od usluga iz socijalne i dječije zaštite za osobe sa invaliditetom razvijena je samo usluga pomoć u kući, za koje Centar donosi rješenje. Personalna asistencija nije razvijena.

U odnosu na proces vođenja slučajeva za osobe sa invaliditetom, vrši se početna procjena snaga i interesa korisnika/ca koji aktivno učestvuju i predlažu usluge koje su im potrebne. Prema riječima predstavnic Centra procjena se vrši za svakog korisnika/cu individualno.

Podaci o poslovnoj sposobnosti se vode u starateljskog knjizi, koja sadrži neadekvatnu terminologiju, kakva je npr. podaci o „štićeniku“. Od 32 predmeta u kojima su preispitivana rješenja, poslovna sposobnost nikome nije vraćena. Prema raspoloživim podacima 40 lica je potpuno lišeno poslovne sposobnosti, a jedno (1) djelimično. Predstavnice su navele da su lica lišena poslovne sposobnosti pretežno sa kombinovanim smetnjama. Centar prati vršenje starateljstva nad licima lišenim poslovne sposobnosti, navodeći da stanje nije “idealno”, ali da nije bilo inicijative od strane Centra da se preispita starateljstvo. Predstavnice Centra su konstatovala da se o lišenju poslovne sposobnosti odlučuje na osnovu medicinske dokumentacije i neposrednog razgovora sa licem o čijim pravima i interesima se odlučuje.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se ispune elementi pristupačnosti iz člana 9 Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom¹¹⁾;*
- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta, odnosno izvrši prijem na nepopunjenim radnim mjestima;*
- *Da se obezbijedi sistemska i kontinuirana edukacija zaposlenih o Konvenciji UN-a o pravima lica sa invaliditetom, uključujući modele pristupa invaliditetu;*
- *Da se organizacija rada uredi na način koji bi obezbijedio ekspertizu voditelja slučaja, u smislu oblasti, sektora i uzrasta korisnika/ca;*
- *Da se vodi registar osoba sa invaliditetom;*
- *Da se Centar umreži sa sistemom ranog razvoja i razvije sistemska međusektorska saradnja.*

Monitoring tim je posjetio Dom zdravlja „Dr Nika Labović“ Berane i Centar za djecu sa smetnjama u razvoju pri Domu zdravlja Berane. Dom zdravlja ima 157 zaposlenih, od čega je 30-ak osoba sa invaliditetom. Predstavnice su nas obavijestile da je Centar kadrovski ojačan i da se rad organizuje u dvije smjene od 07:00h od 21:00h. Među zapo-

11) Uključujući mogućnost izgradnje spoljnog vertikalnog podiznog lifta.

slenima imaju jednog (1) pedijatra/icu; jednog (1) psihologa/škinju; dva (2) logopeda/ice, tri (3) medicinske sestre, dok jedno (1) radno mjesto psihologa/škinje nije popunjeno. Pedijatra/icu nemaju u obje smjene, niti imaju zaposlenog dječijeg fizioterapeuta/kinju, a iskazuju potrebu i za oligofrenologom. Navode da za nedostajuća radna mjesta nemaju saglasnost Ministarstva zdravlja.

Centar za djecu sa smetnjama u razvoju je osnovan 2008. godine, sa oko 2121 kartonom za pet opština koje pokriva. U Centar se dolazi po predlogu izabranog pedijatra. Najviše korisnika ima iz Berana (1498), zatim Rožaja (331), Plava (141), Andrijevice (110) i Bijelog Polja (41). Prema riječima sagovornika/ca djeca koja koriste usluge Centra su pretežno sa govorno jezičkim i motornim smetnjama, a potrebu za oligofrenologom ističu zbog rada sa djecom sa intelektualnim smetnjama. Centar nije povezan sa podacima Kliničnog centra Crne Gore, ni sa sistemom ranog razvoja (nema pristup podacima sa neonatologije), dok osoblje Centra može pristupiti podacima sa otpusne liste opšte bolnice i pedijatra/ice. Centar nema usluge psihološkog savjetovališta za roditelje.

Dom zdravlja Berane nema Protokol o postupanju sa djecom i osobama sa invaliditetom, niti ima sistemski organizovane obuke za osoblje o pravima osoba sa invaliditetom i modelima pristupa invaliditetu. Zaposleni su pohađali edukacije u vezi sa gestovnim govorom.

Dom zdravlja je renoviran, ima elemente pristupačnosti za osobe sa invaliditetom, kakvi su lift, taktilne trake, oznake na Brajevom pismu, pristupačne toalete. Pojedini elementi nijesu u potpunosti usklađeni sa standardima, na primjer nema polja upozorenja na početku i vrhu stepeništa koja su obilježena taktilnim trakama. Sajt Doma zdravlja nije pristupačan za osobe oštećenog vida, a predstavnici/e su naveli da se “trude da imaju čitače”, te da je potrebna edukacija za veb dizajnere koristeći se korisničkim iskustvom. Dom zdravlja ima amfiteatar koji ima određene elemente pristupačnosti za korisnike/ce kolica i osobe sa oštećenjem sluha.

Centar je prilagođen za djecu korisnike/ce kolica i slabe pokretljivosti i ima određenu opremu za pružanje usluga, ali nema senzornu sobu. Prostorija za fizikalni tretman ne nalazi se u samom Centru, već u drugom ulazu.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se ispune elementi pristupačnosti iz člana 9 Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom;*
- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta u skladu sa potrebama Centra;*
- *Da se organizacija rada uredi na način da se usluge Centra primarno pružaju djeci sa smetnjama u razvoju;*
- *Da se u plan edukacije Doma zdravlja uvedu teme o osobama sa invaliditetom;*
- *Da se Centar umreži sa Kliničkim centrom Crne Gore i sistemom ranog razvoja, uključujući i Centar za socijalni rad;*
- *Da se obezbijede usluge senzorne sobe, kao i pružanje fizioterapeutskih usluga u kućnim uslovima za djecu sa smetnjama u razvoju, a u skladu sa Zakonom o zdravstvenoj zaštiti;*
- *Da se uvede stalna patronažna služba za potrebe djece sa smetnjama u razvoju na terenu i omogućiti putem aplikacije e-zdravlje i izabраних pedijatara/rica.*

Posjeta je završena obilaskom **Dnevnog centra za djecu i omladinu sa smetnjama i teškoćama u razvoju Berane**. Korisničko pravo Dnevnog centra imaju djeca i omladina sa smetnjama i teškoćama u razvoju od 3 do 27 godina. Maksimalni kapacitet Dnevnog centra je 35 korisnika/ca, a u trenutku posjete u Centru je boravilo 34 djece i mladih. Dnevni centar ima 23 zaposlenih na neodređeno vrijeme i troje (3) na određeno. Sva sistematizovana radna mjesta su popunjena. Među zaposlenima su tri (3) psihologa/škinje; dva (2) logopeda/ice; dva (2) pedagoga/škinje; dva (2) fizioterapeuta/kinje; jedan (1) defektolog/škinja pedagog/škinja; dva (2) njegovatelja/ice; tri (3) medicinska radnika/ce. Rad je organizovan u jednoj smjeni od 07:00 do 15:00h. Iskazana je potreba za još jednim logopedom/icom.

Objekat je u vlasništvu opštine Berane i posjeduje elemente pristupačnosti, ali nijesu svi u skladu sa standardima. Konstatovane su određene barijere, kakve su prag i neravan teren koje ometaju nesmetan pristup i kretanje korisnika/ca kolica. Centar posjeduje i specijalizovano kombi vozilo.

Dnevni centar ima logopedski set, neurofeedback aparat, asistivnu tehnologiju, senzornu sobu, kao i uređaje za fizikalnu rehabilitaciju.

Zaposleni u Dnevnom centru pohađali su određene edukacije preko Zavoda za socijalnu i dječiju zaštitu i ministarstva. Kao izazov konstatovana je potreba za sistemskim edukacijama i dovoljno sredstava za organizaciono i kadrovsko jačanje.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede svi elementi pristupačnosti u skladu sa standardima;*
- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta u skladu sa potrebama korisnika/ca;*
- *Da se obezbijedi sistemska i kontinuirana edukacija radi jačanja kapaciteta zaposlenih, ali i osnaživanja roditelja djece i mladih sa smetnjama u razvoju, uključujući pružanje psihološke podrške.*
- *Da se razvija saradnja sa udruženjem roditelja djece i mladih sa smetnjama u razvoju i organizacijama osoba sa invaliditetom.*

4.4. Ponovljena posjeta opštini Bijelo Polje

Četvrta terenska posjeta Nezavisnog mehanizma realizovana je 14. septembra 2023. godine kroz ponovljenu posjetu opštini Bijelo Polje. Realizovane su posjete JPU “Dušo Basekić”, jedinica “Pčelica”; JU OŠ “Dušan Korać”; JU Srednja stručna škola Bijelo Polje i JU Centar za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju “Tisa”.

Zatečeno stanje i zapažanja:

JPU “Dušo Basekić” pohađa 1.200 djece, od čega 10-oro djece sa smetnjama u razvoju koja imaju rješenje o usmjeravanju. Od pet objekata predškolske ustanove, dva imaju elemente pristupačnosti, uključujući objekat koji smo posjetili, koji ima lift, pristupačne toalete i dr. Lift na na glavnom ulazu nije bio u funkciji u trenutku monitoringa, što nije ometalo funkcionisanje jer postoji i drugi lift sa zadnje strane objekta.

Konstatovan je nedostatak pojedinih elemenata pristupačnosti, kakvi su taktilne trake i obilježja na Brajevom pismu. Ustanova je uključena u pilot projekat rane intervencije. Direktorica, koja je i predsjednica Komisije za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama u vaspitno-obrazovni sistem, konstatovala je da se rješenja o usmje-

ravanju zbog nedostatka materijalnih i kadrovskih uslova ne realizuju u praksi u svim segmentima i na potpun način. Članovi Komisije su: pedagog, psiholog, socijalni radnik, logoped i pedijatar.

U ovoj ustanovi je zaposleno sedam (7) asistenata/tkinja u nastavi na neodređeno vrijeme, što nije dovoljno u odnosu na broj djece kojima je asistencija potrebna. Konstatovano je da ne postoji definisan sistem praćenja i ocjenjivanja rada asistenata/kinja pa, iako su roditelji u načelu zadovoljni njihovim radom, upitno je da li imaju dovoljno informacija o radu sa djetetom.

Prema kazivanju direktorice sva djeca sa smetnjama u razvoju nijesu usmjerena, što je aproksimativno na 52 grupe oko 100 do 150 djece. Većina djece je sa govorno-jezičkim smetnjama, a pretpostavlja se da ima djece i sa smetnjama iz spektra autizma. Roditelji pružaju otpor usmjeravanju djece, tako da je konstatovana potreba za psiho-socijalnom podrškom i osnaživanjem roditelja da djeluju u najboljem interesu djeteta. Ovu predškolsku ustanovu pohađa i jedno dijete iz Male grupe zajednice.

Uključeni su u pilot projekat rane intervencije usmjerene na porodicu, stručni/e radnici/e su završili/e obuku i počeli su sa obilascima porodica.

U pedagoško - psihološkoj službi imaju zaposlenog psihologa/škinju, defektologa/škinju - specijalnog/u pedagoga/škinju i logopeda/icu. Od 160 zaposlenih, četiri (4) su osobe sa invaliditetom.

Za svu djecu se izrađuje list praćenja, a IROP i individualni plan rada se usklađuju u saradnji sa roditeljima zavisno od potreba i mogućnosti djeteta. Ova predškolska ustanova sarađuje sa Centrom za djecu i mlade „Tisa“ kroz, između ostalog, usklađivanje IROP-a i IPR-a, što je dobra praksa koju treba nastaviti i dalje razvijati.

Generalni utisak je da su u vrtiću posvećeni ostvarivanju prava djece sa smetnjama u razvoju, ali evidentan je nedostatak sredstava i sistemske međusektorske saradnje.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se sistematizuje i zaposli nedostajući kadar, primarno stručni/e radnici/e i asistenti u nastavi, a u skladu sa brojem i potrebama djece sa smetnjama u razvoju;*

- *Da se obezbijede svi elementi pristupačnosti za djecu sa smetnjama u razvoju, uključujući djecu sa oštećenjem vida;*
- *Da se ustanova umreži sa sistemom ranog razvoja, te da se ojača saradnja sa Centrom za socijalni rad i Komisijom za usmjeravanje sa ciljem adekvatnog usmjeravanja i podrške djeci sa smetnjama u razvoju.*

JU OŠ “Dušan Korać” je pohađalo 800 učenika/ca, među kojima 20 djece sa smetnjama u razvoju koja imaju rješenje o usmjeravanju. Od tog broja devet (9) učenika/ca pohađa nastavu u integrisanom odjeljenju, a 11 pohađa redovni vaspitno - obrazovni program. Jedno dijete je bilo u fazi prijema u integrisano odjeljenje. Integrisano odjeljenje je ekspozitura Resursnog centra i u njemu se realizuje poseban program. Prema kazivanju sagovornica, najviše je učenika/ca sa intelektualnim smetnjama, a dva (2) učenika/ce koji/e su korisnici/ce kolica takođe pohađaju integrisano odjeljenje. Monitoring tim je obaviješten da zbog otpora roditelja ima djece koja nijesu usmjerena.

Škola je renovirana i ima elemente pristupačnosti. Međutim, prilaz sa jedne strane škole ima veliki nagib i nije pristupačan za korisnike/ce kolica i osobe slabe pokretljivosti. Prilaz sa druge strane je pristupačan, ali trotoari nijesu spuštjeni. Nedostaju obilježja i oznake na Brajevom pismu. Dalje, iako je škola potpuno renovirana nijesu planirane učionice za integrisano odjeljenje, tako da se koriste standardne učionice, pa je najavljeno prilagođavanje učionica za učenike/ce sa smetnjama u razvoju.

U školi je zaposleno osam (8) asistenata na neodređeno vrijeme. Međutim, problematizovalo se pitanje prakse da se u rješenjima za djecu koja se usmjeravaju u integrisana odjeljenja ne navode asistenti kao mjera podrške, pa u integrisanom odjeljenju zvanično nijesu angažovani asistenti, zbog čega uprava škole neformalno organizuje rad u skladu sa potrebama učenika/ca. Asistenti prate djecu iz integrisanog odjeljenja kada pohađaju zajedničku nastavu iz pojedinih predmeta sa vršnjacima u redovnim odjeljenjima.

Među zaposlenima nema osoba sa invaliditetom. Logoped radi sa 70 djece, tako da djeca imaju 1-2 tretmana nedjeljno, a potrebe su znatno veće, pogotovo što se u zdravstvenom sistemu ne dobija adekvatna podrška. Dva (2) defektologa (oligofrenolog i tiflolog) rade u integrisanom odjeljenju sa devetoro djece. Normativ je jedan defektolog

na 4-6 djece. Defektolozi imaju pet časova dnevno po pola sata, a ostatak radnog vremena provode obavljajući administrativne poslove, odnosno sređujući dokumentaciju i realizujući određene aktivnosti u vezi sa inkluzijom. S tim u vezi, konstatovana je potreba za dodatnim stručnim kadrom, posebno još jednim logopedom, defektologom i oligofrenologom, kao i asistentima u nastavi.

Škola nema poseban tim koji pruža psiho-socijalnu podršku roditeljima djece sa smetnjama u razvoju, što se očekuje da će biti razvijeno u okviru rane intervencije.

Škola nema literaturu u pristupačnim formatima, niti asistivnu tehnologiju, a stručne radnice improvizuju didaktički materijal.

Za svako dijete se sačinjava IROP koji se usklađuje sa IPR iz Dnevnog centra. Ipak, međusektorska saradnja, izuzimajući Dnevni centar „Tisa“ sa kojim imaju memorandum o saradnji, nije na zadovoljavajućem nivou. Iz škole je iskazana potreba za obnavljanjem usluge porodičnog saradnika preko kojeg bi se na jednostavniji i kvalitetniji način ostvarivala komunikacija sa porodicama.

Škola ima koordinatorku za inkluzivno obrazovanje koja je po zvanju psiholog. U pedagoško - psihološkoj službi pored psihologa angažovani su logoped i pedagog. Škola sačinjava Individualni tranzicioni plan za učenike/ce sa smetnjama u razvoju i šalje ga srednjim školama.

Iz škole je ukazano na rigidnost Pravilnika za usmjeravanje, podsjećajući na primjer učenice sa 98% oštećenim sluhom koja nije imala asistenta jer prema Pravilniku pravo na asistenta ima učenik/ca sa potpunim oštećenjem sluha.¹²⁾

- U školi se realizuju različite radionice u kojima učestvuju volonteri - učenici iz redovnog vaspitno - obrazovnog sistema i učenici iz integrisanog odjeljenja.

Defektolozi i logoped su članovi mobilnog tima za pružanje podrške djeci sa smetnjama u razvoju, dok je psihološkinja ranije bila član ovog tima.

---

12) U vrijeme posjete učenica je pohađala srednju školu i nije imala asistenta.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da Škola sistematizuje nedostajuća radna mjesta i zaposli kadar u skladu sa potrebama;*
- *Da zaposli osobu sa invaliditetom u skladu sa zakonom;*
- *Da u saradnji sa Centrom za socijalni rad angažuje porodičnog saradnika;*
- *Da se umreži sa sistemom ranog razvoja i razvije sistemsku međusektorsku saradnju.*

JU Srednja stručna škola Bijelo Polje je u potpunosti nepristupačna za osobe sa invaliditetom, uključujući nemogućnost savladavanja visinskih razlika.¹³⁾ Od 680 učenika/ca 14-oro je sa smetnjama u razvoju. Nijesu imali učenike/ce korisnike/ce kolica.

U školi su zaposlene dvije (2) osobe sa invaliditetom, kao i sedam (7) asistenata u nastavi, od čega troje (3) na neodređeno vrijeme.

Problemizovano je izvođenje praktične nastave za učenike/ce sa smetnjama u razvoju zbog nedostatka elemenata pristupačnosti, a škola nema psihološku, već samo pedagošku službu. Između ostalog, identifikovan je problem da sva djeca sa smetnjama u razvoju nemaju rješenje o usmjeravanju, a jedno dijete je, kako je monitoring tim obaviješten, zbog otpora roditelja usmjereno tek u 4. razredu srednje škole. Škola nema tim i koordinatora za inkluzivno obrazovanje.

Samo nekoliko djece ima individualni tranzicioni plan iz osnovne škole. Takođe, Rješenja Komisije za usmjeravanje kasne i u vrijeme monitoringa većina nije bila dostavljena školi, iako se trebaju dostavljati na kraju tekuće za narednu školsku godinu, kako bi se ustanova adekvatno pripremila za inkluziju i pružanje podrške.

Po riječima pedagoga škola sarađuje sa Centrom za stručno obrazovanje, ali nije stečen utisak da na pravi način definišu vještine koje treba izdvojiti iz standarda zanimanja.

Opšti utisak je da nemaju dovoljno znanja, vještina i informacija za rad sa učenicima/ama sa smetnjama u razvoju.

---

13) U unutrašnjosti objekta postoji pristupna rampa koja je potpuno nepristupačna jer ima veliki nagib.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede svi elementi za nesmetan pristup, kretanje i boravak djece sa smetnjama u razvoju, uključujući i nesmetan rad osoba sa invaliditetom;*
- *Da se formira tim za inkluziju i imenuje koordinator/ka za inkluzivno obrazovanje, uključujući sistematizaciju i zaposlenje stručnih radnika/ca kakav je nedostajući/a psiholog/škinja;*
- *Da se uspostavi sistemska međusektorska saradnja sa Komisijom za usmjeravanje djece u vaspitno - obrazovni program, Centrom za stručno obrazovanje, Centrom za socijalni rad i osnovnim školama ¹⁴⁾;*
- *Da se djeci sa smetnjama u razvoju omogući nesmetano srednje stručno obrazovanje u skladu sa svojim mogućnostima i na osnovu IROP-a (modularno obrazovanje);*
- *Da se formira poseban registar djece sa smetnjama u razvoju sa ažuriranim podacima i dokumentacijom potrebnom za kvalitetno obrazovanje (rješenja, IROP, ITP i dr.).*

Posjeta je završena obilaskom **Centra za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju "Tisa"** koji je prvootvoreni dnevni centar u Crnoj Gori.¹⁵⁾Dnevni centar pruža široku lepezu usluga, a osnovna usluga za koju su licencirani je usluga socijalne i dječije zaštite za podršku životu u zajednici - dnevni boravak za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju. Pružaju i uslugu prevoza pristupačnim kombijem.

Dnevni centar ima 35 korisnika/ca djece i mladih sa smetnjama u razvoju do 27 godina. Od 35 korisnika/ca, 10 je mladih, a 25 djece. Djece do 6 godina imaju sedmoro (7), a 15 korisnika je do 10 godina. U vrijeme monitoringa na listi čekanja je bilo troje djece, pa su planirali da u narednom periodu prošire licencu.

Centar ima 15 stalno zaposlenih, od čega pet (5) stručnih radnika/ca (logoped, psiholog, pedagog, defektolog, socijalni radnik) i jednog (1)

14) Rješenja Komisije za usmjeravanje treba da se dostavljaju školi najkasnije u junu mjesecu za sljedeću školsku godinu, dok je obaveza osnovnih škola da srednjim školama dostavljaju individualne tranzicione planove.

15) Dnevni centar je otvoren 2004. godine na inicijativu Udruženja roditelja djece sa smetnjama u razvoju „Oaza“ uz podršku lokalne samouprave i Ministarstva rada i socijalnog staranja.

stručnog saradnika/cu (fizioterapeut). Ima dvije (2) medicinske sestre/tehničara i jednu/og njegovateljicu/a. Preko Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, iz dva projekta, angažovano je još 10-ak lica.

Centar ima 35 korisnika/ca, od čega 10-oro mladih koji su preko 18 godina, a do 10 godina imaju 15-ak korisnika/ca. Stečen je utisak da je direktor Dnevnog centra svjestan promjene situacije sa starosnom dobi korisnika/ca, pa je na vrijeme prepoznao da treba da reorganizuje rad i usmjeri ga više na podršku mlađoj djeci, ne zapostavljajući ni druge korisnike/ce.

Centar je pristupačan i dobro opremljen za rad sa djecom i mladima sa smetnjama u razvoju pa, između ostalog, ima senzornu sobu, neurofitback, asistivnu tehnologiju, didaktički i edukativni materijal. Takođe, ima bazen, slanu i asistivnu sobu, sobu za fizioterapiju i dnevni boravak, i ujedno je jedini dnevni centar koji ima bazen i slanu sobu. U trenutku monitoringa lift nije bio u funkciji zbog čekanja nabavke rezervnih dijelova.

Pored podrške osnivača - lokalne samouprave Bijelo Polje i MRSS realizovali su i više EU projekata i dobijali donacije od drugih međunarodnih donatora, pa su uslovi za rad na zavidnom nivou. Realizovali su EU prekogranični projekat preko kojeg su pilotirali uslugu dnevnog boravka za odrasla lica sa invaliditetom starija od 27 godina, a kojima su uslugu pružali u popodnevnim časovima.

Tekuće 2024. godine im je odobren IPA projekat u Crnoj Gori, pa će od sljedeće godine imati licencu i za pružanje usluge dnevnog boravka za osobe sa invaliditetom starije od 27 godina.

Imaju obezbijeđen prevoz prilagođenim kombijem. Problem je pružanje usluge korisnicima/ama iz ruralnog područja jer imaju potencijalnih korisnika/ca koji/e su udaljeni i po 60 km i ne mogu da im pruže uslugu.

Prosječno svakodnevno dolazi oko 30 korisnika/ca što je oko 85% popunjenosti kapaciteta i pokazuje da Centar adekvatno odgovara na potrebe djece.

Djeca sa smetnjama u razvoju imaju kod svakog stručnog radnika/saradnika najmanje 2-3 individualna tretmana nedjeljno, tj. imaju 3-4 individualna tretmana dnevno u trajanju od pola sata.

Organizacija rada je takva da stručni radnici/e rade u toku dana 3

sata individualno i 3 sata u grupi. Aktivnosti u grupi su usklađene sa potebama i mogućnostima korisnika/ca.

Centar je uspostavio praksu obnavljanja ugovora sa roditeljima korisnika/ca na nivou godine, radi upoznavanja sa novim uslugama, pravima i obavezama. Po dva puta godišnje se organizuju individualni i grupni roditeljski sastanci, a u izradi Individualno - razvojno obrazovnog plana, Izvještaja o korisniku/ci i Individualnog plana rada učestvuju i roditelji. Definisana je praksa da, ako korisnik/ca ne dolazi dva mjeseca neopravdano, šalju predlog Centru za socijalni rad za prestanak prava korišćenja dnevnog boravka.

IPR se usklađuju sa IROP-om. Predstavnici vrtića ili škole učestvuju u izradi plana i potpisuju se na planu, a stručni radnici/e takođe učestvuju u izradi IROP-a u vrtiću ili školi. Imaju potpisan Memorandum o saradnji sa vrtićem i školama o pružanju dodatne stručne pomoći.

Djeci se pruža dodatna stručna pomoć u okviru dnevnog boravka. Smatraju da treba definisati način pružanja ove usluge. Centar ima plan i da kroz IPA projekat pokrene *on-line* savjetovanje roditelja koji se tek suočavaju sa teškoćom svoga djeteta i ne znaju kome da se obrate.

Centar je uključen u projekat rane intervencije. U ranu intervenciju u Bijelom Polju su uključeni stručni radnici/e i saradnici/e iz sektora zdravstva, obrazovanja, socijalne i dječije zaštite, što je dobar primjer međusektorske saradnje. Pedijatar/rica koji/a je prvi/a u lancu šalje informacije koordinadoru/ki. Koordinator/ka obilazi porodicu i uključuje stručne radnike u skladu sa potrebom djeteta i porodice. Zajednički se izrađuje plan rada sa porodicom. Ovo je portugalski primjer rane intervencije usmjerene na porodicu. Stručni radnici su završili obuku, počeli su sa obilaskom porodica i imaju superevizijsku podršku. Iz Dnevnog centra smatraju da je ova usluga neophodna za adekvatno pružanje podrške djeci u ranom uzrastu. Usluga se pruža svoj djeci koja su pod rizikom i njihovim porodicama.

Usluga rane intervencije se pruža volonterski. Direktor smatra da se ova usluga mora definisati kao posebna, odnosno da se moraju propisati standardi i normativi i način finansiranja usluge. Predložio je da se već za sljedeću godinu planiraju posebna sredstva za ovu uslugu.

Opšti utisak je da se u ovom dnevnom centru prate promjene i da su svjesni važnosti međusektorske saradnje. Prilagodili su svoj rad

potrebama korisnika/ca. Prvih desetak godina rada korisnici/e su bili većinom stariji od 18 godina, pa je njima više odgovarao grupni nego individualni rad. Neki od ovih korisnika/ca su napunili 27 godina i izgubili pravo boravka. U ovom dnevnom centru su na vrijeme prepoznali da treba mijenjati usluge zbog broja djece vrtićkog uzrasta kojima je potrebna podrška, tako da njima pružaju dodatnu stručnu pomoć u dnevnom boravku.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se sistematizuje i zaposli još stručnih radnika/ca (pedagog/škinja, logoped/ica, defektolog/škinja/, socijalni/a radnik/ca, fizioterapeut/kinja i medicinski/a tehničar/ka;*
- *Da se pružaju patronažne usluge djeci i mladima sa ruralnog područja i/ili obezbijedi još jedno kombi vozilo i vozač za prevoz korisnika/ca iz ruralnih područja.*

4.5. Posjeta opštini Nikšić

Peta i šesta terenska posjeta Monitoring mehanizma je realizovana 29. i 31. januara 2024. godine. Realizovane su posjete: JU Dom starih Nikšić; JU Centar za socijalni rad za opštine Nikšić, Plužine i Šavnik; Centru za djecu sa posebnim potrebama pri JZU Dom zdravlja Nikšić; JU OŠ „Olga Golović“ Nikšić; JU Srednja stručna škola Nikšić; JU Dnevni centar za djecu sa smetnjama u razvoju i osobe sa invaliditetom Nikšić, nakon čega je održan sastanak sa predstavnicima/ama organizacija koje zastupaju prava osoba sa invaliditetom, a djeluju na teritoriji opštine Nikšić.

Zatečeno stanje i zapažanja:

JU Dom starih Nikšić je otvoren u martu 2023. godine. Statutom je određeno da je Dom osnovan kao javna ustanova za smještaj odraslih lica sa invaliditetom i starih lica, u skladu sa zakonom i Odlukom o osnivanju Javne ustanove za smještaj odraslih lica sa invaliditetom i starih lica „Nikšić“, dok u nazivu ima samo stara lica, što je konstatovano kao neprihvatljivo jer se u zabludu dovode osobe sa invaliditetom kao potencijalni/e korisnici/e.

Na razgovoru i prilikom obilaska vidljiva je posvećenost korisnicima/ama usluge. Tokom obilaska monitoring tim je razgovarao sa pojedinim korisnicima/ama i stekao se utisak zadovoljstva uslovima i osobljem, pa je plan za buduće da se organizuju i fokus grupe sa korisnicima/ama radi dobijanja što tačnije i potpunije informacije.

Ukupan kapacitet Doma je 208 mjesta, od čega su 104 mjesta predviđena za interno raseljena lica. Broj mjesta za raseljena lica nije popunjen, ali ustanova ne može da ustupi ta mjesta drugim licima, odnosno potencijalnim korisnicima/ama, pa je u tom smislu potrebno prilagoditi akte o broju i vrsti smještajnih kapaciteta u ustanovi prema realnim potrebama zajednice.

U trenutku posjete u Domu starih su boravila 102 lica, od čega ima korisnika/ca starosti i između 30 i 40 godina, dok je 20 raseljenih lica. Prema polnoj strukturi, 51 korisnik je muškog pola i 47 korisnica ženskog pola. Imaju licencu za smještaj i licencu za Dnevni boravak za odrasla i stara lica i odrasla i stara lica sa invaliditetom. Usluga Dnevnog boravka se pruža na dvije lokacije.

Dom ima četiri objekta, odnosno organizaciono je podijeljen u četiri odjeljenja: gerijatrija, psiho-gerijatrija, palijativna njega i demencija. Dom je pristupačan za osobe sa invaliditetom¹⁶⁾. Na odjeljenju demencije i palijativne njege kapaciteti su popunjeni. Na odjeljenju demencije imaju samo 10 mjesta i postoje liste čekanja. Dom nije imao registrovanu ambulantu, ali dobijanjem rješenja taj proces je završen. Dom nema pristupačno ambulantno vozilo, a prema kazivanju direktorice u postupku su njegove nabavke.

Dom ima 90 zaposlenih, od kojih polovina radi u administraciji ili na tehničkim poslovima. Nemaju stalno zaposlenog ljekara, već se angažuju dva ljekara opšte prakse po četiri (4) sata, pa u poslijepodnevним časovima i u toku noći nemaju ljekara. Imaju zaposlena/e četiri (4) stručna/e radnika/ce, od kojih je jedan/na bila na bolovanju. Stručnu službu čine psiholog/škinja, socijalni/a radnik/ca i radno-okupacioni terapeuti/kinje koji realizuju radionice sa korisnicima/ama i organizuju kulturno-zabavne aktivnosti. Imaju zaposlena dva/ije (2) fizioterapeuta/kinje, 20 medicinskih sestara/tehničara i sedam (7) njegovatelja/ica. Iako imaju sistematizovanih slobodnih radnih mjesta, nemaju dozvolu

---

16) Rampe i gelenderi za kretanje lica sa invaliditetom, liftovi, dvokrevetne sobe sa adaptiranim toaletima za lica sa invaliditetom, taktilne trake i dr.

za zapošljavanje nedostajućeg kadra i to stručnih radnika/ca i medicinskih sestara/tehničara.

Korisnika/ca starosne dobi od 30-40 godina imaju troje, od 40-50 dvoje, od 50-60 sedmero, dok su ostali stariji od 60 godina. Najstariji korisnik ima 96 godina. Imaju 19 osoba sa invaliditetom, a tri (3) osobe imaju oštećenje vida. Nemaju osobe sa intelektualnim invaliditetom. Poslovne sposobnosti je lišeno 15 osoba, a pred sudom su za neke korisnike/ce pokrenuli postupke za vraćanje poslovne sposobnosti.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja učestvuje u troškovima do 300€ po korisniku/ci, a najavljeno je da će uskoro plaćati punu cijenu. Dom starih određuje cijenu smještaja, pa je 550 eura cijena preko MRSS, cijena na gerijatriji je 500 eura, a na odjeljenju palijativne njege 650 eura. U Domu je 80% korisnika/ca smješteno preko Centra za socijalni rad, a 20% preko ugovora.

Pravilnik o normativima i standardima je isti za odrasla i stara lica i definisan je broj stručnih radnika/ca i stručnih saradnika/ca. Ne postoji standard za saradnike/ce. Tokom posjete su pregledani i individualni planovi, pa se došlo do zaključka da bi im na tom polju trebala dodatna edukacija. Tokom posjete se razgovaralo i o tome da li taktilne trake smetaju korisnicima/ama koji/e se kreću uz pomoć hodalice. Došlo se do zaključka da bi bilo dobro smanjiti širinu taktilne trake da ne bi ometala osobe koje se kreću uz pomoć hodalice, kao i da bi se neutralisala buka od kolica koja se koriste za raznošenje hrane.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se razdvoje odjeljenja za odrasla lica sa invaliditetom i stara lica;*
- *Da se obezbijedi ambulantno vozilo, odnosno vozilo prilagođeno za osobe sa invaliditetom;*
- *Da se radi multisektorskog pristupa i pravovremenog reagovanja Dom umreži sa zdravstvenim sistemom i centrom za socijalni rad;*
- *Da se zaposli nedostajući kadar i sistematizuju dodatna radna mjesta shodno potrebama korisnika/ca, uključujući stalno angažovanje dovoljnog broja ljekara;*
- *Da se realizuju obuke za stručne radnike/ce za izradu IPR, ZPP, IK.*

JU Centar za socijalni rad za opštine Nikšić, Plužine i Šavnik je, osim pristupne rampe i prostorija u prizemlju gdje je prijemna kancelarija i

toalet pristupačan za osobe sa invaliditetom¹⁷⁾, u potpunosti nepristupačan. I ulaz u objekat je nedovoljno prilagođen, kosa ravan je klizava i prevelikog nagiba. Do drugog sprata vode stepenice, bez lifta i drugih elemenata pristupačnosti. Kancelarije su male, vrata za ulazak u iste van standarda, objekat je nepristupačan i za osobe sa oštećenjem vida, nema tumača na znakovni jezik. U okviru projekta Evropske unije za prilagođavanje objekata centara za socijalni rad pokušali su ugradnju lifta, ali je po njihovom kazivanju za sada to nemoguće uraditi. Po kazivanju službenica prostorije područnih jedinica u Šavniku i Plužinama su nepristupačne, dok se u Plužinama planira rampa.

Sa područnim jedinicama Centar ima 57 zaposlenih i samo je jedna osoba sa invaliditetom koja, prema kazivanju službenica, nije zaposlena kao OSI jer u personalnom dosijeu nema rješenje o invaliditetu. Nedostaje im kadra, pa voditelji slučajeva rade sa svim kategorijama bez podjele po uzrasnim grupama i potrebama, što je veliko opterećenje zaposlenih u odnosu na broj predmeta i veličinu teritorije koju opslužuju.

Imaju evidenciju OSI samo u odnosu na korisnike/ce lične invalidnine i tuđe njege i pomoći. U 2023. godini 2912 osoba je primalo tuđu njegu i pomoć, a 367 ličnu invalidninu. Ne razdvajaju djecu i odrasle, pa nemaju podatke o broju djece korisnika/ca usluga. Pod starateljstvom je 77 osoba, dok je u 2023. godini za osam (8) osoba oduzeta poslovna sposobnost. Pokretali su postupke za ponovno preispitivanje poslovne sposobnosti, ali ona nikome nije vraćena. Zaposlene u Centru imaju saznanja da je jednom licu oduzeta poslovna sposobnost na neodređeno vrijeme. U posljednje vrijeme se primjećuje da se poslovna sposobnost oduzima djelimično. Najčešće članovi porodice pokreću postupak za oduzimanje poslovne sposobnosti.

Od usluga za podršku životu u zajednici razvijene su usluge dnevnog centra, odnosno boravka, kao i pomoć u kući. Do sada centar nije donio ni jedno rješenje za uslugu personalne asistencije, a u toku je rješavanje po jednom zahtjevu koji postupak dugo traje. Usluge za podršku životu u zajednici pružaju: Dnevni centar, Dom starih - Dnevni boravci za odrasla i stara lica i lica sa invaliditetom, NVO Futura za Dnevni boravak za lica sa demencijom, Udruženje za pomoć licima ometenim u psiho-fizičkom razvoju, Crveni krst, Udruženje Defendologija i Impuls. Centar za socijalni rad izdaje rješenja i upućuje korisnike/ce

---

17) Na prizemlju su i taktilne trake, orijentacioni plan i oznake pristupačnosti.

kod pružaoca usluga, pa su za Dnevni centar Nikšić donijeta rješenja za korišćenje usluge: 30 korisnika su djeca i mladi sa smetnjama u razvoju, a 12 je odraslih starijih od 27 godina. Za 150 korisnika/ca su donijeta rješenja za korišćenje usluge pomoć u kući preko Crvenog krsta, a monitoring tim nije dobio informaciju koje su starosne dobi i da li ima osoba sa invaliditetom. Centar ima korisnike/ce kojima je utvrđeno pravo na dvije usluge. Jedan korisnik/ca koristi uslugu Doma starih, a istovremeno i Dnevnog centra. Drugi korisnik/ca je u Bijelom Polju i koristi uslugu male grupne zajednice i Dnevnog centra Tisa.

Iz Centra za socijalni rad su svjesni da usluge predstavljaju prava, a ne mogućnost, pa imaju primedbe i na Pravilnik o učešću korisnika/roditelja u plaćanju usluge, koji nije usklađen sa porodičnim zakonom.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede svi elementi pristupačnosti iz člana 9 Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, uključujući ugradnju lifta;*
- *Da se izmijeni akt o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji u skladu sa potrebama korisnika/ca usluga Centra za socijalni rad i zaposli dovoljno kadra, uključujući zaposlenje osobe/a sa invaliditetom;*
- *Da voditelji slučaja rade po oblastima, uzrastu i jednoj grupaciji korisnika/ca, u skladu sa zakonom;*
- *Da se poveća rad na terenu, naročito u slučajevima prijavljenog porodičnog nasilja, zanemarivanja i zlostavljanja, sudskih odluka i sl.;*
- *Da se uvede smjenski rad ili preraspodjela radnog vremena u skladu sa potrebama korisnika/ca i CSR;*
- *Da se vode posebni registri korisnika/ca - djeca, mladi, odrasla lica i stara lica, odnosno registri korisnika/ca po oblastima i uzrastu (djeca sa smetnjama u razvoju, korisnici/ce lične invalidnine, njege i pomoći drugog lica; dječijeg dodatka, MOP-a; naknade roditelju/staratelju djeteta sa smetnjama u razvoju i sl.).*

U JU Dnevni centar za djecu sa smetnjama u razvoju i osobe sa invaliditetom Nikšić monitoring tim nije dobio tačne podatke tokom posjete u vezi strukture zaposlenih i korisnika/ca. Dnevni centar ima licencu za Dnevni boravak za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju, kao i licencu za Dnevni boravak za odrasla lica sa invaliditetom starija od 27 godina. Dnevni boravci se nalaze na različitim lokacijama

u gradu, a monitoring tim je obišao Dnevni boravak za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju. Usluge Dnevnog centra koristi 51 korisnik/ca. Prema standardima u Dnevnom boravku za djecu i mlade ima 30 mjesta, a u Dnevnom boravku za odrasla lica sa invaliditetom starija od 27 godina 21 mjesto. Pretpostavka je, zbog nepotpuno dobijenih podataka, da se neki korisnici/ce stariji od 24 godine premještaju u Dnevni boravak za odrasla lica. Dnevni centar pruža i uslugu prilagođenog prevoza, pa imaju dva kombija pristupačna za prevoz korisnika/ca i dva vozača.

Dnevni centar ima 28 stalno zaposlenih, a zapošljavaju i preko javnih radova Zavoda za zapošljavanje Crne Gore i drugih projekata, pa su u vrijeme posjete imali oko 40 zaposlenih. Iako imaju dovoljan broj zaposlenih, nije sasvim izvjesno da li je broj angažovanih u skladu sa potrebama korisnika/ca. U sektoru A - Dnevni boravak za djecu i mlade sa smetnjama u razvoju trebalo bi da imaju: jednog defektologa/škinju, 2 pedagoga/škinje, 1 psihologa/škinju, 2 sociologa/škinje, 1 fizioteraapeuta/kinju, 2 učitelja/ice, 2 medicinske sestre/tehničara i 2 njegovatelja/ice. U sektoru B trebalo bi da imaju: 2 pedagoga/škinje, 1 fizioteraapeuta/kinju, 1 sociologa/škinju, 1 psihologa/škinju i 2 medicinske sestre/tehničara. U Dnevnom centru ima dosta zaposlenih učitelja/ica i sociologa/škinja, što u drugim dnevnim centrima nije slučaj.

Objekat je pristupačan za djecu sa smetnjama u razvoju i osobe sa invaliditetom. Imaju senzornu sobu ali je, po riječima direktora, ne koriste jer ne odgovara potrebama korisnika/ca. Imaju i opremu za fizikalni tretman, ali je prostorija mala u odnosu na opremu koja se u njoj nalazi i prilagođena je samo za individualni rad.

Saradnja sa Centrom za socijalni rad je solidna, a imali su određenih problema u vezi sa potpisivanjem individualnih planova rada sa CSR na šta im je, kako je monitoring tim upoznat, ukazivala i inspekcija socijalne i dječije zaštite.

U Dnevnom centru pružaju podršku malom broju djece, a nemaju kapaciteta da prime više korisnika/ca. Najmlađi korisnik ima 9 godina, ostala djeca su starija od 16 godina. Sa autizmom je 13 djece. Osnovnu školu bi trebalo da pohađa troje djece, a srednju jedno dijete, ali prema kazivanju direktora djeca ne pohađaju školu jer im ne odgovara. Najstariji korisnik ima 44 godine i koristi usluge Doma starih u Nikšiću. Na pitanje koliko procentualno dolazi korisnika/ca na dnevnom nivou odgovor je bio 75-80%.

Na pitanje koliko rade sa korisnicima/ama individualno i grupno, odgovor je bio da psiholog/škinja radi individualno, a da ostali stručni/e radnici/e i stručni/e saradnici/e rade u grupi. Realizuju veliki broj aktivnosti sa ciljem uključivanja korisnika/ca u život zajednice. Imaju veliki broj sportskih aktivnosti u saradnji sa Specijalnom olimpijadom Nikšić čiji je predsjednik direktor Dnevnog centra. Djecu vode na plivanje na gradski zatvoreni bazen. Uz pohvale za veliki broj ovih aktivnosti stiže se utisak da najviše pažnje posvećuju ovim aktivnostima, dok nije bilo riječi o osposobljavanju korisnika/ca za život u zajednici uz podršku. Ne pružaju podršku djeci iako je broj djece kojima je podrška potrebna povećan. Nemaju prostorne kapacitete da prime djecu i ne pružaju usluge iz domena rane intervencije. Takođe, ne usklađuju IPR sa IROP iz sektora obrazovanja, nijesu umreženi sa sektorom zdravstva, pa nemaju razvijenu međusektorsku saradnju. Jednom mjesečno dolazi psihijatar/rica. Realizuju radionice za roditelje koje vodi psiholog/škinja.

U posljednje vrijeme rade na otvaranju Centra za autizam u naselju Ožrinići. Planirano je da se rekonstruiše stara škola i da se otvori novi Dnevni boravak. Ipak, treba povesti računa da planirano otvaranje ne bude nova “ustanova”, jer nije prihvatljivo da u tom objektu borave samo djeca sa autizmom. Takođe, djeca moraju pohađati školu, a poslije škole boraviti u Dnevnom centru. Prema određenim izjavama iz opštine planirano je da to bude i ustanova za smještaj, što treba pratiti sa budnom pažnjom. Iako je opravdana potreba porodica da djeca sa autizmom provode dio dana u dnevnim boravcima, treba voditi računa o tome kakva ustanova će se otvoriti. Istovremeno, treba razvijati uslugu stanovanje uz podršku, a samo u izuzetnim situacijama raditi na razvijanju usluge smještaja. Na pitanje monitoring tima da li se planira raditi na ranoj intervenciji za djecu sa smetnjama u razvoju, dobijen je negativan odgovor. Tokom razgovora od predstavnika Dnevnog centra moglo se čuti da je za djecu sa intelektualnim smetnjama i autizmom najbolje da ne pohađaju školu, što se mora dalje pratiti.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se preispitaju kapaciteti oba dnevna boravka i u skladu sa potrebama i mogućnostima da se korisnici/ce stariji od 20 godina premjeste u dnevni boravak za odrasla lica, čime bi se otvorila mogućnost prijema djece, sa posebnim naglaskom na djecu vrtićkog uzrasta;*

- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta i zaposle stručni/e radnici/e i stručni/e saradnici/e u skladu sa potrebama korisnika/ca i Centra;*
- *Da se reorganizuje rad Dnevnog centra tako da se podrška pruža većem broju djece;*
- *Da se definišu standardi za individualni i grupni rad sa djecom, kao i za broj sati u direktnom kontaktu sa djecom;¹⁸⁾*
- *Da se definiše tačan način pružanja podrške djeci u dnevnim boravcima - dodatna stručna pomoć;*
- *Da se reorganizacijom rada omogući da djeca pohađaju osnovno obrazovanje;*
- *Da se uspostavi saradnja sa osnovnim školama i usklađuje IPR i IROP;*
- *Da se uspostavi međusektorska saradnja, uključujući umrežavanje sa Kliničkim centrom Crne Gore i sistemom ranog razvoja, kao i sa Centrom za socijalni rad.*
- *Da se uvede savjetovalište za roditelje djece sa smetnjama u razvoju.*

JU Srednja stručna škola Nikšić je potpuno nepristupačna za djecu sa smetnjama u razvoju i osobe sa invaliditetom. Škola nema ni pristupnu rampu. Od Ministarstva prosvjete su tražili prilagođavanje škole, ali sredstva nijesu dobili. Do prije nekoliko godina srednje škole u Nikšiću nijesu imale ni adekvatne toalete za sve učenike/ce.

Školu pohađa 440 učenika/ca, a 65 je zaposlenih, uključujući jednog pedagoga/škinju. Škola nema koordinatora/ku za inkluzivno obrazovanje, niti psihologa/škinju i defektologa/škinju. Nema zaposlenih osoba sa invaliditetom. Školu pohađa osam učenika/ca sa smetnjama u razvoju, od čega petoro djece ima rješenje za personalnog asistenta. Na smjeru frizeri/ke su dvije učenice; na smjeru monter/ka je jedan učenik/ca; na smjeru elektrotehničar/ka računara su četiri učenika/ce; dok je na smjeru elektrotehničar/ka za razvoj web dizajna jedan učenik/ca. Imaju zaposlenih pet asistenata/kinja u nastavi. Imaju i desetak učenika/ca sa smetnjama u razvoju, ali nemaju rješenja Komisije za usmjeravanje. Opšti utisak je da ova srednja škola ne ispunjava ni minimalne uslove inkluzivnog obrazovanja, a nepristupačnost je sveobuhvatna, što djecu sa invaliditetom, između ostalog, odvraća od upisa i pohađanja nastave.

18) Npr. u Bijelom Polju stručni/e radnici/e rade 3 sata individualno i 3 sata u grupi svakodnevno.

Škola ne sarađuje sa Centrom za stručno osposobljavanje sa ciljem adekvatnog kreiranja IROP-a i ne izdvajaju vještine iz standarda znanja za koje se osposobljavaju učenici/e sa posebnim obrazovnim potrebama. Stečen je utisak da nijesu upoznati sa programima u koje su djeca usmjerena, da li se standard znanja spušta ili ne, jer je bilo riječi o učeniku/ci koji/a je na četvrtom stepenu ali, prema kazivanju asistentkinje, ne može da postigne gradivo, zbog čega mu/joj spuštaju standard protivno rješenju o usmjeravanju. Škola ima posebnu prostoriju koju naziva senzorna soba - "mirni kutak", a u suštini je prostorija koja je jako slabo opremljena, odnosno čiji zidovi nijesu obloženi zaštitnim strunjačama, a nema ni adekvatne sadržaje. Prema kazivanju, škola ne dobija ITP1 iz osnovnih škola, a ona sačinjava ITP2. Komisija za usmjeravanje nema komunikaciju sa školom, a saradnju ne ostvaruju ni sa Centrom za socijalni rad. Na pitanje da li imaju učenika/ca koji/e koriste usluge Dnevnog centra monitoring tim je dobio odgovor da usluge Dnevnog centra koristi jedna učenica, odnosno čuva mjesto jer je "velika sreća da neko dobije mjesto u Dnevnom centru".

Član monitoring tima se ponudio da *pro bono* održi predavanje o web dizajnu i pristupačnosti za OSI, ali je dobijen odgovor da škola ne smije ništa da organizuje bez saglasnosti Ministarstva prosvjete.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede elementi pristupačnosti iz člana 9 Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, odnosno da se izvrši adaptacija i opremanje objekta radi nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada u školi, uključujući adekvatno opremanje tzv. sobe za odmor;*
- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta i zaposli nedostajući kadar, uključujući psihologa/škinju i defektologa/škinju, kao i zaposli osoba sa invaliditetom;*
- *Da se formira tim za inkluzivno obrazovanje i imenuje koordinator/ka;*
- *Da se ojača nadzor nad radom asistenata/tkinja od strane pedagoško-psihološke službe;*
- *Da se ITP kreiraju i dostavljaju na vrijeme;*
- *Da se uspostavi sistemska međusektorska saradnja sa osnovnim školama, Centrom za stručno obrazovanje, Komisijom za usmje-*

ravanje, Centrom za socijalni rad, Dnevni centrom i Zavodom za zapošljavanje i omogućiti razmjenu podataka;

- *Da se formira poseban registar djece sa smetnjama u razvoju sa ažuriranim podacima i dokumentacijom potrebnom za kvalitetno obrazovanje (rješenja, IROP, ITP i sl.);*
- *Da se sprovedu edukacije za kreiranje i implementaciju IROP-a.*

Tokom posjete monitoring tima **JU OŠ “Olga Golović” Nikšić** su posjetili iz Ministarstva prosvjete, i to v.d. direktorica Direktorata za predškolsko i osnovno obrazovanje sa saradnicom. Škola ima pristupnu rampu, ali pristupačnost ne karakteriše i unutrašnjost ustanove. Integrisanom odjeljenju se može pristupiti jer se nalazi u prizemlju. Za sada nemaju ni idejno rješenje za renoviranje škole koje je neophodno. Imaju vozilo za djecu koja koriste kolica. Senzorna učionica nije opremljena po standardima, a u prizemlju postoji pristupačan toalet. Škola nema prilagođeni materijal, pa stručni/e radnici/e sami/e improvizuju didaktički materijal i asistivnu tehnologiju, a ovlaštena ispostava za ovu školu je RC Kotor. Škola ima svega dva udžbenika na Brajevom pismu.

Ovo je jedina škola u Nikšiću koja ima integrisano odjeljenje, pa timom za inkluzivno obrazovanje koordinira logopedica. Školu pohađa 821 učenika/ca, a 36 djece ima rješenje o usmjeravanju, od čega 20 djece pohađa nastavu u integrisanom odjeljenju, a 16 djece u redovnim odjeljenjima po prilagođenom planu i programu, sa ukupno angažovanih 12 asistenata/tkinja. 18 je učenika sa autizmom, što direktorica i koordinatorka za inkluziju ocjenjuju kao najveći izazov i ukazuju na nedostatak saradnje sa Komisijom za usmjeravanje. Dvoje učenika/ca su korisnici/e kolica pa ih, zbog unutrašnje nepristupačnosti, unose i iznose, što je praksa koja se ne smije nastaviti.

U pedagoško-psihološkoj službi su zaposleni/e psiholog/škinja, pedagog/škinja i logoped/ica, a u integrisanom odjeljenju zaposlena/e su dva/ije (2) defektologa/škinje. Škola je tražila da zaposli još najmanje jednog/u asistenta/kinju, a iskazuje potrebu i za zaposlenjem još jednog/e defektologa/škinje, logopeda/ice, oligofrenologa/ice. Asistenti/kinje su većinom sa visokom stručnom spremom, a dva (2) asistenta/kinje su osobe sa invaliditetom. Monitoring tim je ukazao da bi se asistenti/kinje trebali/e zapošljavati u skladu sa potrebama učenika/ca, a ne na osnovu smetnje. Saradnja sa Komisijom za usmjeravanje djece u vaspitno-obrazovni sistem je loša, pa rješenja kasne i dostavljaju

se školi i nakon tri mjeseca po upisu djece. Usmjeravanje u ovu školu nije u skladu sa njenim kapacitetima, jer se dominantno usmjeravaju djeca iz spektra autizma, odnosno po principu vrste smetnje, a ne po mjestu stanovanja. Prema kazivanju direktorke i koordinatorke djeca sa fizičkim invaliditetom se usmjeravaju u OŠ “Mileva Lajović Lalatović” Nikšić, jer ta škola ima lift, a djeca sa autizmom, intelektualnim i psiho-socijalnim invaliditetom u OŠ “Olga Golović”, što je takođe neprihvatljivo i predstavlja svojevrsno grupisanje i segregaciju djece prema vrsti invaliditeta. Ni jedno dijete sa invaliditetom iz OŠ “Olga Golović” nije usmjereno u gimnaziju.

ITP sačinjavaju i šalju svim srednjim školama. U integrisanom odjeljenju rade sa malim grupama, a djeca imaju i individualne tretmane kod logopeda/ice. Dio vremena djeca provode u senzornoj sobi, dok škola ima u planu da pravi ljetnju učionicu. U izradi IROP-a ne učestvuju predstavnici/ce Dnevnog centra, niti škola učestvuje u izradi IPR. ITP ne dobijaju iz vaspitno-obrazovnih ustanova, a dva korisnika/ce Dnevnog centra prema riječima sagovornica više borave u njemu nego u školi. Učenici/e sa tjelesnim smetnjama su oslobođeni/e fizičkog vaspitanja. Prema riječima sagovornica u ovu školu se upisuju učenici/e sa najtežim psiho-fizičkim i intelektualnim smetnjama. Mobilni tim im ne pruža podršku. Problemi na koje ukazuju je nedostatak systemske saradnje, a nema ni praćenja uspjeha. Učenici/e u integrisanom odjeljenju borave 2 sata, a zbog nedostatka kadra nije bilo uslova da se poveća vrijeme boravka u školi. Prema kazivanju sagovornica nedostaje angažovanje medicinske sestre/tehničara. Svi asistenti/kinje rade i u redovnom i u integrisanom odjeljenju. Logopedu/ici je normativ 27 djece sa govorno-jezičkim smetnjama, a radi sa 60 djece. Saradnja sa Resursnim centrom je dobra što se tiče materijala, ali izostaju obilasci na terenu.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede elementi pristupačnosti iz člana 9 Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, odnosno da se izvrši adaptacija i opremanje radi nesmetanog pristupa, kretanja i boravka i rada u školi, uključujući adekvatno opremanje senzorne sobe i prilagođeni nastavni materijal;*
- *Da se zaposli još stručnih saradnika/ca i asistenata/tkinja u nastavi shodno rješenjima i potrebama djece, kao i radi stvaranja uslova za duži boravak djece u školi;*

- *Da se unaprijedi saradnja sa Komisijom za usmjeravanje, vaspitno-obrazovnim ustanovama i Zavodom za zapošljavanje Crne Gore;*
- *Da se unaprijedi saradnja sa dnevnim centrom i sektorom zdravstva.*
- *Da se izmijeni Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama, na način da se asistenti/kinje u nastavi dodjeljuju djeci u skladu sa potrebama, a ne prema smetnji;*
- *Da se izmijene normativi i standardi za stručne saradnike/ce;*
- *Da se prati kvalitet rada sa djecom sa smetnjama u razvoju;*
- *Da se prati saradnja između predškolskih ustanova i škola, kao i realizacija IROP-a i ITP-a;*
- *Da se prati saradnja sa dnevnim centrima i proširi saradnja na zdravstveni sistem, kao i prati usklađivanje IROP-a i ITP-a.*

Centar za djecu sa posebnim potrebama pri JZU Dom zdravlja Nikšić je otvoren 2016. godine, a angažovana su tri pedijatra/ice ugovorima o dopunskom radu, psiholog/škinja, logoped/ica, socijalni/a radnik/ca i dva fizioterapeuta/kinje.

Centar je pristupačan za osobe sa invaliditetom, međutim prostor u kome rade psihološkinja i logopedica je mali i potpuno neprilagođen za rad sa djecom. U dijelu zgrade u kojoj se nalaze ove prostorije nema ni toaleta. Fizioterapeuti/kinje rade sa djecom u drugoj prostoriji koja je predviđena za fizikalnu terapiju i nemaju adekvatan kontakt i saradnju.

U Centru je registrovano 2925 kartona, kod psihologa/škinje se javilo 1411 djece, a kod logopeda/ice 1254 djece. U Centar se dolazi po uputu pedijatra/ice, drugog ljekara ili na inicijativu roditelja, a veliki broj djece je upućen i od strane Centra za socijalni rad. Iz Centra ukazuju na nedostatak sistematskog pregleda od najranijeg uzrasta, a nijesu ni dio zdravstvenog informacionog sistema, pa se tretmani evidentiraju na pedijatra/icu, jer se stručni/e radnici/e vode kao nemedicinski kadar. U centru se radi sa svom djecom sa smetnjama u razvoju, ali dolaze i djeca tipičnog razvoja. Zbog nepostojanja adekvatnih baza podataka ne može se utvrditi koliko djece je sa kojom vrstom smetnje. Iz sistema se može izvući samo broj pruženih usluga. Najmlađe dijete je imalo sedam mjeseci, a rade sa djecom do 15 godina. U posljednje vrijeme se kod psihologa/škinje dolazi i bez uputa.

Naziv Centra je diskriminišući, neadekvatnog i odvrćajućeg naziva,

pa roditelji izbjegavaju da dovode djecu. Nema sistematskih pregleda kod logopeda/ice u ranom uzrastu. U primarnoj zdravstvenoj zaštiti radi samo jedan logoped/ica tako da sa djecom starijom od 15 godina i sa odraslima (npr. poslije moždanog udara) niko ne radi. Na fizikalnu terapiju djeca idu i sa tri mjeseca, ali se kod psihologa/škinje i logopeda/ice javljaju znatno kasnije, dok djeca sa autizmom dolaze oko druge godine života. Djeca imaju u prosjeku po jedan tretman mjesečno što je, prema konstataciji svih, nedovoljno i pored napora koji ulažu stručne radnice. Dakle, broj djece kojima se pružaju usluge u Centru u odnosu na broj stručnih radnika/ca implicira da usluge ne mogu biti kvalitetno i u kontinuitetu pružene u potrebnoj mjeri na osnovu individualnih potreba korisnika/ca. Psihološkinja Centra pruža psiho-socijalnu podršku roditeljima djece sa invaliditetom, ali na nivou neformalne usluge, koja nije predviđena internim aktima i propisima, jer zvanično savjetovalište za roditelje ne postoji. Psiholog/škinja realizuje i grupne tretmane sa roditeljima jednom mjesečno. Centar nema senzornu sobu, već samo prostoriju za fizikalnu terapiju. Zaposleni nemaju kontinuiranu edukaciju, niti je razvijena sistematska saradnja sa sektorom obrazovanja i socijalne zaštite, niti sa sistemom ranog razvoja.

Na nivou Doma zdravlja Nikšić zaposleno je 297 lica, među kojima ni jedna osoba sa invaliditetom, a ni ova zdravstvena ustanova nema protokole o postupanju prema osobama sa invaliditetom. Dom zdravlja ima lift, pristupne rampe i taktilne trake vodilje.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se izmijeni naziv Centra u skladu sa Konvencijom UN-a o pravima djeteta i Konvencijom UN-a o pravima osoba sa invaliditetom;*
- *Da se obezbijedi veći i opremljeniji prostor za rad sa djecom;*
- *Da se rad psihologa/škinja i logopeda/ica umreži sa radom fizioterapeuta/kinja;*
- *Da se zaposli dovoljno stručnih saradnika/ca kako bi djeca imala dva do tri puta nedjeljno individualne tretmane;*
- *Da se obezbijedi psiho-socijalna podrška za roditelje djece sa smetnjama u razvoju.*

4.6. Posjeta opštini Pljevlja

Sedma i osma terenska posjeta Monitoring mehanizma je realizovana u opštini Pljevlja 28. i 29. marta 2024. godine. Realizovane su posjete: JU Centar za socijalni rad Pljevlja; JU Dnevni centar za djecu sa smetnjama u razvoju i lica sa invaliditetom Pljevlja; Jedinica Centra za djecu sa posebnim potrebama pri Domu zdravlja u Pljevljima; JPU "Eko bajka"; JU OŠ "Boško Buha" i JU Srednja stručna škola Pljevlja.

Zatečeno stanje i zapažanja:

Centar za socijalni rad Pljevlja, osim prilazne rampe koja je nedovoljno prilagođena, nije pristupačan za osobe sa invaliditetom, do kancelarija na spratu vode stepenice, sa uskim hodnicima i nepropisno postavljenim taktilnim trakama. Ulaz za osobe sa invaliditetom je sa druge strane objekta, kancelarije su male, a vrata za ulazak u iste van standarda. Takođe, nije obezbijeđen tumač na znakovni jezik, a nemaju ni obilježena mjesta za parkiranje vozila sa znakom pristupačnosti za OSI.

Prema strukturi zaposlenih na osnovu izvještaja iz 2022. godine koji se nalazi na sajtu Ustanove u područnoj jedinici Pljevlja zaposleno je 12 lica sa visokom stručnom spremom; troje (3) sa srednjom stručnom spremom i jedno (1) lice sa trećim stepenom, dok je u područnoj jedinici Žabljak dvoje (2) zaposlenih sa visokom stručnom spremom i dvoje (2) sa srednjom stručnom spremom. Dakle, u Pljevljima je 16 zaposlenih, a na Žabljaku četvero (4). Među zaposlenima nije ni jedna osoba sa invaliditetom. Broj i struktura zaposlenih ukazuje na deficitarnost kadra za pružanje kvalitetnije usluge i opterećenje zaposlenih u odnosu na broj predmeta i veličinu teritorije koju opslužuju. Voditelji slučaja vode predmete u oblastima u kojima su zaposleni, što može da dovede do neujednačenosti u vezi sa obrađenim predmetima i opterećenjem svih službenika/ca.

Od 152 korisnika/ce lične invalidnine na kraju 2023. godine, 40 je djece, dok je 2070 korisnika/ca tuđe njege i pomoći, od čega 32 djece. Dalje, prema raspoloživim podacima izdato je 119 rješenja za naknadu roditelju/staratelju, a 34 rješenja roditeljima djece do 18 godina, ukupno 152 rješenja. Navedeni podaci ukazuju na određena odstupanja između broja djece sa smetnjama u razvoju koja ostvaruju prava iz

socijalne i dječije zaštite, sa jedne strane i broja roditelja koji koriste naknadu, sa druge strane.

U 2023. godini 15 lica je lišeno poslovne sposobnosti, a pretežan razlog prema kazivanju direktorke je smještanje u Dom za stare.

Od usluga razvijen je geronto program, usluge dnevnog centra i dnevnog boravka za odrasla i stara lica sa invaliditetom. Personalna asistencija nije razvijena. Izdata su 23 rješenja za usluge dnevnog centra. Gerontodomačice uslugu pružaju po 8h, 16h ili 24h mjesečno po korisniku/ci, što je zajednički konstatovano kao veoma malo. Za uslugu gerontodomačica izdato je 65 rješenja (4 osobe sa invaliditetom starije od 65 godina koriste ovu uslugu), program sprovodi Crveni krst Crne Gore, a fakture dostavlja Ministarstvu rada i socijalnog staranja. Crveni krst sa gerontodomačicama zaključuje ugovor o djelu, a prema kazivanju Centar za socijalni rad povremeno prati realizaciju plana gerontodomačica (usluga pomoć u kući). Cijena usluge je 4,07 po satu.

Dalje, socio-ljekarska komisija je tokom 2023. godine postupala u oko 250 zahtjeva iz nadležnosti Centra za socijalni rad, dok je oko 500 zahtjeva na čekanju. Predstavnici CSR nijesu članovi komisije.

Sajt Centra za socijalni rad nije ažuriran i ne sadrži informacije o načinu ostvarivanja prava iz domena njegovog rada i nadležnosti. Sajt nije prilagođen za osobe sa invaliditetom. Centar nema bazu podataka o broju osoba sa invaliditetom, niti bazu podataka za djecu sa smetnjama u razvoju. Centar nema službu savjetovališta za roditelje, kao ni adekvatnu prostoriju za kontakte i razgovore. Monitoring tim je obaviješten da područna jedinica Žabljak ne posjeduje ni službeno vozilo.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede svi elementi pristupačnosti iz člana 9 Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom radi nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada osoba sa invaliditetom;*
- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta u skladu sa potrebama korisnika/ca i CSR;*
- *Da se zaposli osoba sa invaliditetom u skladu sa zakonom;*
- *Da se vode posebni registri korisnika/ca prava po oblastima i uzrastu (djeca sa smetnjama u razvoju, korisnici/e lične invalidnine,*

dodatka za njegu i pomoć, dječijeg dodatka, MOP-a, naknade roditelju/staratelju djeteta sa smetnjama u razvoju i sl.);

- Da se Centar umreži sa sistemom ranog razvoja i razvije sistemski međusektorska saradnja;*
- Da se organizacija rada uredi na način koji bi obezbijedio ekspertizu voditelja slučaja, u smislu oblasti, sektora i uzrasta korisnika/ca, u skladu sa zakonom;*
- Da se razmotri mogućnost smjenskog rada i/ili preraspodjele radnog vremena u skladu sa potrebama korisnika/ca i CSR;*
- Da se intenziviraju terenske posjete, naročito u slučajevima porodičnog nasilja, zanemarivanja, zlostavljanja, izvršavanja sudskih odluka i sl.*

U JU Dnevni centar za djecu sa smetnjama u razvoju i lica sa invaliditetom Pljevlja boravi 35 korisnika/ca, i to 23 koristi usluge Dnevnog boravka za djecu i mlade i 12 usluge Dnevnog boravka za osobe sa invaliditetom preko 27 godina (14 korisnica i 21 korisnik). Sedmero (7) je djece predškolskog uzrasta koja pohađaju i vrtić. U Dnevni centar, prema kazivanju v.d. direktora, prethodne godine je u prosjeku dolazilo samo 16-17 korisnika/ca, dok za tekuću godinu taj prosjek iznosi 19-20, a povremeno 22 korisnika/ce. Podrška za djecu predškolskog uzrasta se realizuje kroz individualne tretmane dva puta nedjeljno po sat vremena što je, prema konstataciji svih, relativno mali broj časova podrške, kao i kroz grupne tretmane. Dolazak manjeg broja korisnika/ca i njihov relativno kratak boravak biće predmet daljeg praćenja i interesovanja monitoring tima, pa je konstatovano da je potrebno mijenjati i širiti opis usluga. Svi korisnici/ce imaju rješenja o osmočasovnom korišćenju usluge, međutim jedan broj njih boravi po jedan ili dva sata dnevno. Dnevni centar ima 20 zaposlenih, i to: jedan (1) logoped/ica, dva (2) psihologa/škinje, dva (2) pedagoga/škinje, jedan (1) defektolog/škinja (oligofrenolog/škinja), jedan (1) fizioterapeut/kinja, jedan (1) radni instruktor/ka, jedna (1) medicinska sestra/tehničar i osam (8) stručnih radnika/ca. Konstatovano je da nedostaje kadra, pogotovo logopeda/ica.

Objekat Dnevnog centra je trospratni i prilagođen je za djecu sa smetnjama u razvoju korisnike/ce kolica i slabe pokretljivosti. Centar ima svu potrebnu opremu za pružanje usluga, posjeduje senzornu sobu i opremu za fizikalni tretman. Soba za fizikalni tretman je mala u odnosu

na opremu koja se u njoj nalazi i prilagođena je samo za individualni rad. Prostorije za rad sa djecom i mladima sa smetnjama u razvoju i odraslim osobama sa invaliditetom su odvojene. Imaju jedno vozilo za prevoz i organizovani prevoz za 18 korisnika/ca, a neki korisnici/ce su udaljeni i po 20 km od Dnevnog centra.

Dalje, konstatovano je da nije razvijena saradnja u izradi Individualnog plana rada i Individualno - razvojno obrazovnog plana jer stručni radnici iz jedne ustanove ne učestvuju u izradi plana u drugoj ustanovi. IROP se ne primjenjuje dosljedno i u cjelosti pa, prema kazivanju direktora, od 2023. godine ne sarađuju sa Komisijom za usmjeravanje u vezi sa realizacijom individualnih planova. Dnevni centar ne pruža sistemске usluge savjetovanja za roditelje, osim konsultacija.

Prema kazivanju direktora svakog petka se organizuje druženje izvan Dnevnog centra sa sugrađanima/kama što predstavlja dan za šetnju, druženje i relaksaciju. Saradnja sa Centrom za socijalni rad je, prema kazivanju direktora, dobra, dok ona izostaje kada je u pitanju jedinica za podršku djeci sa smetnjama u razvoju pri Domu zdravlja Pljevlja.

Plan budžeta za 2024. godinu je 337.190 eur (opština, MRSS 50.000, donacije 10.000-20.000) a u 2023. godini utrošeno 277.000 eur.

Konačno, prema evaluaciji kvaliteta pruženih usluga u Dnevnom centru ocjena od strane roditelja je 4.77. Utisak monitoring tima je da broj djece i korisnika/ca kojima se pružaju usluge u centru u odnosu na broj stručnih radnika/ca i saradnika/ca implicira da usluge mogu biti kvalitetno i u kontinuitetu pružene u potrebnoj mjeri na osnovu individualnih potreba korisnika/ca, ali da treba raditi na prevazilaženju relativno kratkog boravka pojedinih korisnika/ca, kao i na podsticaju da usluge Centra redovno koriste svi sa kojima ova ustanova ima zaključen ugovor.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se omogući pružanje kontinuiranih usluga primarno djeci sa smetnjama u razvoju i sačini analiza potreba, uključujući djecu predškolskog uzrasta;*
- *Da se Dnevni centar umreži sa jedinicom Centra za podršku djeci sa smetnjama u razvoju pri Domu zdravlja Pljevlja i sistemom ranog razvoja;*

- *Da se uspostavi sistemska saradnja sa Komisijom za usmjeravanje, Centrom za socijalni rad i ustanovama vaspitanja i obrazovanja;*
- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta i zaposle nedostajući stručni radnici/e i saradnici/e, a sve u skladu sa potrebama korisnika/ca, kao i konstatovanom potrebom mijenjanja usluga;*
- *Da se uvede savjetovalište za roditelje djece sa smetnjama u razvoju.*

Jedinica Centra za djecu sa posebnim potrebama pri Domu zdravlja Pljevlja je otvorena prije 12 godina, a ona još uvijek nije funkcionalna, pa u njoj nijesu angažovani ni psiholog/škinja ni logoped/ica. Po sistematizaciji je predviđeno mjesto pedijatra/ice i medicinske sestre/tehničara. U Jedinici centra je angažovana fizioterapeutkinja, ali formalno-pravno je u ugovornom odnosu sa Domom zdravlja. Pedijatar/rica se angažuje ugovorom o dopunskom radu. Usluge fizioterapeutkinje za prethodnu godinu koristilo je oko 100 djece sa smetnjama u razvoju i “riziko” bebe, dok dokumentaciju pedijatra/ice vodi medicinska sestra koja je povremeno angažovana. Dom zdravlja ima 130 zaposlenih, a nije zaposlena ni jedna osoba sa invaliditetom. U jedinici centra postoji toalet pristupačan za osobe sa invaliditetom, a uslovi i oprema u prostoriji u kojoj se pružaju usluge fizioterapije su potpuno neadekvatni.

Prostorije jedinice Centra su male i potpuno neprilagođene za rad sa djecom sa smetnjama u razvoju. Nemaju zvaničnu evidenciju o broju kartona, odnosno broju djece korisnika/ca usluga, niti o vrsti pruženih usluga. Prema kazivanju sagovornika/ca više puta su se obraćali Ministarstvu zdravlja sa informacijama o stanju i potrebama jedinice, ali da nijesu dobijali odgovore.

Pri Domu zdravlja je angažovan jedan/na logoped/ica, čije usluge koristi 27 djece na tretmanima jednom mjesečno. Jedinica Centra nema uvid u evidencije Doma zdravlja (fizijatar/rica, logoped/ica), niti evidencije KCCG i sistema ranog razvoja. Takođe, nije uspostavljeno ni savjetovalište za roditelje, a izostaje saradnja i sa Dnevним centrom i ustanovama socijalne i dječije zaštite. Ova jedinica nema ni neophodnu opremu za rad (računari, asistivna tehnologija, didaktički materijal i dr.).

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se izvrši rekonstrukcija, adaptacija i opremanje Centra, radi uspostavljanja nesmetanog rada i pružanja kvalitetnih i kontinuiranih usluga i podrške djeci sa smetnjama u razvoju;*
- *Da se preimenuje naziv Centra u skladu sa terminologijom iz Konvencije UN-a o pravima djeteta i Konvencije UN-a o pravima lica sa invaliditetom;*
- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta i zaposli kadar, u skladu sa potrebama korisnika/ca;*
- *Da se organizacija rada uredi na način da se usluge primarno pružaju djeci sa smetnjama u razvoju;*
- *Da se Centar umreži sa Kliničkim centrom Crne Gore i sistemom ranog razvoja, uključujući i Centar za socijalni rad;*
- *Da se uvede savjetovalište za roditelje djece sa smetnjama u razvoju.*

Javnu predškolsku ustanovu “Eko bajka” Pljevlja u pet objekata, uključujući i objekat na Žablaku, pohađa 750 djece, a angažovan je jedan pedagog/škinja i jedan defektolog/škinja. Nemaju angažovanog psihologa/škinju jer je normativ na 900 djece jedan (1) psiholog/škinja.

Na Žablaku je upisano preko 100 djece, bez ijednog asistenta/kinje u nastavi za kojim/kojom postoji STVARNA potreba. Vrtić pohađa 15 djece sa rješenjem o usmjeravanju, od čega je za devetoro (9) djece određena asistencija u nastavi. Prema kazivanju direktorke sva djeca sa smetnjama u razvoju nemaju rješenje o usmjeravanju. Ukazuje na nedostatak asistenata/tkinja u nastavi, a trenutno ih je angažovano pet (5). Jedno dijete je korisnik/ca kolica, dok su ostala djeca sa elementima iz spektra autizma.

List praćenja, IROP i plan rada se usklađuju u saradnji sa roditeljima i zavisno od potreba djeteta.

Vrtić nema saradnju sa Dnevnom centrom u izradi Individualno-razvojnih planova, niti sa Domom zdravlja, dok je prema kazivanju direktorke saradnja sa Komisijom za usmjeravanje korektna. Vrtić dostavlja škola portfolio za svako dijete ali, prema kazivanju direktorke, nema interesovanja za takav materijal. Među zaposlenima nema osoba sa invaliditetom, a sa roditeljima nemaju formalno savjetovanje, osim programa brižne porodice.

Ova ustanova ima elemente pristupačnosti za osobe sa invaliditetom, uključujući korisnike/ce kolica. Objekat je prostran, ima potrebnu infrastrukturu, opremu i sredstva za pružanje usluge djeci sa smetnjama u razvoju. Sala predviđena za konzumiranje hrane je na nižem nivou od ostalih prostorija, pa ima pristupnu rampu koja nije u potpunosti funkcionalna (previsok stepen nagiba i kraj iste udara u zid). Takođe, nedostaju obilježja i oznake na Brajevom pismu, a nemaju ni senzornu sobu za koju je najavljeno opremanje. I ovaj vrtić karakteriše „prena-trpanost“ jer oko 42 djece u prosjeku boravi u grupi, a optimalan broj je 25 djece.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se predškolska ustanova u potpunosti prilagodi djeci sa smetnjama u razvoju i osobama sa invaliditetom, odnosno da se obezbijede nedostajući elementi pristupačnosti;*
- *Da se radi uspostavljanja sistemskog pristupa predškolska ustanova umreži sa sistemom ranog razvoja, Centrom za podršku djeci sa smetnjama u razvoju pri Domu zdravlja, kao i Centrom za socijalni rad;*
- *Da se sistemska saradnja uspostavi i sa Komisijom za usmjeravanje, ustanovama obrazovanja, kao i sa Dnevnim centrom;*
- *Da se sistematizuje i zaposli nedostajući kadar, uključujući logopede/ice, a u skladu sa brojem i potrebama djece sa smetnjama u razvoju;*
- *Da se zaposli osoba sa invaliditetom u skladu sa zakonom.*

Monitoring tim je dao sljedeće opšte preporuke:

- *Da se rad asistenata u nastavi kontroliše kroz ocjenjivanje i reviziju licenci, odnosno uredi u skladu sa sistemom licenciranja pružalaca usluga socijalne i dječije zaštite;*
- *Da se povećaju koeficijenti i uvede beneficirani radni staž za zaposlene koji direktno pružaju usluge djeci sa smetnjama u razvoju (psiholozi/škinje, njegovatelji/ce, defektolozi/škinje, logopedi/ce, spec. pedagozi/škinje i dr.).*

JU OŠ “Boško Buha” Pljevlja pohađaju 392 učenika/ce, od čega 20 djece sa rješenjem o usmjeravanju, a za sedmoro (7) djece je određena

asistencija u nastavi. Integrisano odjeljenje takođe pohađa sedmero (7) djece. Angažovana su četiri (4) asistenta/kinje u nastavi. U školi je angažovan jedan defektolog/škinja, jedan pedagog/škinja i jedan stručni/a radnik/ca, a koji sa direktorom ustanove, čine tim za inkluziju. Pedagog je ujedno i koordinator za inkluzivno obrazovanje. Za psihologa/škinju nemaju normativ. Jedan učenik/ca korisnik/ca kolica sa kombinovanim smetnjama pohađa integrisano odjeljenje. Prema kazivanju pedagoga škola sačinjava tranzicione planove za djecu koja nastavljaju sa srednjoškolskim obrazovanjem, dok nemaju saradnju sa Dnevним centrom pri izradi IROP-a i IPR-a, kao ni sa predškolskim ustanovama u vidu dostavljanja portfolija, odnosno ITP-a.

Škola ima prilaznu rampu, kao i toalet pristupačan za osobe sa invaliditetom, ali zbog nedostatka lifta učionicama i kabinetima na spratu ne mogu pristupiti korisnici/e kolica. Senzorna soba nije opremljena prema standardima, posjeduju Beringerov aparat za ispravljanje govora kod djece sa govorno-jezičkim smetnjama, a za prilagođeni materijal se sami snalaze. Fiskulturna sala nije renovirana od otvaranja škola i u lošem je stanju. Škola posjeduje sopstveni prevoz sa sistemom za praćenje kretanja. Škola pruža i uslugu produženog boravka.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede svi elementi pristupačnosti iz člana 9 Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, odnosno da se izvrši adaptacija i opremanje objekta radi nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada u školi, uključujući savladavanje visinskih razlika;*
- *Da se sistematizuje i zaposli nedostajući kadar, uključujući asistente/kinje u nastavi, shodno rješenjima o usmjeravanju i potrebama djece sa smetnjama u razvoju, kao i radi stvaranja uslova za duži boravak djece u školi;*
- *Da se uspostavi sistemska saradnja sa Komisijom za usmjeravanje, vaspitno - obrazovnim ustanovama i Dnevним centrom.*

JU Srednju stručnu školu Pljevlja pohađa 640 učenika/ca, od čega 10 učenika/ca sa rješenjem o usmjeravanju. Prema kazivanju direktora četvoro djece nije usmjereno zbog, u suštini, otpora roditelja. Škola ima pristupnu rampu, kao i toalet u prizemlju pristupačan za osobe sa invaliditetom. Za savladavanje visinske razlike nemaju lift, pa se ranije

za učenika/cu koji je koristio/la kolica nastava odvijala u prizemlju. Pojedini kabineti su renovirani i dobro opremljeni, međutim nemaju fiskulturnu salu.

Škola ima 99 zaposlenih, a 50 u Centru za obuku koji se nalazi u dvorištu škole i koji nije pristupačan za osobe sa invaliditetom. Ni u Školi, ni u Centru, nije zaposlena ni jedna osoba sa invaliditetom.

U nastavi su angažovana tri (3) asistenta/kinje, dok je za dva (2) učenika/ce određen asistent/kinja u nastavi. Ova ustanova sačinjava tranzicione planove za učenike/ce koji nastavljaju sa visokom školom, kao i za potrebe Zavoda za zapošljavanje Crne Gore. Škola nema tim i koordinatora za inkluzivno obrazovanje, niti komunikaciju sa Komisijom za usmjeravanje već se, prema kazivanju, djeca usmjeravaju prema željama roditelja. Škola nema saradnju ni sa Centrom za stručno obrazovanje, a nedostaje i prilagođena literatura.

Informacije o postupanju socijalnih službi prema učenici ove škole, sa smetnjama u razvoju, razvedenih roditelja, a koja je odrasla sa ocem i stricem korisnicima psihoaktivnih supstanci, bila je predmet daljeg interesovanja i postupanja Zaštitnika.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede svi elementi za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad djece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom, u Školi i Centru za obuku, uključujući savladavanje visinskih razlika i pristupačnu fiskulturnu salu;*
- *Da se formira tim za inkluziju i imenuje koordinator/ka za inkluzivno obrazovanje, uključujući sistematizaciju i zaposlenje nedostajućih stručnih radnika/ca;*
- *Da se zaposli osoba sa invaliditetom u skladu sa zakonom;*
- *Da se uspostavi sistemska međusektorska saradnja sa osnovnim školama, Komisijom za usmjeravanje djece u vaspitno - obrazovni program, Centrom za stručno obrazovanje, Centrom za socijalni rad i Zavodom za zapošljavanje Crne Gore;*
- *Da se djeci sa smetnjama u razvoju omogući nesmetano srednje stručno obrazovanje u skladu sa svojim mogućnostima i na osnovu IROP-a (modularno obrazovanje);*

- *Da se formira poseban registar djece sa smetnjama u razvoju sa ažuriranim podacima i dokumentacijom potrebnom za kvalitetno obrazovanje (rešenja, IROP, ITP i dr.).*

4.7. Posjeta opštini Kotor

Deveta i deseta posjeta Nezavisnog mehanizma realizovane su 28. i 29. maja 2024. godine, u opštini Kotor. Realizovane su posjete: JU Resursni centar za sluh i govor „Dr Peruta Ivanović”; JZU Specijalna bolnica za psihijatriju Kotor i JU Dom Starih Grabovac Risan; JU Centar za socijalni rad za opštine Kotor, Tivat i Budva i JU OŠ “Njegoš” Kotor.

Zatečeno stanje i zapažanja:

U **JU Resursni centar za sluh i govor „Dr Peruta Ivanović”** organizovano je predškolsko vaspitanje i obrazovanje, osnovno i srednje stručno obrazovanje. Na smještaju u internatu je 13 djece iz različitih krajeva države (šestoro iz Bijelog Polja). Ustanovu pohađa 100 učenika/ca sa fizičkim, senzornim i kombinovanim smetnjama, dok je 300 korisnika/ca usluga ove ustanove. Djeca sa roditeljima dolaze u internat 6 do 7 puta godišnje na sedmodnevne tretmane. Vizija je da se smanji broj djece koja će boraviti u internatu, a da se poveća broj djece koja će dolaziti na tretmane. Svi korisnici/e internata vikendom odlaze kući osim korisnika/ca iz Bijelog Polja. Među korisnicima/ama su djeca sa smetnjama sluha sa cerebralnom paralizom, zbog čega imaju tretmane kod fizioterapeuta/kinje i oligofrenologa/škinje.

Pri Resursnom centru se pruža i usluga Dnevnog boravka za koju još uvijek nije izdata licenca, a usluge koristi 10 djece od čega je jedno korisnik/ca kolica.

U odnosu na preporuku Zaštitnika iz aprila 2024. godine koja je data Ministarstvu prosvjete, nauke i inovacija i Resursnom centru da u međusobnoj saradnji rade na daljem jačanju kadrovskih kapaciteta Resursnog centra, a posebno u pogledu angažovanja stručnih kadrova, tokom posjete monitoring tim je obaviješten da je prema novom aktu o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji unaprijeđena kadrovska struktura, odnosno da je predviđeno 10 radnih mjesta za logopeda/icu, od čega je angažovano osam (8); kao i radna mjesta za

oligofrenologe/škinje, socijalne radnike/ce; fizioterapeute/kinje i dr.

Od 82 zaposlenih, osmero (8) je osoba sa invaliditetom.

Pristupačnost Resursnog centra nije na zadovoljavajućem nivou, objekat je u lošem infrastrukturnom stanju, pa osim pojedinih osnovnih elemenata pristupa, nedostaje lift, elektromotorne rampe, nema natpisa na Brajevom pismu i traka vodilja, kao ni toaleta za osobe s invaliditetom. Primijećeno je da se u komunikaciji koristi neadekvatna terminologija kada se govori o djeci i osobama s invaliditetom.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede svi elementi za nesmetan pristup, kretanje, boravak i rad djece sa smetnjama u razvoju i osoba sa invaliditetom, uključujući savladavanje visinskih razlika;*
- *Da se ojačaju kadrovski kapaciteti za direktan rad u nastavi sa djecom sa smetnjama u razvoju;*
- *Da se koristi adekvatna terminologija kada se govori sa ili o djeci i osobama sa invaliditetom.*

U **JZU Specijalna bolnica za psihijatriju Kotor** boravi 240 lica, i to na odjeljenju za akutne psihoze; odjeljenju za produženo liječenje; odjeljenju za liječenje bolesti zavisnosti; odjeljenju za forenzičko - sudsku psihijatriju i otvorenom odjeljenju za akutne psihoze. Odjeljenja su podijeljena na muška i ženska. Među korisnicima/ama ima i onih koji su hospitalizovani preko 20 godina, kao i mlađih od 18 godina života, što je praksa koju je neophodno prevazići. Prema dobijenim informacijama u ustanovi boravi samo jedna osoba kojoj je utvrđen status osobe s invaliditetom, što je podatak koji izaziva pažnju, odnosno potencijalno ukazuje da dugoročna stanja iz spektra izazova i promjena mentalnog zdravlja (psiho-socijalno) nijesu prepoznata kao invaliditet, što nije saglasno sa Konvencijom. Ipak, direktor Ustanove ukazuje da, a polazeći od pretpostavke dugoročnog stanja, više od polovine korisnika/ca *de facto* jesu osobe sa invaliditetom.

Ustanova nije adekvatno tehnički opremljena, odnosno ne ispunjava ni minimalne uslove pristupačnosti, pa ni samog pristupa odjeljenima. Dakle, nema elemenata za savladavanje visinskih razlika, kao ni drugih elemenata neophodnih za nesmetano kretanje i boravak osoba sa invaliditetom.

Monitoring tim je obaviješten da informisani pristanak na liječenje i smještaj daje osoba o kojoj je riječ, i to u vidu pisanog pristanka pacijenta na smještaj, kao i pisanog pristanka pacijenta na liječenje u ZU Specijalna bolnica za psihijariju Dobrota Kotor. Međutim, problematizovalo se pitanje pristanka, odnosno da li ono ispunjava kriterijume informisanog pristanka, u vidu jasnih, razumljivih, potpunih i blagovremenih informacija, na osnovu kojih se pristanak i daje. Ono što proizilazi iz pisanih pristanka u koje je monitoring tim imao uvid jeste da zdravstveni radnik/ca i doktor/ka psihijatar/neuropsihijatar, za lice koje daje pristanak, potvrđuju da to lice razumije svrhu i eventualne posljedice smještaja u ZU Dobrota, te da je sposoban da da pisani pristanak na dobrovoljni bolnički tretman.

Iako je u pisanim pristancima navedeno da lice pristaje da se podvrgne predloženom medicinskom postupku, u obrascu pristanka nije navedeno o kojoj vrsti predloženog medicinskog postupka je riječ, odnosno izostaju podaci u vezi sa dijagnozom i prognozom ishoda; opisom i svrhom predloženog medicinskog postupka; vrstom i procjenom mogućih rizika, promjenom stanja poslije preduzimanja predložene medicinske intervencije i dr.

U ovoj ustanovi se koristi metoda fiksacije pacijenata/kinja, koje se upisuju u posebnu knjigu, sa kratkim opisom razloga zbog kojih se pribjeglo fiksaciji, a bilježi se i vrijeme fiksacije, odnosno defiksacije. Primijećeno je da je u jednom slučaju fiksacija trajala duže od dva sata. Prema kazivanju direktora svi pacijenti imaju telefone, s tim što je postojala praksa njihovog oduzimanja, što predstavlja barijeru u komunikaciji sa porodicom, a posebno kod priznanja da se doktori/ke uvijek ne javljaju na telefon po pozivu porodice.

Od 200 zaposlenih samo je jedna osoba sa invaliditetom. I ovu ustanovu karakteriše nedostatak kadra, u prvom redu nedostaju psihijatri/ce, kao i medicinski i tehnički kadar.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede elementi pristupačnosti iz člana 9 Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, odnosno da se izvrši adaptacija i opremanje odjeljenja radi nesmetanog pristupa, kretanja i boravka pacijenata/tkinja;*
- *Da se sistematizuju nedostajuća radna mjesta i/ili zaposli nedo-*

stajući kadar, uključujući zaposlenje osobe/a sa invaliditetom;

- Da pristanak pacijenata/tkinja na liječenje i smještaj u ustanovu zadovoljava kriterijume informisanog pristanka, u vidu jasnih, razumljivih, pristupačnih, potpunih i blagovremenih informacija, na osnovu kojih se pristanak i daje, samostalno i/ili kada je to potrebno uz podršku;*
- Da se fiksaciji pristupa samo kada to predstavlja jedini način otklanjanja opasnosti po zdravlje i bezbjednost tog pacijenta/kinje i drugih, kao apsolutno neophodni minimum, te da traje samo onoliko koliko je to nužno i neophodno, a ne duže od dva sata;*
- Da se eventualnom oduzimanju telefona od pacijenata pristupa u odgovarajućoj proceduri, odnosno da se eventualnom ograničenju prava iz člana 18 stav 1 tačka 9 i 11 Zakona o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica pristupa isključivo u skladu sa stavom 4 člana 18 ovog Zakona.*

U **JU Dom starih "Grabovac" Risan** boravile su 222 osobe, i to na Odjeljenju demencije 17 osoba; Palijativne njege 75 i Psihogerijatrije 130 osoba. Ukupni kapacitet Doma je 238 mjesta. Među korisnicima/ama je 50 lica lišeno poslovne sposobnosti, dok su za dva (2) lica postupci u toku, od kojih je jedan (1) pokrenuo Dom starih. U Domu boravi pet (5) lica starosti između 30 i 40 godina, što nije dobra praksa i ukazuje na nedostatak usluga za život u zajednici. Monitoring timu nije dat podatak o broju osoba sa invaliditetom.

Po svim odjeljenjima se vrši rangiranje korisnika/ca prema stepenu podrške, od I do IV stepena podrške, u odnosu na koju procjenu se određuje cijena usluge. Za korisnike koji su smješteni preko Ministarstva rada i socijalnog staranja cijena usluge se kreće u rasponu od 400 do 550 eura, dok je po ugovorima cijena od 400 do 750 eura. Ovo je praksa koju će monitoring mehanizam dalje pratiti, pogotovo sa aspekta ujednačenosti cijene koštanja i izbjegavanja moguće proizvoljnosti na štetu korisnika/ca.

Od 135 radno angažovanih nije zaposlena ni jedna osoba sa invaliditetom. Nedostaje stručnog kadra, uključujući medicinski kadar, a imaju dva (2) stalno zaposlena ljekara, kao i licenciranu ambulantu, dok angažuju ljekare konsultante koji dolaze na sedmičnom nivou.

Dom posjeduje ambulantno vozilo, kao i vozilo prilagođeno za korisni-

ke/ce kolica. Objekti Doma imaju elemente za savladavanje visinskih razlika (lift, rampa), ali nedostaju svi elementi pristupačnosti, kakve su taktilne trake i dr. Međutim, novi objekat u kojem je smješteno odjeljenje za demenciju i odjeljenje za palijativnu njegu je, u suštini, pristupačan za osobe sa invaliditetom i dobro je opremljen, za razliku od starog objekta koji zahtijeva rekonstrukciju i adaptaciju.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede elementi pristupačnosti iz člana 9 Konvencije UN-a o pravima osoba sa invaliditetom, odnosno da se izvrši adaptacija i opremanje svih odjeljenja Doma radi nesmetanog pristupa, kretanja i boravka korisnika/ca;*
- *Da se razdvoje odjeljenja za odrasla lica sa invaliditetom i stara lica;*
- *Da se zaposli nedostajući kadar shodno potrebama korisnika/ca, uključujući zaposlenje osoba sa invaliditetom;*
- *Da se vodi evidencija o osobama sa invaliditetom koje borave i koriste usluge Doma;*
- *Da se radi multisektorskog pristupa i pravovremenog reagovanja Dom umreži sa zdravstvenim sistemom i Centrom za socijalni rad;*
- *Da se realizuju obuke za stručne radnike/ce za izradu IPR, ZPP, IK.*

Centar za socijalni rad za opštine Kotor, Tivat i Budva ima 26 zaposlenih i nije zaposlena ni jedna osoba sa invaliditetom. U Kotoru su zaposlene dvije (2) voditeljke slučaja i jedna (1) stručna radnica na materijalnim davanjima. I ovoj ustanovi nedostaje stručnog kadra, što iz razloga nedovoljne motivisanosti za rad u ustanovama ovog tipa, što zbog deficitarnosti struke na evidenciji nezaposlenih.

Od elemenata pristupačnosti Centar ima hidrauličnu platformu za pristup objektu, kao i za savladavanje visinske razlike unutar objekta, međutim nedostaju drugi neophodni elementi, kakvi su toalet za osobe sa invaliditetom, natpisi na Brajevom pismu, adekvatna širina vrata i dr. Prema kazivanju direktorke obučeno je više zaposlenih za upravljanje hidrauličnom platformom.

Od usluga za život u zajednici do sada je izdato samo jedno rješenje za personalnu asistenciju, a izdaju rješenja i za usluge Dnevnog boravka za odrasla i stara lica i osobe sa invaliditetom, kao i za Dnevni centar

pri Resursnom centru Kotor. Takođe, razvijen je program gerontodomaćica prema kojem se usluge po korisniku/ci pružaju maksimalno dva sata dnevno i maksimalno dva puta sedmično.

Prema evidenciji Centra broj osoba kojima je potpuno oduzeta poslovna sposobnost je 33, a za dva (2) lica poslovna sposobnost je oduzeta djelimično. Prema kazivanju direktorke stručni/e radnici/e prate rad staratelja, ali nijesu imali inicijative za preispitivanje starateljstva.

Centar ne vodi evidenciju o broju osoba sa invaliditetom, već samo evidenciju o broju korisnika/ca prava, pa je npr. na nivou sve tri opštine korisnika/ca lične invalidnine 225, a korisnika/ca dodatka za njegu i pomoć 1.034. Problemizovana je participacija korisnika/ca personalne asistencije prema kojoj veliki finansijski teret pada na samog korisnika/cu i osobe sa invaliditetom dovodi do siromaštva, pa je u tom smislu neophodno mijenjati Pravilnik kojim je utvrđena visina participacije. Prema postojećem uređenju servisa personalne asistencije dovedena je u pitanje suština prava na samostalan život, odnosno izbor osoba sa invaliditetom.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede svi elementi nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada u Centru za socijalni rad za osobe smanjene pokretljivosti i osobe sa invaliditetom;*
- *Da se sistematizuje i zaposli nedostajući kadar u skladu sa potrebama Centra i samih korisnika/ca prava iz socijalne i dječije zaštite;*
- *Da se prilikom zasnivanja radnog odnosa vodi računa o zastupljenosti osoba sa invaliditetom i zaposli osoba/e sa invaliditetom u skladu sa zakonom;*
- *Da se obezbijedi sistemska i kontinuirana edukacija zaposlenih o Konvenciji UN-a o pravima lica sa invaliditetom, uključujući modele pristupa invaliditetu;*
- *Da se organizacija rada uredi na način koji bi obezbijedio ekspertizu voditelja slučaja, u smislu oblasti, sektora i uzrasta korisnika/ca;*
- *Da se vodi registar osoba sa invaliditetom;*
- *Da se Centar umreži sa sistemom ranog razvoja i razvije sistemsku međusektorsku saradnju.*

JU OŠ “Njegoš” Kotor ima 80 zaposlenih, a među njima nije ni jedna

osoba sa invaliditetom. Školu pohađa 910 učenika/ca, a u integrisanom odjeljenju je 10 učenika/ca, dok još sedmoro (7) učenika/ca sa rješenjem o usmjeravanju pohađa nastavu po redovnom programu. Integrisano odjeljenje pohađa učenica iz romsko - egipćanske populacije ali, prema kazivanju direktorke, nastavu uopšte ne pohađa i/ili ne pohađa redovno, što je bio razlog za preduzimanje mjera od strane škole, ali bez konkretnih rezultata. Monitoring mehanizam će nastaviti da prati ovaj slučaj uz podsjećanje da je osnovno obrazovanje obavezno. U integrisanom odjeljenju je petoro (5) djece sa autizmom dok, prema kazivanju direktorke, ima djece sa smetnjama koja nijesu prošla proces usmjeravanja. Trenutno u školi nema djece korisnika/ca kolica, osim jednog učenika/ce smanjene pokretljivosti. Na pitanje ko plaća troškove asistenata/tkinja u situacijama kada učenik/ca ima vannastavne aktivnosti, kao što je npr. ekskurzija, škola u prirodi i dr. obaviješteni smo da troškove snosi ili agencija ili škola.

Ova ustanova ima produženu jedinicu u Škaljarima koju pohađa 300 učenika/ca, a jedno je dijete sa rješenjem o usmjeravanju. Objekat produžene jedinice je u lošem infrastrukturnom stanju, a nedostaje i kadra, pa stručni tim iz Kotora putuje u Škaljare. Monitoring mehanizam će nastaviti da prati stanje u ovoj jedinici, koja zahtijeva ne samo infastrukturno, već i kadrovsko unaprjeđenje.

U školi su angažovana tri (3) asistenta/kinje, što nije dovoljno obzirom da je za devetoro (9) djece rješenjima o usmjeravanju određena asistencija u nastavi. Tim za inkluziju čine pedagoškinja, psihološkinja i defektološkinja.

Škola samoinicijativno organizuje sastanke sa predškolskim ustanovama, međutim takvu saradnju ne prati dostavljanje portfolija za svako dijete koje se upisuje u ovu školu, što nije dobra praksa. Škola sačinjava individualne tranzicione planove za prelazak iz osnovne u srednju školu, u čijoj izradi učestvuju i roditelji/staratelji, kao i stručni tim i nastavno osoblje obje škole.

Škola ima hidrauličnu platformu za savladavanje visinske razlike unutar objekta, kao i toalet za osobe sa invaliditetom koji nije u potpunosti pristupačan.

Monitoring tim je dao sljedeće konkretne preporuke:

- *Da se obezbijede svi elementi nesmetanog pristupa, kretanja, boravka i rada za djecu i odrasle sa invaliditetom;*
- *Da se preduzmu aktivnosti na rekonstrukciji i adaptaciji produžene jedinice u Škaljarima, uz obezbjeđenje svih infrastrukturnih i kadrovskih uslova za nesmetani vaspitno - obrazovni proces, uključujući uslove za inkluzivno obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju;*
- *Da Škola zaposli nedostajući kadar, uključujući dovoljan broj asistenata/kinja u nastavi;*
- *Da zaposli osobe sa invaliditetom u skladu sa zakonom;*
- *Da se umreži sa sistemom ranog razvoja i razvije sistemsku međusektorsku saradnju, uključujući i predškolske ustanove.*

V OPŠTE PREPORUKE

Na bazi terenskih posjeta, zatečenog stanja i iskustava organizacija osoba sa invaliditetom sa kojima su obavljenje konsultacije prilikom terenskih posjeta, monitoring tim je u odnosu na politike i prakse koje se primjenjuju na osobe sa invaliditetom i djecu sa smetnjama u razvoju dao sljedeće opšte preporuke, i to:

Iz domena socijane i dječije zaštite:

- *Da se razvijaju usluge podrške za život u zajednici na lokalnom nivou, vodeći se principom raznovrsnosti usluga i izbora osoba sa invaliditetom;*
- *Da se razvija i unaprjeđuje hraniteljstvo kao mjera zaštite djece bez roditeljskog staranja;*
- *Da se usklade pravilnici i rješenja iz domena socijalne i dječije zaštite sa Zakonom o mladima prema kojem su mladi, u smislu ovog zakona, lica od navršenih 15 do 30 godina života;*
- *Da se izmijeni Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluge smještaja odraslih i starih lica, na način da se razdvoje standardi i normativi za odrasla lica sa invaliditetom, sa jedne strane i stara lica, sa druge strane;*
- *Da se definiše cijena koštanja usluge domova za stare na državnom nivou, kao i da se prilikom određivanja cijene usluga za osobe sa invaliditetom ne uzimaju u obzir socijalna davanja i eventualno posjedovanje nekretnine koja nije tržišno interesantna ili upotrebljiva;*
- *Da se izmijeni Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici, na način da se razdvoje standardi za djecu sa smetnjama u razvoju, sa jedne strane, od standarda za mlade i za odrasla lica sa invaliditetom, sa druge strane;*
- *Da se pravno operacionalizuje način pružanja dodatne stručne pomoći koja je predviđena Zakonom o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama, a koja se pruža u dnevnim centrima u okviru dnevnih boravaka.*

Iz domena jednakog priznanja pred zakonom osoba sa invaliditetom:

- *Da se institutu poslovne sposobnosti pristupi na način definisan Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom, odnosno da status osobe kao osobe sa invaliditetom ili postojanje oštećenja (intelektualnog, psiho-socijalnog, fizičkog, senzornog) ne smije biti osnov za uskraćivanje poslovne sposobnosti i zamjensko odlučivanje, već osnov za odlučivanje uz podršku.*

Iz domena podataka i evidencija o osobama sa invaliditetom i ostvarivanja prava po osnovu invaliditeta:

- *Da se formira jedinstveni registar osoba sa invaliditetom i zakonski uredi jedinstveno tijelo vještačenja, radi utvrđivanja mentalnih, intelektualnih, senzornih oštećenja, invaliditeta, funkcionalne sposobnosti i nivoa potpore preostale radne sposobnosti lica sa invaliditetom, sa ciljem ostvarivanja prava osoba sa invaliditetom u području socijalne zaštite, penzijskog osiguranja, profesionalne rehabilitacije i zapošljavanja, zaštite ratnih i civilnih žrtava rata, utvrđivanja psihofizičkog stanja djeteta pri ostvarivanju prava u sistemu obrazovanja, kao i u drugim područjima u kojima se prava ostvaruju na temelju nalaza i mišljenja tijela vještačenja kada je to propisano zakonom ili drugim propisom.*

Iz domena radno-pravnog statusa zaposlenih koji pružaju direktne usluge osobama sa invaliditetom i djeci sa smetnjama u razvoju:

- *Da se odrede veći koeficijenti složenosti poslova i uvede beneficirani radni staž za zaposlene koji direktno pružaju usluge djeci sa smetnjama u razvoju i odraslima sa invaliditetom (psiholozi/škinje, njegovatelji/ce, fizioterapeuti/kinje, defektolozi/škinje, logopedi/ce, spec. pedagozi/škinje i dr.), uključujući medicinski kadar analogno zaradama u zdravstvenim ustanovama.*

Iz domena zdravstvene zaštite:

- *Da se uvedu medicinske procedure i protokoli o postupanju sa djecom sa smetnjama u razvoju i osobama sa invaliditetom;*
- *Da se rad centara za djecu sa smetnjama u razvoju pri domovima zdravlja uredi na način da se stručna podrška primarno pruža*

djeci sa smetnjama u razvoju, a da se tipičnoj djeci obezbijedi u drugim ustanovama (domovi zdravlja, predškolske i školske ustanove i dr.);

- Da se centri za djecu sa smetnjama u razvoju pri domovima zdravlja umreže sa sektorom obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite, kao i sistemom ranog razvoja;*
- Da se pri centrima za djecu sa smetnjama u razvoju obezbijedi psiho - socijalna podrška, za roditelje;*
- Da se pri zakazivanju specijalističkih pregleda, saglasno principu posebnih mjera, omogući prednost za djecu sa smetnjama u razvoju;*
- Da se uvede pružanje fizioterapeutskih usluga u kućnim uslovima za djecu sa smetnjama u razvoju, a u skladu sa Zakonom o zdravstvenoj zaštiti;*
- Da se uvede stalna patronažna služba za potrebe djece sa smetnjama u razvoju na terenu (pedijatrijski pregledi, davanje terapije, uzimanje uzoraka krvi i urina, dostavljanje stalne terapije i medicinske opreme i sl.) i ista omogući putem aplikacije e-zdravlje i izabranih pedijatara/rica;*
- Da se psiholozima/škinjama, logopedima/cama, defektolozima/škinjama i drugim stručnim radnicima/ama iz sektora zdravstva obezbijedi pristup elektronskom sistemu podataka.*

Iz domena obrazovanja:

- Da se izmijeni Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama i Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama¹⁹⁾ u dijelu koji definiše da se asistent/kinja u nastavi dodjeljuje za određenu kategoriju djece samo prema smetnji, a ne, kako bi trebalo, prema individualnim potrebama;*
- Da se izmijene normativi za rad defektologa/škinja u integrisanim odjeljenjima tako da pružaju podršku i učenicima/ama u redovnom*

¹⁹⁾ Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama u članu 30a stav 2 definiše:

“Asistenciju u nastavi obavlja asistent u nastavi koji pruža tehničku pomoć tokom pohađanja nastave za djecu: sa teškim tjelesnim smetnjama, umjerenim intelektualnim smetnjama, bez ostatka vida, potpunim gubitkom sluha i iz spektra autizma, u skladu sa rješenjem o usmjeravanju.” Ova odredba je zasnovana na medicinskom modelu pristupa invaliditetu, što treba prevazići.

vaspitno-obrazovnom sistemu;

- Da se na nivou vaspitno - obrazovnih ustanova stvore kadrovski, tehnički i drugi potrebni uslovi kako bi se preporuke komisija za usmjeravanje mogle u cjelosti realizovati u praksi;*
- Da se rad asistenata/kinja u nastavi kontroliše kroz ocjenjivanje i reviziju licenci i uredi u skladu sa sistemom licenciranja pružalaca usluga socijalne i dječije zaštite, odnosno da se definiše način praćenja i ocjenjivanja rada asistenata/kinja, kao i obavezna dodatna edukacija tokom rada;*
- Da se ojača saradnja predškolskih i školskih ustanova sa centrima za socijalni rad i komisijama za usmjeravanje sa ciljem adekvatnog usmjeravanja u vaspitno - obrazovni program i podrške djeci sa smetnjama u razvoju;*
- Da se osnaži uloga dnevnih centara kao svojevrsne podrške obrazovanju djece sa smetnjama u razvoju, odnosno da se osnaži povezivanje sa drugim sektorima;*
- Da se uspostavi međusektorska saradnja i pruži sistemska podrška djeci sa smetnjama u razvoju povezivanjem sektora obrazovanja sa sektorom ranog razvoja, zdravstvene i socijalne zaštite.*

Iz domena mentalnog zdravlja:

- Da se dugoročna stanja iz spektra izazova i promjena mentalnog, odnosno psiho - socijalnog zdravlja saglasno Konvenciji UN-a o pravima osoba sa invaliditetom prepoznaju kao invaliditet, odnosno osobama sa dugoročnim psiho - socijalnim oštećenjima omogućiti sticanje statusa osobe sa invaliditetom i ostvarivanje prava po osnovu tog statusa;*
- Da se tzv. "socijalni pacijenti" koji su smješteni u JZU Specijalna bolnica za psihijatriju "Dobrota" Kotor, a za čijim bolničkim liječenjem je prestala potreba, ne zadržavaju neopravdano dugo u tu ustanovu već da im se omogućiti život u zajednici i prevenirati institucionalizacija, uz obezbjeđenje adekvatnih usluga, podrške i potpore, kakva je, između ostalog, usluga stanovanja uz podršku.*

Iz domena saradnje organizacija osoba sa invaliditetom sa organima javne vlasti:

- Da se pravno uredi i definiše reprezentativnost organizacija osoba*

sa invaliditetom, te definišu kriterijumi razlikovanja između organizacija osoba sa invaliditetom, sa jedne strane, i organizacija za osobe sa invaliditetom i ostalih organizacija civilnog društva, sa druge strane.

Iz domena jednakog položaja osoba sa invaliditetom u postupcima pred organima javne vlasti i službama, obligacionim, poslovnim i drugim odnosima:

- *Da se pravno prepozna i uredi ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom na korišćenje faksimila, kao ličnog potpisa, u postupcima pred organima javne vlasti i službama, obligacionim, poslovnim i drugim odnosima.*

VI NAREDNI KORACI U AKTIVNOSTIMA I DJELOVANJU NEZAVISNOG MONITORING MECHANIZMA

Imajući u vidu da je Nacionalno tijelo po prvi put osnovano u ovdašnjem okruženju, a podržano od strane međunarodnih faktora (UNICEF) koji djeluju u Crnoj Gori, jedan od osnovnih zadataka u narednom periodu biće održivost ovog mehanizma. To podrazumijeva kako finansijsku, tako i institucionalnu podršku u njegovom funkcionisanju. Primarni zaključak koji se nametnuo već od prvog trenutka jeste jednakost konstituenata koji ga čine i način odlučivanja u kome nema dominantnih, niti nadređenih u odlučivanju, a praktično svi zaključci donijeti su na bazi konsenzusa. Osim toga, bez posebnih formalnih zahtjeva tijelo se pokazalo efikasnim i zbog činjenice da su svi posjećeni subjekti iskazali kooperativnost i dobru volju u fazi implementacije ove faze njegovog djelovanja, čime se Monitoring mehanizam nameće kao najpovoljnija opcija za izvršavanje još jedne značajne obaveze, koja proističe iz ratifikacije UN Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom.

Protekli period je obilježen volonterskim pristupom u radu, pri čemu su se troškovi ogledali u logističkoj podršci timovima za posjete i predstavnicima NVO koji su uzeli učešće u terenskim obilascima institucija širom Crne Gore. U daljem radu potrebno je dodatno osnažiti rad timova materijalnom podrškom, posebno iz razloga što je njihovim učešćem u jednom velikom dijelu ojačana i ekspertska podrška, imajući u vidu bogato iskustvo pojedinih članova/ica u radu u ovoj oblasti.

Obzirom da smo u ovom periodu obuhvatili brojne oblasti u kojima su zapažene bitne karakteristike trenutnog stanja i statusa osoba sa invaliditetom, treba napomenuti da sveukupnu situaciju nije moguće sagledati bez kontinuiranog djelovanja i svojevrsne strategije i metodologije rada Monitoring mehanizma. To je logičan slijed stvari ako se zna da je Konvencija sama po sebi vrlo kompleksan instrument zaštite prava osoba sa invaliditetom i da se sprovodi u praktično svim oblastima rada i djelovanja, kako državne administracije i državnih organa, tako i svih drugih institucija i aktera koji doprinose implementaciji ili pak opstruiraju njeno zaživljavanje u formalnom i materijalnom smislu. Zbog toga je izuzetno značajno osnažiti funkcije mehanizma, naroči-

to u periodu kada predstoji izvještavanje međunarodnim nadzornim tijelima, na čemu će se realno odmjeriti učinak države u poštovanju prava osoba sa invaliditetom. Pri tome ne treba zaboraviti da se unutar ove kategorije nalaze višestruko ranjive društvene grupe kao što su djeca, osobe iz ruralnog područja, žrtve nasilja u porodici i drugi.

Ključni zadatak ostaje nadzor nad punom implementacijom UN Konvencije, sa ciljem da se obezbijedi poštovanje njenih ključnih principa (poštovanje urođenog dostojanstva i individualne autonomije; nediskriminacija; participacija; poštovanje različitosti; jednakost mogućnosti; pristupačnost; jednakost muškaraca i žena; poštovanje razvijajućih kapaciteta djece sa invaliditetom) kroz promociju, zaštitu i monitoring izvršavanja obaveza. Pri tome se još jednom moramo osvrnuti na osnovno načelo po kojemu je ključna karakteristika monitoring tijela njegova nezavisnost i nepristrasnost u skladu sa Pariskim principima. Tome treba dodati da se postojeći režim mora podići na viši nivo, barem kada je u pitanju institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, a time i status čitavog tima čiji je ona konstituent, što je već rezultiralo formiranjem radne grupe za izradu novog Zakona o Zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda, kako bi crnogorski ombudsman stekao "A" status organizacije za ljudska prava pri Globalnoj alijansi institucija za ljudska prava (GANHRI) i na taj način stekao najveći rejting u toj asocijaciji. Novi zakon bi trebalo da obuhvati i konkretne mjere u implementaciji međunarodnih obaveza i ustanovljavanju mehanizama koji zahtijevaju najveći stepen nezavisnosti u obavljanju poslova iz nadležnosti ovog tijela, uključujući specifičnosti pojedinih područja rada koje su utemeljene u odredbama međunarodnih ugovora ili u praksi međunarodnih sudskih, odnosno kvazi-sudskih nadzornih tijela.

Osnovni principi u radu monitoring tima su apsolutno implementirani već u prvoj godini rada. Naime, tim je koncipiran na temelju pluralizma u smislu teritorijalne zastupljenosti i one koja se tiče vrsta i bitnih karakteristika invaliditeta, uključenosti civilnog društva i nezavisnosti u radu. Dalje jačanje treba da se temelji na većem i brojnijem mehanizmu, za šta je intencija da se stvore materijalni i institucionalni preduslovi. Konačno, jedna od bitnih komponenti na kojoj će se raditi je dodatno povezivanje i saradnja sa srodnim institucionalnim i mrežnim mehanizmima u okruženju i šire, sa ciljem da se razmijene iskustva o dobroj praksi i rješenjima za poboljšanje funkcionisanja mehanizma, a time i stvaranja pretpostavki za jačanje položaja osoba sa invaliditetom u

Crnoj Gori. U okviru toga treba raditi i na jačanju reprezentativnosti pojedinih organizacija civilnog društva i na jačanju njihovih institucionalnih kapaciteta.

Na kraju, treba napomenuti da je ovaj izvještaj u najvećoj mjeri faktografski, da su podaci izvedeni na osnovu neposrednih i lako provjerljivih zapažanja i iskustava, te da u najvećoj mjeri odražavaju i stavove predstavnika institucija koje su posjećene u ovom turnusu aktivnosti mehanizma. Iz takvih aktivnosti uslijedile su pojedinačne i opšte preporuke kao vid smjernica za strateško djelovanje na poboljšanju stanja i otklanjanju prepreka za implementaciju Konvencije putem stvaranja i izvršavanja politika i zakona na bazi pristupa zasnovanog na ljudskim pravima. Kako su indikatori u svemu laki za praćenje u narednom periodu, tako će se dalje aktivnosti timova fokusirati kako na nova područja i institucije, tako i na provjeru stanja u već posjećenim institucijama, čime će se mjeriti napredak, stagnacija ili eventualno nazadovanje u pojedinim oblastima koje su bile predmet monitoringa.

Impersum

Izdavač: Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore

Za izdavača: *mr Siniša Bjeković*

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore

Autori: *mr Siniša Bjeković,*

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore;

Nerma Dobardžić,

Zamjenica Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore;

Milena Krsmanović Iković,

Savjetnica Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore;

Marina Vujačić,

izvršna direktorica Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore;

Goran Macanović,

izvršni direktor Saveza slijepih Crne Gore,

uz podršku: Snežana Mijušković, Zamjenica Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore; Savo Knežević iz Prvog udruženja roditelja djece i omladine sa smetnjama u razvoju "Podgorica; Svetlana Dujović i Sanela Žiga iz NVU Roditelja djece sa teškoćama u razvoju „Zračak Nade“ Pljevlja; Rasema Hekalo iz Udruženja roditelja djece i mladih sa smetnjama u razvoju „Oaza“ Bijelo Polje; Marija Boljević iz Udruženja roditelja djece i omladine sa smetnjama u razvoju „Staze“; Sabra Decević iz NVU „Djeca Crne Gore“ Tuzi i Dejan Bašanović iz Udruženja paraplegičara Podgorica.

Štampa: Studio Mouse - Podgorica

Tiraž: 105

Podgorica, oktobar 2024. godina.

